

IDEES.

Revista de temes contemporanis número 28-29 gener/juny 2006

Camp de la Bota, 2003-2004

Editorial			3
Dossier: Història, memòria i identitat	Presentació: un gran debat internacional	Enric Pujol	6
	Memòria, història i política	Albert Balcells	8
	Vindicació dels botxins per una política del perdó	M. Dolors Genovès	15
	Imaginaris contraposats. La doble memòria del franquisme i la transició	Xavier Díez	28
	Memòria, dret i responsabilitat: el dret a la reparació de les víctimes de les violacions dels drets humans comeses com a conseqüència d'actes repressius	Ferran Armengol	48
	Memòria, història i identitat: el debat teòric	Jaume Aurell	65
	Oblit, memòria, història i identitat: relacions difícils	Josep Montserrat	80
	Memòria, història i oblit	Paul Ricoeur	89
	Algunes consideracions sobre la trajectòria de la historiografia catalana recent	Antoni Simon	97
	Presència històrica, identitat i política nacional a Catalunya. Elements per a un debat	Jordi Casassas	108
	La representació simbòlica del passat nacional	Marta Rovira	127
	Algunes reflexions sobre història i memòria a la Catalunya del Nord	Joan Peytaví	138
	La política de la memòria al País Valencià. Episodis contemporanis	Gustau Muñoz	153
	La identitat de la memòria en la historiografia catalana de l'època moderna	Oscar Jané	161
	El reconeixement del pluralisme identitari en l'escriptura de la història: el cas del Quebec	Jacques Beauchemin	177
Apunts	Novetats editorials del Centre d'Estudis de Temes Contemporanis	187	
Abstracts		188	

Setanta anys després de l'inici de la guerra del 1936-1939, és objecte de debat al Parlament de Catalunya un projecte de llei sobre la memòria històrica orientat a recuperar, sistematitzar i divulgar el coneixement sobre el període comprès entre l'aixecament militar i la fi del règim franquista. Durant moltes dècades es va imposar una versió –la dels vencedors– i si bé va aflo-
rar a partir de la reinstauració de la democràcia el testimoni dels vençuts i l'anàlisi dels histo-
riadors, des de les instàncies governamentals es va prescindir conscientment de bastir unes
polítiques públiques que deslegitimessin el franquisme i miressin de reparar els efectes
traumàtics que aquest va provocar en la vida personal de molts catalans i a la comunitat nacio-
nal catalana en el seu conjunt.

Antoni Rovira i Virgili deia que els pobles tenen ànima i en ella queden reflectits els trau-
mes col·lectius (guerres, exilis, llargs períodes de dominació política) que alteren el compor-
tament, el sistema de valors i fins i tot l'autopercepció de la pròpia identitat. El cop d'estat de
Franco anava dirigit contra diversos objectius, un dels quals era –i de forma prioritària– l'inci-
pient poder polític català i el procés de construcció nacional que estava duent a terme la Gene-
ralitat republicana. El triomf dels propòsits dels colpistes i la prolongació en el temps del seu
règim han suposat una profunda distorsió en l'evolució de la societat catalana les conseqüèn-
cies de la qual encara són patents avui dia. Des d'un punt de vista català, qualsevol tasca dirigi-
da a recuperar la memòria històrica ha de partir d'aquesta perspectiva i tenir tothora present
que el franquisme va ser una forma d'imposició violenta de l'integrisme d'estat espanyol.

No sabem com acabarà la tramitació del projecte de llei ni quin contingut tindrà però en
molts dels actes commemoratius del setanta cinquè aniversari de la proclamació de la Segona
República, tant els organitzats per partits com per les universitats, ha prevalgut una visió
d'àmbit estatal de l'esdeveniment, negligint, per exemple, un fet transcendental com el que a
Barcelona allò que es proclamà fou un república catalana. Recuperar la memòria col·lectiva
comporta no només deslegitimar el revisionisme rehabilitador del franquisme que s'ha ex-
pandit des de sectors del món mediàtic madrileny, sinó també respectar la singularitat del re-
publicanisme català (entès en sentit ampli ja que abastava diversos corrents ideològics) que
estava, precisament en aquell moment, molt lluny de l'unitarisme republicà que aparentment
aflora en molts actes commemoratius relacionats amb aquell període.

La tasca de recuperació de la memòria col·lectiva d'un poble ha de ser obra conjunta de tres
elements: les institucions governamentals que han de vetllar pel sentit constructiu i no arbi-
trari de les polítiques de memòria al servei de la cohesió i la convivència de la comunitat; les
persones i les entitats que aporten la subjectivitat dels protagonistes i l'activitat universitària
que hi ha d'aportar el rigor jurídic i històric. Aquest número d'IDEES dedicat a la història, la
memòria i la identitat pretén ser una contribució al servei del conjunt d'actors que han de
construir la política de memòria que el poble català necessita al llarg d'aquest nou segle.

DOSSIER

HISTÒRIA, MEMÒRIA I IDENTITAT

Camp de la Bota (fragment), 2003-2004

Presentació

Un gran debat internacional

Enric Pujol

En el tombant del segle XX a l'actual centúria, un dels grans debats teòrics i ciutadans, a nivell internacional, s'ha centrat en la relació existent entre la història, la memòria i la identitat col·lectives. Si en les dècades finals del segle passat emergí la idea d'un «final de la història», segons el mot d'ordre de Francis Fukuyama, a mesura que ens acostàvem al nou segle, la història tornava a la palestra pública amb renovada vigoria, sota l'aparença, però, de «memòria històrica col·lectiva». No hauria de sorprendre aquest retorn si tenim en compte que cada cop es féu més evident que tota societat, per autolegitimar-se, necessitava una explicació històrica (elaborada per estudiosos, però compartida per una majoria social) que li recordés què havia fet, qui era, i què era allò que no podia tornar a repetir si volia elaborar un projecte de futur comú i viable. I això, evidentment, no era una qüestió d'ordre estrictament teòric, que afectés només els especialistes, sinó que tenia una inequívoca dimensió pública i ciutadana.

Malgrat la seva amplitud, aquest debat era i és molt complex i cal aclarir d'antuvi un seguit de punts per tal d'entendre plenament la seva significació. Aventurem-ne alguns. D'entrada cal una definició conceptual clara. Memòria i història no són sinònims, per bé que tampoc no són tan antagònics com en determinades èpoques s'havia dit. La seva relació amb la identitat col·lectiva és molt estreta, atès que són unes de

les principals bases a partir de les quals aquesta identitat se sustenta. Així mateix, no es poden negligir ni ocultar les estretes relacions existents entre l'escriptura de la història, la difusió d'una determinada memòria col·lectiva i els imperatius propis de la política; sobretot en uns moments en què aquesta memòria col·lectiva ha començat a esdevenir «el vector d'una religió civil del món occidental», com ha remarcat Enzo Traverso.¹ I encara, cal tenir present les peculiaritats específiques de cada societat on s'ha produït aquesta discussió general.

En el nostre cas, el debat ha estat molt ampli i ha tingut conseqüències polítiques importants. Només cal haver estat mínimament atent als mitjans de comunicació d'aquests darrers anys per constatar-ho. Per primer cop s'ha plantejat la necessitat d'impulsar, des de les institucions públiques catalanes, una política de memòria basada en els principis democràtics i en el pluralisme. La dimensió teòrica de tota aquesta qüestió, però, aquí no ha estat ni gaire seguida ni gaire atesa. És per això que en el present número hem volgut fer un balanç del debat general (tant en la seva dimensió «teòrica» com en la seva dimensió «pública», és a dir «política»), veure la dimensió que ha pres en el si de la societat catalana i aportar arguments que puguin enriquir la discussió general.

La il·lació entre memòria, història i política ha estat considerada per Albert Balcells, que s'ha plantejat les condicions de possibilitat

d'una política de memòria democràtica, allunyada de tot adoctrinament acrític de la ciutadania. Naturalment, aquesta política de memòria es converteix en molt polèmica quan s'aborda el passat recent, especialment el nostre, marcat per les conseqüències d'una implacable dictadura de gairebé quaranta anys i d'una guerra civil prèvia que constitueix un trauma col·lectiu difícil de superar. I encara ho esdevé més, de controvertida, quan es parla de les necessàries reparacions (polítiques, morals i econòmiques) de bona part de les víctimes del franquisme i de la guerra que encara no han estat compensades com cal. Aquesta és la temàtica dels articles de Dolors Genovès i de Xavier Díez. Dins d'aquest mateix fil discursiu, Ferran Armengol ens aporta diferents experiències d'altres societats que han patit traumes similars i analitza com s'ha reflectit això en el dret de cada país (i en l'internacional també), fins al punt de considerar el dret en si mateix com una forma de memòria històrica.

Si aquest conjunt d'articles tenen una dimensió clarament política, el segueix tot un bloc que centra la seva atenció en l'aspecte teòric de la qüestió. D'entrada, Jaume Aurell fa un ben documentat balanç del debat internacional en l'àmbit del pensament i de la historiografia. Josep Montserrat analitza sobretot l'aportació d'un filòsof, Paul Ricoeur, que ha estat un punt de referència ineludible per la importància de la seva formulació. Precisament és per això que s'ha considerat necessari incorporar en aquest volum un dels darrers textos d'aquest autor, on fa una reconsideració sobre el seu llibre més famós, que du el mateix títol que l'escrit presentat: *Memòria, història i oblit*. L'article d'Antoni Simon aborda un aspecte clau d'aquest gran debat, però que no sempre es fa evident pel gran públic: el de l'elaboració i la discussió historiogràfica.

La importància de la història i de la memòria en la configuració de les identitats en general i de la catalana en particular és el centre d'atenció de l'escrit de Jordi Casassas, de gran densitat teòrica, i també del de Marta Rovira, que estudia la representació simbòlica del passat nacional. La complexitat del cas català s'aprofundeix quan fem un aproximació territorial. Especialment complexa, pel que fa a les filiacions identitàries, és la realitat de la Catalunya del Nord, analitzada per Joan Peytaví. Però també ho és molt, de complexa, per motius de correlació política, la del País Valencià, que és descrita per Gustau Muñoz. Així mateix, s'ha volgut insistir, per si no era prou obvi, en el fet que quan parlem d'història, de memòria col·lectiva o de les polítiques que s'han d'abordar des de les institucions públiques, no es pot reduir tot al període contemporani. No cal insistir en el paper que històricament (i encara avui) ha jugat el passat medieval, ja que existeixen diferents estudis sobre l'ús que se n'ha fet. I el mateix passa amb els temps moderns, molt importants per la definició identitària catalana, que han estat estudiats per Òscar Jané.

Finalment, com a contrapunt al cas català, presentem un escrit de Jacques Beauchemin, que ens explica el cas del Quebec, tant diferent, però alhora tant similar al nostre.

Com es pot veure per la diferent especialització dels autors (pensadors, historiadors, sociòlegs, juristes, periodistes, politicòlegs...) s'ha volgut oferir als lectors una consideració interdisciplinària de la temàtica tractada, com una prova més de l'ampli abast que el debat ha suscitat arreu i també a casa nostra.

1. *Els usos del passat. Història, memòria, política*, (Traducció de Gustau Muñoz), Universitat de València, València, 2006

Memòria, història i política

Albert Balcells

¿Quines són les relacions entre memòria i història? ¿En què s'assemblen i en què es diferencien? ¿Són coincidents o són oposades? ¿En quina mesura depenen l'una de l'altre? Albert Balcells ressegueix aquests qüestions per tal de treure'n l'entrellat i proposar una construcció de la memòria basada en la pluralitat, la diversitat i uns valors compartits, sense deixar de banda, però, la denúncia de les injustícies del passat.

Entenem per memòria no la suma inviable de memòries individuals, sinó l'imaginari tramès del passat col·lectiu que dona identitat compartida. Entenem per història la literatura generada pels historiadors professionals i aficionats tant en monografies com en obres de síntesi.

En primer lloc cal advertir que tant la memòria com la història són selectives. El passat és irremissiblement mort i quan el rememorem amb un llibre o amb un monument, tant l'historiador que investiga en els arxius com l'autoritat o el col·lectiu que decideixen erigir una estàtua, seleccionen entre un munt de fets aquells que consideren significatius per al present.

Mentre que la memòria històrica vol commemorar per extreure'n una lliçó de cara al comportament present, la història cerca la seva credibilitat científica en un coneixement desinteressat, que sotmet cada fenomen i cada moviment del passat a la seva contextualització, comparació i relativització. La història no cerca un coneixement aplicat. Quan ho fa, esdevé propaganda política. Però l'historiador no fa la història per la història sinó des del present i per al present. Tota història, s'ha dit amb raó, fins i tot la més antiga i allunyada temporalment, és història contemporània. Parla sempre de problemes humans que, malgrat les grans diferències de mentalitat i cultura, ens interpel·len com a humans. Els resultats de la historiografia estan oberts des del punt de vista dels valors, la qual cosa no vol dir que la tasca de l'historiador sigui amoral, vol dir que no pretén ser edificant i certament la història crua no sol ser-ho en absolut, més aviat sol escandalitzar aquells que busquen exemplaritat en el passat. També la història lluita contra l'oblit, com ho vol fer la memòria. També vol recuperar conscientment el passat que ens condiona, però no des del discurs polític, religiós o ideològic.

Entre la història i la memòria hi ha tanta complementarietat com oposició, de forma similar al que passa entre les ciències políticossocials i l'acció política. No hi ha una memòria històrica científica de la mateixa manera que no pot haver una política que sigui científica. Ens hem de posar a tremolar quan una política se'ns presenta com a científica perquè vol dir que pretén ser indiscutible i que se'ns vol imposar sense reconèixer el risc i l'opció més o menys lliure –i, per tant, discutible– que tota política comporta. Ara bé, de la mateixa manera que el sociòleg no pot pretendre substituir al polític, l'historiador no pot pretendre substituir la memòria històrica per la historiografia, com si ell mateix no tingués també la necessitat com a ciutadà de participar en una memòria històrica que alimenta la identitat. No es pot negar el dret a l'existència d'una memòria històrica popular en nom de la ciència, perquè es destruiria al mateix temps la consciència de l'alt grau de condicionament del present col·lectiu pel passat tot i que el passat mai no es repeteix i això és més rellevant del que pot semblar. No existeixen relacions socials sense rituals i sense cerimònies i el ritus està associat al mite. El menyspreu per la memòria històrica a causa de la tendència a la mitificació que sovint conté, suposa una deformació intel·lectualista. De la mateixa manera que s'equivoca l'artista que considera que art i artesanía són absolutament oposats i no admet els vincles mutus dins la seva evident diferència, l'historiador que menysprea la memòria històrica com a superxeria política, està fent, de forma involuntària o voluntària, el millor servei a la política d'amnèsia col·lectiva i de desarrelament per facilitar la manipulació de la massa per part del poder oficial. De manera que els historiadors acadèmics que es dediquen a la mitofòbia solen ser els més proclius a facilitar la manipulació del passat pel poder constituït, sobretot per aquell poder que està per sobre dels poders subalterns, més fàcils de criticar sense risc.

Història i memòria han de reconèixer mútuament la seva respectiva legitimitat i independència, sense supeditacions de l'una a l'altra ni superioritats jeràrquiques. Evidentment, els historiadors han de combatre les falsificacions i els falsejaments dels fets a qualsevol nivell i en qualsevol cas. La realitat i la veracitat històriques no poden ser sacrificades ni tan sols en nom de les causes més nobles, fins i tot d'aquelles amb les quals l'historiador s'identifica. Contribuir a una memòria històrica raonable i equànime és una responsabilitat que l'historiador no pot eludir. Cal afegir que la responsabilitat d'evitar que s'alimentin prejudicis, ressentiments i odis, és missió de qualsevol ciutadà responsable i no sols de l'historiador. Això no vol dir pretendre negar la conflictivitat en el passat per garantir la pau en el present sobre la base d'ignorar les lluites i els enfrontaments històrics. Ni la memòria ni la història no han de fer-ho. Perdonar i oblidar no són el mateix, encara que el llenguatge col·loquial confon els dos verbs com si tinguessin el mateix significat.

No es pot pretendre substituir els sentiments, les identifications i les emocions amb la raó o la ciència. I la memòria històrica és emotiva, la qual cosa no vol dir que sigui espontània ni que emani d'una misteriosa saviesa popular. Hi ha una política de la memòria i una lluita en-

Entenem per memòria no la suma inviable de memòries individuals, sinó l'imaginari tramès del passat col·lectiu que dona identitat compartida

tre grups per decidir què s'ha de commemorar i què no, quins fets i personatges mereixen un monument o un documental televisiu i quins, no, i quina jerarquia d'importància s'ha de donar a tots els fets i personatges dels quals es compon la memòria històrica, que és plural i es mou en un règim de majories i minories en debat i amb canvis en la correlació de forces, com a mínim quan no hi ha una dictadura que pugui imposar per la força la seva versió censurada de la memòria, amb la pretensió de dir la darrera i definitiva paraula.

El pluralisme no consisteix en que cada partit o sindicat pugui plantar la seva paradeta de propaganda retrospectiva en un espai públic i museístic, dedicat a la memòria històrica. La memòria no ha d'excloure les contradiccions i ha d'assumir la dialèctica entre les diverses forces a través de les diferents èpoques. Que la memòria històrica no sigui erudita, no vol dir que hagi de descartar la dimensió crítica. I és de lamentar que l'autocrítica històrica molt sovint brilli per la seva absència a les exposicions i fulletons retrospectius de partits, sindicats i confessions religioses.

Entre la història i la memòria hi ha tanta complementarietat com oposició, de forma similar al que passa entre les ciències polítiques i l'acció política

Només la memòria històrica consensuada està cridada a perdurar enfront de la fragmentària, on cada grup fa la seva exposició, celebra la seva commemoració, té el seu museu, preserva el seu santuari. Cada època té uns valors compartits dins els quals s'ha de moure la memòria històrica. Però el poder polític, local, regional o nacional, mai n'és absent ni quan s'aixecaven els monuments per subscripció popular, la qual cosa mai no ha estat suficient per portar a terme l'objectiu proposat.

No obstant, els monuments, que responen als valors del seu temps, poden en un altre moment quedar reduïts a simple patrimoni històric, mancats del simbolisme que aleshores se'ls va atribuir, i encara tenen sort si no són simplement retirats com a expressió de la propaganda política d'una època de la qual queden residus indesitjables per a la gran majoria dels ciutadans en un règim de llibertats.

Igual que un edifici, una localitat o un santuari poden esdevenir lloc de memòria per la deliberada voluntat d'un cercle influent, poden més tard «desmemoritzar-se». Un exemple pot ser l'abadia de Ripoll. Reconstruïda pel catalanisme catòlic –el vigatanisme– com a «bressol de Catalunya» el 1893, per impuls del bisbe de Vic, Josep Morgades, avui és un lloc de memòria desmemoritzat.

En la política de la memòria l'historiador pot actuar com assessor històric, però no com avalador de la cientificitat de les opcions escollides per les institucions polítiques representatives. Si tal fa, immediatament esdevé funcionari d'una determinada política de la memòria, que tendeix al descontextualitzar els fets.

Un camp, en canvi, on l'historiador pot exercir amb independència la seva tasca d'investigador és la història de les polítiques de la memòria al llarg del temps i en els diversos països, començant pel seu. Hi ha un camp molt extens i apassionant per a la recerca si s'estudia com un lloc esdevé lloc de memòria, com i perquè un monument antic és restaurat o reconstruït,

com un lloc de memòria, va adquirint significats diferents o perd el seu significat inicial. Pot ser fructífer investigar el procés, sovint sembrat de debats i de disconformitats, pel qual un cant esdevé l'himne d'un país o es decideix la data de la festa nacional o s'elabora i es transforma gradualment un ritual commemoratiu. En el cas d'una nació sense estat propi, com per exemple Catalunya, sovint les iniciatives han anat de baix a dalt i han trigat en ser adoptades oficialment. Resulten reveladores les discussions que precedeixen l'erecció d'un monument i les causes per les quals, de vegades, no arriba a ser erigit o es canvia el seu simbolisme o el seu emplaçament, o com hi ha una discordança entre el monument i el nom de la plaça on s'acaba aixecant o traslladant. També pot ser productiu l'estudi dels temes de la pintura històrica, tan rica en el segle XIX, amb la seva retòrica gairebé operística, sense oblidar que també arriba aquest tipus de llenguatge al segle XX, sobretot en èpoques de canvis, per exemple la que pretenia il·lustrar el realisme socialista de la propaganda soviètica a l'extinta URSS.

Aquest camp amplíssim ja ha començat a explorar-se com abans s'havia fet amb l'estudi i la interpretació del llegendari. Del menyspreu per la llegenda, considerada l'antitesi de la història, es va passar a la valoració de la llegenda, considerada també com a matèria de l'estudi històric. De forma similar, la història de la memòria històrica s'ha d'incorporar i comença a incorporar-se a la temàtica dels estudis històrics.

Potser això coincideix amb la crisi de la política de la memòria, substituïda per la política de la desmemòria, amb el pretext de combatre l'historicisme per donar pas a un presentisme postmodern. Quan es comencen a estudiar els llocs de memòria, no per fer-ne l'exegesi i la justificació, és a dir per participar en el ritus, sinó per estudiar-los com a fets de la història, és perquè segurament han perdut gran part de la seva força i la seva evidència simbòliques, perquè estan perdent el seu potencial mobilitzador i evocador, perquè amb la seva oficialitat s'han fet rutinaris i han perdut la seva emotivitat.

El monument del XIX era narratiu. Al costat dels símbols i al·legories d'arrel neoclàssica, estaven les escenes al·lusives, més o menys teatrals i amb vestimenta de vegades un xic anacrònica, sovint classicista, però també, de vegades, rigorosament de l'època com passa també a la pintura històrica vuitcentista. El monument noucentista és ja molt més difícil de desxifrar, amb una figura femenina que representa la pàtria o la humanitat o la llibertat, i no més un medalló en relleu o un bust amb el retrat, més o menys fidel, del personatge rememorat. Però el predomini de l'abstracció en el monument commemoratiu de l'època més recent ja exigeix una làpida o una inscripció en bronze que expliqui amb més o menys detall allò que es commemora.

De tota manera sempre ha calgut un coneixement mínim dels fets i del seu significat. El vianant distret no capta què representa el monument, per figuratiu que sigui. Calen cerimònies commemoratives per fer parlar al monument. Així doncs, l'explicació sempre ha estat necessària, antigament i ara, de manera que resulta imprescindible el coneixement històric,

Història i memòria han de reconèixer mútuament la seva respectiva legitimitat i independència, sense supeditacions de l'una a l'altra ni superioritats jeràrquiques

per bàsic que sigui. El monument no supleix la divulgació històrica i aquesta es troba en la lletra impresa, tant en els manuals escolars com en els periòdics i llibres per adults. La divulgació compta avui amb la televisió, tot i que és poc freqüent el seu ús en el cas de la història de Catalunya, a diferència del que passa a les televisions d'altres països amb la seva pròpia història.

De vegades, en els llibres i revistes actuals i fins en els cartells que anuncien congressos d'història, no hi ha més remei que recórrer a la vella pintura històrica, tan desacreditada als ulls de l'historiador, per donar vida a les planes mortes del passat, repetint allò que, com a únic recurs, feien els manuals escolars dels anys quaranta i cinquanta d'història d'Espanya, quan utilitzaven còpies de dibuix a la ploma, i no la fotografia en color, de la pintura a l'oli, força més suggestiva, tal com apareixen ara en els manuals i a les revistes de divulgació històrica, més ben editats.

Exposicions, museus i, sobretot, documentals televisius, alimenten la memòria històrica de manera força superior al que fan avui monuments i noms de carrers i places. No cal dir que la memòria també ha estat alimentada per la novel·la històrica i els films de temàtica històrica, que es diferencien dels documentals d'història pel fet d'utilitzar exclusivament la figuració amb actors o d'introduir personatges de ficció més o menys plausibles i representatius, al costat dels personatges històrics.

Ara bé, els noms de llocs urbans, encara que es desconeixi el seu significat, tenen la seva eficàcia perquè són com una gota malaia, van penetrant en el repertori de noms públics que coneix la gent i aquí radica el seu avantatge sobre un missatge més directe i explícit però eventual i minoritari com ara la visita a una exposició o l'article periodístic. Els noms de llocs públics preparen i faciliten la receptivitat envers els missatges més explícits quan el ciutadà descobreix que aquell nom de carrer tan conegut correspon a una figura o a un fet històric que fins aquell moment ignorava, quan aquell carrer o plaça no tenia fins aleshores cap valor afegit per ell. També unes ruïnes evocadores ben conservades i convenientment restaurades són un signe d'identitat que es troba incorporat al paisatge urbà amb una funció també commemorativa i de memòria històrica darrera la seva aparença purament arqueològica. Quan un edifici antic i singular és la seu d'una institució representativa esdevé un lloc de memòria o un monument identitari.

L'eficàcia màxima commemorativa es produeix quan coincideixen el nom del lloc, per exemple el d'una plaça o un jardí, i el personatge o fet commemorat en el monument col·locat al mateix lloc. Quan no és així per les raons que siguin (trasllat, etc.), el més escaient hauria estat canviar el nom del lloc i posar-lo en concordança amb el monument nou o reinstal·lat en aquell indret. La monotonia impersonal del paisatge urbà es veu animada pels monuments que hi estableixen fites, referències, punts d'orientació. Per tant és un defecte que el nom d'una cruïlla no coincideixi amb el del personatge o el fet del monument erigit al mateix lloc.

Quan això passa vol dir que la història del país ha estat molt accidentada o que la ciutat ha hagut de canviar molt. Diversos exemples d'aquesta anomalia es poden trobar a Barcelona.

La memòria històrica ha anat associada amb la concepció de la cultura com a quelcom sagrat, característica accentuada en el país on la identitat col·lectiva diferenciada és negada autoritàriament, o, si més no, és fràgil o està amenaçada. El pas d'una concepció sacral de la cultura a una de gerencial, per exemple de la cultura catalana a partir de 1980, alhora que és signe d'un procés de normalització en marxa, pot comportar una manca de models i d'idees en matèria de política cultural i de política de la memòria. L'eficàcia no ha de comportar banalització. Amb un grau d'autonomia política insuficient, actuar amb una despreocupació que no seria aconsellable ni en el cas de que l'autogovern fos suficient, només es pot interpretar com a renúncia. Només és legítima i vàlida la visió dels monuments en termes turístics i lúdics, com a parcs temàtics, si no es pretén acabar al mateix temps amb el caràcter cultural dels monuments commemoratius. Aquesta és una època descreguda tant pel que fa a la religió tradicional com pel que fa a les doctrines polítiques que pretenien supplantar-la com a doctrines de salvació terrenal. I, això no obstant, la utilitat originària d'un edifici, encara que hagi superat amplament els límits d'aquella finalitat, continua alimentant hostilitats subterrànies com si aquelles creences poguessin reaparèixer en la seva forma antiga o beneficiar-se d'un ressorgiment en termes públics gràcies al nou escenari que se'ls ofereix. Per exemple, el temple barceloní de la Sagrada Família de Gaudí continua sent objecte de filies i fòbies subterrànies que tenen l'origen indicat.

Hem intentat dibuixar les relacions entre memòria i història sense amagar que totes dues constitueixen camps de conflicte i discussió i alhora espais de consens a la recerca del suport de l'opinió pública majoritària. Les relacions entre les dues només poden ser fructíferes si reconeixen la seva respectiva autonomia, si saben que actuen en àmbits diferents. Ambdues es refereixen al passat però amb criteris i finalitats distints.

Els problemes generats per la manipulació política de la història no desapareixeran. Els antics romans consideraven que la història formava part de la retòrica. Maquiavel deia que la història és la serventa de la política. La recerca històrica necessita avui subvencions i aquestes són més fàcils d'aconseguir si coincideixen amb les commemoracions oficials. La història continuarà lluitant per la seva independència política, base de la seva credibilitat científica. La societat humana continuarà necessitada, per fonamentar la seva identitat col·lectiva (nacional, local i grupal), de memòria històrica i aquesta haurà de ser alimentada de les més diverses maneres: amb monuments, amb els noms dels carrers, amb commemoracions anuals, amb documentals d'història, amb films de figuració, amb museus de caire general o monogràfic, amb programes radiofònics o televisius de divulgació històrica.

La memòria ha de construir-se sobre el reconeixement del pluralisme i la diversitat, però també sobre uns valors compartits i constructius, que no glorifiquin ni disculpin imposicions,

La memòria ha de
construir-se sobre el
reconeixement del
pluralisme i la diversitat,
però també sobre uns
valors compartits i
constructius

oppressions ni discriminacions. Per això, al mateix temps que s'han de recordar o denunciar sovint injustícies del passat que poden repetir-se o perpetuar-se, cal elaborar un imaginari col·lectiu indispensable per evitar l'anomia i la despersonalització del món actual. La ciència històrica pot i ha d'ajudar la memòria, però mai suplantar-la. I d'altra banda, la ciència històrica no ha de subordinar-se a la memòria. Que tinguin un camp comú i que les motivacions morals puguin ser similars no ha de portar-les a confondre's i a confondre'ns.

Albert Balcells és catedràtic d'Història contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona

Mètode
Volum 10, Número 50
Bona de Dilluns de la Universitat de València

UNA HISTÒRIA DE VIOLÈNCIA
El primer número de la història de la violència

50
«Una història de violència»

Subscribiu-vos a Mètode i aconseguiu aquesta samarreta

Si us subscribiu a MÈTODE us enviarem gratuïtament aquesta samarreta amb el lema «Cultivar la ciència» dissenyat per l'artista valencià Artur Heras per a MÈTODE.

Mètode
Jardí Botànic de la Universitat de València. C/ Quart, 80. 46008 València • E-mail: marti.dominguez@uv.es • SUBSCRIPCIONS: 96 386 45 61
<http://www.uv.es/metode>

* Preu Subscripció anual (4 números l'any): 18 € per a Espanya, 25 € per a l'estranger

Vindicació dels botxins per a una política del perdó

M. Dolors Genovès

Els estats democràtics amb un passat traumàtic fan tres coses: demanar perdó, posar l'administració al servei de les víctimes i regularitzar els mitjans compensatoris. Ni més ni menys. Trenta anys després de la mort del dictador, a l'Estat espanyol els milions de víctimes de la dictadura militar encara esperen que algú els demani perdó. I ja decidiran les víctimes si concedeixen la gràcia.

La Declaració Universal dels Drets Humans va ser proclamada per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 10 de desembre de 1948, al Palau Chaillot de París, amb 48 vots favorables, 8 abstencions i cap en contra. La seva gènesi no va ser fàcil. Nombrosos intel·lectuals i organitzacions no governamentals van participar en els treballs preliminars i, fins i tot, van ser convocats diversos filòsofs per definir els principis ètics dels Drets Humans. La pressió dels governs dels estats, encara sota la commoció de la fi d'una guerra que durà per sempre associada la idea del «Mal», i l'assumpció d'un món polaritzat, van fer de la Declaració un text «imperfecte», no pel que diu sinó pel que no diu.

Però malgrat tot, malgrat les crítiques al seu liberalisme a ultrança i la manca de referències explícites al dret de vaga o als drets col·lectius (que seran recollits en convenis posteriors), la seva gran virtut és que tothom s'hi pot reconèixer. Els 30 articles, precedits d'un brevíssim preàmbul d'intencions, tenen una clara voluntat de decàleg didàctic. Per entendre'ns: pot ser recitat a les escoles com el contracte que els humans subscriuen per preservar la seva existència i la seva pròpia naturalesa. I això passa malgrat la complexitat etimològica i la polisèmia que les diferents llengües i cultures del món poden tenir sobre conceptes claus com dignitat, humiliació, reconeixement, llibertat, igualtat.¹

La major part de les constitucions polítiques dels estats fan referències explícites a la Declaració Universal dels Drets Humans. La Constitució espanyola de 1978, també.

«Les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal de Drets Humans i els tractats i els acords internacionals sobre aquestes matèries ratificats per Espanya».²

Així doncs, el text constitucional supedita qualsevol interpretació dels drets fonamentals de les persones al dictat del document que l'Assemblea General de les Nacions Unides va adoptar el 1948 i als acords internacional que se'n deriven.

Si intentem fer un balanç de la vulneració dels Drets Humans, a Espanya, entre 1936 i 1975 (encara ara provisional perquè manquen estudis parcials i globals que fixin la magnitud de la repressió durant la dictadura militar), ens adonem que tots i cada un dels 30 articles van ser violentats amb premeditació i precisió, continuïtat i absoluta crueltat.

LA CONCULCACIÓ DELS DRETS HUMANS I LA VIOLÈNCIA INSTITUCIONALITZADA

La dictadura militar, durant i després de la guerra, va atemptar contra el «dret a la vida»; «el dret a la llibertat»; el dret a no ser sotmès a «tortura», «esclavitud», «servitud», o «tractes cruels, inhumans o degradants»; el dret a ser jutjat davant un «tribunal independent i imparcial»; el dret a preservar «la vida privada, la família, el domicili, la correspondència» d'intromissions arbitràries; el «dret a la propietat, individualment i col·lectivament»; el drets de «llibertat de pensament», «consciència», «religió», «opinió», «expressió», i «sindicació»; el dret a no ser privat de la nacionalitat i el dret a participar en les tasques de govern directament o a través de representants escollits per sufragi universal. El règim totalitari (terme que més s'ajusta a les característiques de control total de la societat, malgrat la discussió teòrica encara vigent) que es va instaurar a partir de 1939 responia a una voluntat política, publicitada i concertada: eliminar l'adversari en nom de l'Estat.

El règim totalitari que es va instaurar a partir de 1939 responia a una voluntat política, publicitada i concertada: eliminar l'adversari en nom de l'Estat

Entre 1936 i 1939 van morir 400.000 persones en combat i 155.000 van ser assassinades a la rereguarda: 100.000, en el bàndol feixista i 55.000 van ser víctima de la violència política a la zona republicana. La repressió franquista va continuar tant durant la postguerra amb 50.000 víctimes més.³ En aquest còmput no hi consten els morts de fam i malaltia als camps de concentració, a les presons, als batallons disciplinaris, ni els milers de persones que van ser condemnades a morir per la deficient alimentació, l'excés de treball, el tifus, la diftèria, la diarrea, la tuberculosi o la meningitis. El 1939 l'índex de mortalitat infantil va ser un 40% superior a 1935. I, a Catalunya, el nombre de vídues joves (menors de 30 anys) s'havia multiplicat per 5 en relació al 1930.⁴ Una dada per poder entendre la naturalesa de la dictadura: Mussolini va executar 27 persones entre 1922 i 1940;⁵ Franco, 150.000 entre 1936 i 1950.

L'any 1952, el ministeri de Justícia va lliurar, sota l'exigència dels inspectors de la Commission Internationale contre le Régime Concentrationnaire (CICRC), una estadística de la població penitenciària espanyola: les dades oficials donaven una població reclosa de 270.719 persones l'any 1940⁶ (el cens de població, sempre deficitari, per aquell mateix any, era de 25.768.556⁷ persones). Aquesta xifra monstruosa no contemplava ni els destacaments peni-

tenciaris ni les colònies penitenciàries militars ni els presos que treballaven a càrrec d'empreses privades, com per exemple, per a l'empresari José Banús, que anys més tard edificaria el seu imperi immobiliari a Marbella. Una altra dada per comparar: els camps de concentració del III Reich, entre 1931 i 1941, van tenir una mitjana d'ocupació anual de 20.000 persones.⁸

La tortura, l'esclavitud, la humiliació, la crueltat i també la «neteja ètnica» van ser el pa de cada dia de l'univers penitenciari franquista. El comandant Antonio Vallejo Nágera, cap dels serveis psiquiàtrics de l'Exèrcit, va experimentar amb presoneres de guerra mètodes per a millorar la raça «espanyola». Els nens tampoc no van escapar del sistema carcerari: l'ordre de 30 de març de 1940 sobre l'estada dels infants a les presons va «legitimar» la via de la «segregació total» que impulsava la separació dels fills de les mares republicanes empresonades. L'objectiu era recloure els nens i les nenes en centres tutelats per l'Estat –majoritàriament escoles religioses– per reeducar aquests infants segons el *Nuevo Estado Español* i, en molts casos, aquestes criatures van ser donades en adopció a famílies afins al règim, òbviament sense el coneixement i consentiment dels progenitors. En una paraula: era un segrest legalitzat via *Boletín Oficial del Estado*. Entre 1944 i 1954, uns 30.960 infants, sobretot nenes, estaven sota tutela de l'Estat.⁹

Com va dir l'alcalde de Villarta de los Montes, poc abans d'eliminar 23 persones sense tràmit legal previ: «hemos tenido cojones de ganar la guerra y ahora los tendremos para hacer una limpieza en el pueblo».¹⁰ La responsabilitat última de la «neteja» va recaure sobre els militars, que eren la instància màxima de tot el cos repressor, mentre que l'aplicació o no de les penes capitals depenia dels capatans generals.

L'ànim depurador va enxampar milers de ciutadans que mai no havien destacat per les seves intervencions públiques contra el règim. Aquests homes i dones van tenir la mala fortuna de creuar-se amb un falangista, un capellà, un veí atemorit o ressentit, un propietari i tots ells podien posar en marxa, a través de la denúncia i la delació, els mecanismes de la «justícia» del Nou Ordre.

A partir de maig de 1939 es va generalitzar la farsa legal dels consells de guerra. Gairebé sempre eren col·lectius i no es feia cap tasca probatòria prèvia. Les denúncies i informes preceptius (Ajuntament, Falange, Guàrdia Civil) eren inqüestionables. Era la justícia al revés: el processat havia de demostrar la seva innocència perquè era culpable d'entrada. Tot el muntatge estava preparat no per aclarir els fets sinó per inculpar al processat. En aquests moments, no disposem d'un càlcul fefaent del total de consells de guerra que es van instruir a tot el territori espanyol. Però l'accés molt recent, com el cas de Catalunya –on s'està procedint al recompte i estudi dels consells de guerra– possibilitarà fixar el nombre de causes, identificar les víctimes i reconèixer els responsables d'aquesta barbaritat contra l'Estat de dret.

A la repressió política s'hi sumava la repressió econòmica a través de la Llei de Responsabilitats Polítiques de febrer de 1939, que subsumia lleis parcials anteriors i, sobretot, donava aparença de «legimitat» a la pràctica del pillatge incontrolat i arbitrari que va funcionar des

La tortura, l'esclavitud, la humiliació, la crueltat i també la «neteja ètnica» van ser el pa de cada dia de l'univers penitenciari franquista

del primer moment de la sublevació militar. En poques paraules: la llei era un salconduit per a l'espoli econòmic dels vençuts, individualment i col·lectivament. El dret a la propietat del vençut va perdre tot el seu significat i l'Estat i qualsevol falangista es va creure amb l'autoritat d'apropriar-se els béns aliens. Fins a l'octubre de 1941, s'havien obert 125.286 expedients a Es-

panya.¹¹ Als combatents republicans empresonats o executats se'ls confiscaven els béns i després se subhastaven a preu de ganga: tant podia ser una mula com un edifici al passeig de Gràcia de Barcelona. Aquest és també l'origen de moltes fortunes a partir de 1939.

Els delictes contra la moral i els bons costums comencen a ser contemplats per la justícia ordinària sobretot a partir de 1944, quan el règim ja ha posat les bases de la persecució política i els càstigs econòmics, i tindran una progressió ascendent fins a mitjans dels anys seixanta.¹² L'avortament, el suïcidi, l'homosexualitat, la prostitució, l'escàndol públic són alguns dels delictes tipificats. Però és a través de l'anàlisi d'aquestes causes com es pot comprovar el grau de control que la policia, el sindicat únic, el partit únic, el confessionari, el púlpit, el lloc

de treball, l'ajuntament, el barri, l'escola, el veí o el propi familiar exercien sobre l'individu. També la correspondència era llegida i censurada. En definitiva, era una societat vigilada i tutelada.

Els llocs de treball van ser també botí de guerra. L'oferta pública va ser ocupada pels vencedors: excombatents, excaptius, *camisas viejas*, orfes, mutilats, mentre que les empreses privades havien de contractar preferentment els addictes al règim. Tothom havia de presentar una declaració jurada de les seves activitats d'abans, durant i després de la guerra i una adhesió *inquebrantable* al règim. Només des de la concepció de premi i càstig es pot entendre la depuració, per exemple, dels treballadors de tramvies i trens. La neteja política i ideològica va afectar tot el personal de l'administració pública i també els col·legis professionals: metges, advocats, periodistes, fins i tot, els àrbitres de futbol. La depuració de mestres i professors universitaris es va fer a consciència. Un altre exemple: l'any 1939, 135 professors de la Universitat de Barcelona van ser expulsats, és a dir, la meitat del cos docent de 1936¹³ i un 25% dels mestres catalans va ser apartats de les aules. Els que s'hi van quedar van ser obligats a jurar fidelitat al règim. El poeta i falangista José M. Pemán no tenia cap dubte de com s'havia de fer l'adoctrinament: «El catecismo o el refranero, que hablan por afirmaciones, son más creídos que los profesores de Filosofía, que hablan por argumentos».¹⁴

La persecució de les minories nacionals, culturals i lingüístiques; de la maçoneria i dels homosexuals; i la discriminació social i jurídica de la dona també vulneren de manera inequívoca l'article 2 de la Declaració Universal dels Drets Humans quan invoca que «Tothom té tots els drets i llibertats proclamats en aquesta Declaració, sense cap distinció de raça, color, sexe, llengua, religió, opinió política o de qualsevol altra mena, origen nacional o social, fortuna, naixement o altra condició».

L'any 1940, 2.890.974 persones vivien a Catalunya, segons dades del deficitari cens oficial; el 1978, eren gairebé 6 milions. Durant quatre dècades, milions de catalans no van poder exercir públicament un dret fonamental: parlar la seva llengua. Un dret que afecta també, i sovint s'oblida, als ciutadans d'expressió castellana que veuen restringit el seu dret d'opció lingüística. L'estultícia va ser tan gran que, per exemple, el 1937 en plena guerra, les autoritats franquistes van prohibir a la nombrosa colònia catalana que s'estava a Sant Sebastià l'ús del català a la via pública. És a dir, hi havia catalans franquistes, però no hi havia un *col·laboracionisme* en català. La minoria nacional catalana, com també la resta de nacions de l'Estat, va veure com el règim banalitzava els seus símbols fins a límits insuportable i desterrava a la clandestinitat les iniciatives culturals que lluitaven per mantenir el tremp de la modernitat.

La meitat de la població espanyola, és a dir, les dones, va deixar senzillament de tenir drets. La frase contundent i grollera de «esposes o putes» il·lustra perfectament la condició que el règim atorgava al sexe femení. Abans de l'any 1961, les dones no podien concursar a les oposicions de notaris, registrador, advocat de l'Estat, secretari d'ajuntament o qualsevol cos de l'Administració. Per poder accedir a la judicatura, encara van haver de passar més anys (i aquesta és la raó per la qual actualment hi ha escasses dones en el Consell General del Poder Judicial).¹⁵ Per obrir un compte corrent o accedir a una feina calia la llicència marital (el Dret Civil Català eximia a les catalanes d'aquest requisit però molt sovint els funcionaris o empleats bancaris no ho respectaven). Per viatjar, feia falta el permís del pare o marit. Les dones van ser tutelades i vigilades per totes les instàncies públiques i privades. Als maçons i als homosexuals els enviaven directament a la presó.

A la brutal repressió interna hi hem d'afegir les 440.000 de persones –segons fons de les autoritats franceses– que van travessar la frontera entre el 28 de gener i el 12 de febrer de 1939, de les quals 170.000 eren dones i nens.¹⁶ Una frontera que Franco hauria pogut tancar perfectament però que va preferir mantenir oberta per completar la seva política de «neteja» de l'adversari. El setembre de 1939, la meitat d'aquests desplaçats havien tornat a territori espanyol senzillament perquè no podien anar a cap altre lloc i molts van pensar que el nou règim no tenia cap dada «objectiva» contra ells. Es van equivocar, no les tenia però se les va inventar.

Ha fet fortuna el terme exili per referir-se als milers i milers de republicans desplaçats forçosament, primer als camps de refugiats –inhumans i indignes– instal·lats a França i després dispersos segons la bona voluntat dels estats d'acollida. Però el terme exili no identifica la situació jurídica a la qual van ser condemnats perquè segons les clàusules internacionals eren «apàtrides», «desnacionalitzats» per l'Estat victoriós. Aquesta migració massiva d'origen polític era un fenomen relativament nou a l'Europa moderna. La figura d'apàtrida comença a tenir rellevància política després de la Gran Guerra i els tractats de pau de 1919. Per ordre cronològic, el règim soviètic va ser el primer en repudiar un milió i mig de ciutadans, el govern grec ho va fer amb 45.000 armenis i centenars de milers d'alemanys jueus i no jueus van veu-

Cal trencar el relat públic que s'ha construït sobre la guerra i el franquisme per tal de conquerir l'objectiu obligat de la reconciliació entre les dues Espanyes

re revocada la seva nacionalitat, a partir de 1934, pel III Reich. Tot seguit, ve la diàspora definitiva d'uns 250.000 republicans que no podien tornar perquè s'hi jugaven la vida. Cap d'aquestes persones tenia un passaport vàlid i vigent, si és que el tenien, perquè l'havia expedit l'Estat republicà i aquest ja no existia. Per tant, un 1% de la població espanyola (25.768.556, l'any 1940) es va veure privada durant gairebé 40 anys de l'aixopluc legal que havia de garantir el seu propi govern. Uns setanta mil¹⁷ d'aquests apàtrides eren catalans, és a dir, un 2,5 % de la població catalana de 1939.

NO HI HA VÍCTIMES SENSE BOTXINS

Aquest és en línies generals i traços gruixuts el balanç de la dictadura militar entre 1936 i 1975. L'objectiu d'aquest breu repàs és clarificar l'abast i la naturalesa de la repressió militar en temps de guerra i en temps de la *pau* franquista. Per fer-ho, he emprat els termes precisos que es fan servir en el dret internacional quan es parla de «crims de guerra» i «crims contra la humanitat». Darrerament, òbviament, hi ha una intencionalitat: trencar el relat públic, constant i percutant que s'ha construït sobre la guerra i el franquisme per tal de conquerir l'objectiu *obligat* de la reconciliació entre les *dues Espanyes*, que des de 1978 s'ha concretat en una formulació que atempta contra el sentit comú i la història: «tothom va ser víctima». L'afirmació del seu contrari seria: «ningú no va ser culpable». És a dir, els 40 anys de dictadura militar s'han liquidat amb un lapidari «ni víctimes ni crims ni culpables».

Un altre exemple d'utilització interessada de les paraules: durant els tres anys de confrontació bèl·lica, els republicans publicitaven al món que feien «la guerra contra el feixisme», per això milers de brigadistes van venir a lluitar a Espanya a desgrat dels seus governs d'origen, atemorits davant l'impuls d'aquesta solidaritat internacional i popular. Doncs bé, si primer la guerra va ser considerada un preàmbul de la Segona Guerra Mundial, ara és una «guerra fratricida» o «guerra civil», és a dir, ha perdut la dimensió internacional.

Aquesta litúrgia de la paraula, posada al servei de minimitzar els *efectes col·laterals* de la guerra i la dictadura militar, té el seu referent legal en la Llei d' Amnistia de 15 octubre de 1977. La llei 46/1977 va atorgar impunitat als líders, organitzadors, col·laboradors i còmplices del règim franquista.

Ara bé, malgrat els esforços de l'Estat democràtic d'imposar un *oblit obligat*, el dret internacional considera que «els crims de guerra» i «els crims contra la humanitat» no prescriuen mai. La tipificació d'aquests crims se sustenta en dues

condicions bàsiques: un Estat que pràctica una hegemonia ideològica excloent i l'existència d'un pla concertat i sistemàtic d'eliminació de l'adversari polític o contra les persones per pertànyer a minories racials, culturals i religioses.

L'Estatut del Tribunal Militar Internacional de Nüremberg, de 8 d'agost de 1945, va ser qui, per primera vegada, diferencià entre «crims contra la pau», «crims de guerra» i «crims contra la humanitat». Segons la definició donada per l'Estatut de Nüremberg, els crims contra la humanitat eren: assassinat, extermini, esclavitud, deportació, i altres actes inhumans comesos contra la població civil, i les persecucions comeses per raons polítiques, racials o religioses. El tribunal especificava que «els líders, organitzadors, instigadors i còmplices que participin en la formulació o execució d'un pla general per cometre aquests crims són responsables sigui quin sigui l'executor final». És a dir, no hi ha eximent de responsabilitat per a ningú que participi en la cadena repressora. Resolucions posteriors adoptades per l'Assemblea General de Nacions Unides van confirmar la classificació i definició dels crims especificats a Nüremberg. A més, l'any 1966, s'incorporaven com a delictes greus contra la humanitat la violació dels drets econòmics i l'apartheid i dos anys després l'Assemblea General ratificava la Convenció sobre la «Imprescriptibilitat dels crims de guerra i dels crims de lesa humanitat». És a dir, cap d'aquests crims no tenen limitació de temps i tots estan subjectes al dret internacional més enllà de les decisions internes dels Estats membres de l'ONU. Per entendre'ns, aquest és el *corpus* legal que va utilitzar el jutge Baltasar Garzón per portar Pinochet davant els tribunals a Londres.

Així doncs, no és ni anacrònic ni gratuït referir-nos al Tribunal Militar Internacional de Nuremberg quan parlem dels «crims de guerra» i «crims contra la humanitat» que van cometre els militars i les organitzacions afins entre 1936 i 1975 a Espanya. Però més enllà de les limitades responsabilitats jurídiques i penals que aquesta mena de tribunals poden *per se* dilucidar (en el cas de Nuremberg, van ser jutjats 24 membres del partit nazi i 8 organitzacions: SS, el partit nazi, Gestapo, SD), Nuremberg va servir de catarsi general. Hi van haver uns crims, unes víctimes, i uns culpables.

La Llei d'Amnistia (pensada en termes d'utilitat i no de reparació) imposava l'oblit institucional i elevava a la categoria ètica i estètica la màxima de no-recordar (sota l'amenaça de ser titllat de venjatiu o d'endegar una «Causa General» però a l'inrevés). El pensador Paul Ricoeur ho diu amb una concreció admirable: «La proximidad más que fonética, incluso semántica, entre amnistía y amnesia señala la existencia de un pacto secreto con la negación de memoria que la aleja en verdad del perdón después de haber propuesto su simulación».¹⁸

La Llei d'Amnistia i les polítiques oficials de reconciliació han volgut imposar per decret-llei el perdó. I això no és possible. Tota la tradició religiosa, humanística, filosòfica i històrica sap que no es pot desposseir la memòria privada i col·lectiva de la seva càrrega traumàtica. Sense perdó i dol no es pot assolir legítimament «una memòria feliç» –dit a la manera de Ricoeur– que no té com a obligació ocultar el mal, sinó expressar-lo de manera assossegada i tranquil·la.

La primera condició per perdonar és que algú reconegui la falta i demani perdó. Ho poden fer els ofensors, a la manera de l'escriptor Günter Grass, de 78 anys, que mai no ha negat la seva part de culpa com a fervent nazi –tot i la polèmica que ara ha aixecat la seva recent i tardana

La Llei d'Amnistia i les polítiques oficials de reconciliació han volgut imposar per decret-llei el perdó. I això no és possible

Malgrat els esforços de l'Estat democràtic d'imposar un *oblit obligat*, el dret internacional considera que «els crims de guerra» i «els crims contra la humanitat» no prescriuen mai

confessió de pertànyer als cossos d'elit de les SS— o representants de les institucions que en la línia d'una continuïtat espai-temps poden legítimament reconèixer una culpa històrica, encara que ells no hi fossin. Aquest va ser el cas del canceller alemany Willy Brandt, un lluitador contra el nazisme que va ser desposseït pel III Reich de la seva nacionalitat l'any 1934, quan només tenia 19 anys, i va ser membre de les Brigades Internacionals. Brandt va visitar oficialment Polònia l'any 1970 i davant dels murs del ghetto jueu de Varsòvia es va agenollar, va plorar i va demanar perdó en nom dels seus compatriotes.

Més recentment, un país que ha emergit després de la barbàrie de l'apartheid ha buscat fórmules imaginatives i més justes per poder conciliar polítiques de reconeixement de la culpa i polítiques de perdó. M'estic referent a Sud-àfrica. L'any 1994, després de les eleccions

que va guanyar Nelson Mandela, es va encetar un viu debat públic i polític que va culminar amb la creació de la comissió «Veritat i Reconciliació» presidida pel premi Nobel de la pau Desmond Tutu. La comissió estava formada per 29 persones de grups religiosos, polítics i cívics, i dividida en tres comitès: el grup de violació dels Drets Humans, amb la missió d'establir la naturalesa, la causa i l'abast dels abusos comesos entre 1964 i 1994 (dotada amb amplis poders per a investigar i fer comparèixer a judici); el comitè de reparació i indemnitzacions amb la missió d'identificar les víctimes i estudiar les seves denúncies; i el comitè d'amnistia, encarregat d'examinar les demandes de perdó amb la condició que aquells que van ser responsables de crims polítics es presentessin davant la comissió i fessin una confessió completa. De les 7.000 demandes de

perdó presentades, només un 10% van poder-se acollir a aquesta nova modalitat d'amnistia individual i condicionada (fet que demostra que es va fer un treball rigorós). Però de fet, l'exposició pública de les ofenses ha estat la principal condemna per als responsables de l'apartheid i el millor reconeixement per a les víctimes.¹⁹ Sud-àfrica ha explorat una nova via: perdonar aquells que han reconegut les seves ofenses.

OBLIDAR PER LLEI

El projecte de llei de «Reconeixement i ampliació de drets de les víctimes de la Guerra Civil i la Dictadura», més conegut com la Llei de Memòria Històrica, que el govern espanyol ha donat a conèixer aquest estiu, insisteix en fer un amable retrat de família amb víctimes i botxins. De lluny, sembla inspirar-se en el model sud-africà, quan parla de «Declaració» i de formació d'un consell de savis independent que judicarà cas per cas. Però a diferència de la via sud-africana, els cinc savis espanyols s'han de pronunciar sobre la idoneïtat de les víctimes. Resumint: són les víctimes (o familiars propers) les que han de demostrar la seva condició, a canvi, rebran un «certificat» de bona conducta.

El govern espanyol pretén imposar una determinada «memòria oficial», encara que ho negui, quan afirma:

«Com a expressió del dret de tots els ciutadans a la reparació de la seva memòria personal i familiar, es reconeix i declara el caràcter injust de les condemnes, sancions i qualsevol altra forma de violència personal produïdes, per raons polítiques o ideològiques, durant la Guerra Civil, a tots dos bàndols o en la zona on es trobaven aquells que ho van patir, així com també les sofrertes per les mateixes causes durant la dictadura que es va perllongar fins a 1975.» (Art. 2, 1).

És a dir, els afusellaments del general Domènec Batet —cap de la Sisena Divisió Militar, fidel a la Constitució republicana i afusellat a Burgos el 1937— i del president Lluís Companys tenen la mateixa naturalesa que l'afusellament del general colpista Manuel Goded, condemnat a mort per rebel·lió militar, a l'agost de 1936, segons el codi militar vigent durant la II República.

Per tant, els descendents directes de Companys, Batet o Goded poden demanar davant la comissió una «declaració de reparació i reconeixement personal» (Art.3). I els cinc savis sege llaran amb la seva firma que el general rebel Goded va ser injustament afusellat. Òbviament, la Constitució republicana quedarà a la mateixa alçada que la *justícia* de Franco. Això sí, en cap cas la Declaració no farà pública la identitat de les persones que van participar en els consells de guerra: «La Declaració deixarà de banda tota referència a la identitat de les persones que hagin intervingut en els fets o en les actuacions jurídiques que van donar lloc a les sancions o condemnes» (Art. 7, 3).

L'article 17, sobre símbols i monuments públics, especifica que «(...) es prendran les mesures oportunes per a la retirada dels escuts, insígnies, plaques i altres mencions commemoratives de la Guerra Civil quan facin exaltació d'un sol dels bàndols enfrontats (...)». Dit d'una altra manera, al fossar del castell de Montjuïc sota el nom de Lluís Companys s'haurà d'inscriure —segons el text governamental— el nom del general Goded que també va ser afusellat a Montjuïc. Això és el que diu literalment la llei i el criteri que ha de marcar l'actuació dels cinc «homes bons» (sincerament, ho tenen difícil).

El preàmbul del projecte de llei nega —segons diu— qualsevol intenció d'implantar «una determinada 'memòria històrica', perquè no li correspon al legislador construir o reconstruir una suposada 'memòria col·lectiva'. Però sí és un deure del legislador (...) consagrar i protegir, amb el màxim de vigor normatiu, el dret a la memòria personal i familiar com a expressió de plena ciutadania democràtica. Aquest és el compromís al qual el text legal respon.» Cal dir, que l'única manera que tenen els estats de «consagrar» i «protegir» el dret de la «memòria personal» és posar-hi els mitjans. I l'Estat espanyol la nega quan han de ser les associacions o els familiars dels desapareguts els que hauran de fer front a les indemnitzacions que els propietaris privats dels terrenys poden demanar durant els treballs d'exhumació de les fosses co-

La primera condició per perdonar és que algú reconegui la falta i demani perdó. Ho poden fer els ofensors o representants de les institucions que poden legítimament reconèixer una culpa històrica

La Llei de Memòria Històrica, que el govern espanyol ha donat a conèixer aquest estiu, insisteix en fer un amable retrat de família amb víctimes i botxins

muns. A més, seran els familiars els que hauran de sufragar les despeses de trasllat i enterrament dels seus familiars. Va ser l'Estat a través dels seus cossos repressors, les organitzacions i el partit únic els responsables d'aquesta violència.

Però no és cert que el projecte de llei no imposi una determinada «memòria col·lectiva», ho fa quan reiteradament al llarg del document fa referència a la Constitució de 1978 com a

De lluny, sembla inspirar-se en el model sud-africà, quan parla de «Declaració» i de formació d'un consell de savis independent que judicarà cas per cas

text fundacional del propi Estat. És a dir, és un Estat sense passat. Per tant, sí que es vol construir una única memòria i per això s'insisteix en el relat oficial dictat sobre la «reconciliació» durant la Transició. Però el discurs de consens no ha pogut imposar l'oblit, i la prova és l'elaboració d'aquesta proposta de Llei de la Memòria Històrica 29 anys després de la llei preconstitucional d'Amnistia. Les memòries (en plural) són tosques i les víctimes encara esperen un reconeixement formal i solemne dels crims que els generals colpistes i el franquisme va cometre contra elles. En canvi, l'Estat democràtic, amb el cap cot, els dispensa tirites quan el que fa falta és primer desinfectar la ferida.

També els historiadors i els mitjans de comunicació han teixit un relat polisèmic sobre la repressió durant la guerra i la dictadura militar. Segons el tractament que fan sobre el tema de la repressió, podríem classificar els historiadors en cinc categories: els que fan un recompte de víctimes; els que ofereixen una visió «edulcorant» i donen un paper secundari a la repressió; els que situen la repressió com a pilar bàsic de la dictadura; la visió equidistant: repartiment de responsabilitats a tots dos bàndols per igual; i, finalment, la interpretació que destaca la funció política i el caràcter classista de la repressió.²⁰ Mentre que la visió del terror com a instrument polític de primera magnitud ha quedat reclosa en els cercles acadèmics, les tesis equidistants i les *recomanables* han triomfat majoritàriament tant en els mitjans públics com privats. Però encara més greu és que s'ha instal·lat en el cos docent i científic una clara incomoditat de posar nom als responsables de la barbàrie. Per entendre'ns, segons sembla, Franco s'ho va fer tot sol.

Els historiadors també són ciutadans sotmesos al bombardeig d'una construcció oficial unívoca del relat sota l'amenaça de contravenir el mite fundacional de la Transició. I si la tradició historiogràfica elimina la lloança i l'apologètica, ara sembla que també s'esforça en eliminar la reprovació. I que consti, tot i que és obvi, que la reprovació no està renyida amb un treball rigorós i acurat sobre la història del franquisme i les seves organitzacions. Però la imatge negativa de la dictadura militar no pot ser objecte de cap revisió: no es poden disculpar els crims comesos per l'Estat contra una part discriminada de la població a la qual devia protecció i seguretat. El resultat més planer d'aquesta voluntat política d'enfosquir o maquillar els crims ha estat que ningú s'hi ha sentit moralment concernit i, per tant, no se n'ha avergonyit mai. Günter Grass ha confessat que ha trigat cinquanta anys a referir-se al seu ingrés a les Waffen-SS per «vergonya».²¹ Aquí ningú no ha demanat responsabilitats ni polítiques ni morals i, per tant, ningú no ha tingut l'oportunitat de demanar perdó.

Un exemple, en primera persona. Fa pocs anys va morir el pare d'una amiga meua. El pare havia estat un regidor important a l'Ajuntament de Barcelona i un devot franquista per acció i per omissió. Durant la celebració del dol, l'amiga d'infantesa em va ensenyar l'esquela que havia publicat a La Vanguardia i em va preguntar: «¿Et sembla bé, no?» I davant la súplica només vaig poder dir: «Al teu pare, li hauria agradat». A l'esquela figuraven tots els títols: d'excombatent, «camisa vieja», i càrrecs, medalles, creus i mèrits de tants anys de fidelitat al franquisme. Mentre vivia, mai no va expressar ni un sol mot de dubte o de vergonya. La família té tot el dret a honorar la memòria del pare com vulgui, ara bé, ni l'Estat ni la societat li poden lliurar un «certificat de víctima» per haver estat reclòs a la presó Model durant la guerra a instàncies de la Generalitat.

UNA MEMÒRIA JUSTA

El fet biològic ja s'ha encarregat de tancar la via dels tribunals internacionals per condemnar els «criminals de guerra» i «els criminals de lesa humanitat» durant la guerra i el franquisme. Ara bé, recordem que els crims no prescriuen mai. Ja apuntava anteriorment que el més rellevant d'aquests judicis –com el de Pinochet– és el seguiment públic que se'n pot fer i l'efecte de catarsi que genera en les víctimes. El que suggereixo és que l'Estat i els seus altaveus mediàtics abandonin la pretensió de dictar un *consens* sobre les memòries. Seran els actors socials els que construiran el relat del passat: els historiadors, les associacions, els que han sobreviscut a la tragèdia, les seves famílies, etc., sense l'amenaça o la seducció d'un discurs canònic que no admet la dissensió.

Els estats democràtics amb un passat traumàtic fan tres coses: demanar perdó, posar l'administració al servei de les víctimes i regularitzar els mitjans compensatoris. Ni més ni menys. Estem, doncs, davant de tres tipus diferents d'actuacions: la simbòlica, l'administrativa i la reparació econòmica.

L'Estat espanyol s'ha atorgat un dret que no té: perdonar-se a si mateix. És el cas contrari del que ha fet el govern canadenc que acaba de demanar perdó als ciutadans d'origen asiàtic que van ser sotmesos a esclavitud durant la construcció del ferrocarril a finals del segle XIX. En el cas espanyol, la línia de continuïtat és encara més consistent i interrompuda quan la representació de cap d'Estat l'ocupa un titular nomenat pel propi general Franco. Els estats no tenen consciència, per tant, són els seus representants els que han d'assumir la responsabilitat de la falta: demanar perdó; no, perdonar.

Canviar el registre lingüístic oficial i marcar sempre una justa distància entre víctimes i culpables. Un any després de la Segona Guerra Mundial, Karl Jaspers²² diferenciava entre culpabilitat criminal, culpabilitat política i culpabilitat moral pel que fa al III Reich. Incorren en responsabilitat política –segons Jaspers– els membres i organitzacions compromeses en les

Però a diferència de la via sud-africana, són les víctimes (o familiars propers) les que han de demostrar la seva condició

polítiques de l'Estat, independentment de les seves accions individuals i col·lectives i el grau d'assentiment, perquè, a més, es van beneficiar dels favors instaurats pel propi règim. La responsabilitat moral recau sobre aquells actes individuals, petits o grans, que van contribuir per acció u omissió a les polítiques criminals. La mateixa distinció és útil per discriminar les víctimes i els botxins de tot intent d'equidistància.

Els estats democràtics
amb un passat traumàtic
fan tres coses: demanar
perdó, posar
l'administració al servei
de les víctimes i
regularitzar els mitjans
compensatoris

Hi ha altres qüestions que s'han d'abordar amb rigor, imaginació, generositat i justícia: posar l'administració a treballar per garantir l'accés sense restriccions als arxius i fonts documentals que aportin nova llum sobre la repressió; buscar fórmules jurídiques que facin possible l'anul·lació dels consells de guerra i totes les condemnes que per delictes polítics, morals, sexuals, religiosos, etc., van dictar els jutges franquistes; i finançar la localització, exhumació i enterrament dels 30.000 desapareguts que des de fa 70 anys esperen una cerimònia de dol digne.

I com a primer pas per aprofundir, realment, en una «memòria justa», el govern espanyol ha de retirar aquest simulacre de projecte de llei sobre la «memòria històrica» o transformar-lo radicalment durant el tràmit parlamentari. Trenta anys després de la mort del dictador, els milions de víctimes de la dictadura militar encara esperen que algú els demani perdó. I ja decidiran les víctimes si concedeixen la gràcia, o no.

NOTES

1. Miguel OSSET HERNÁNDEZ «Podem parlar dels drets humans?», *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*. Núm. 124, juliol 2005, p. 25-31.
2. Títol primer: Dels drets i dels deures fonamentals.
3. S. JULIÀ, J. CASANOVA, J.M. SOLÉ I SABATÉ, J. VILLARROYA, F. MORENO, *Víctimas de la guerra civil*. Ediciones Temas de hoy. Madrid, 1999, p. 411.
4. Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA a Pierre VILAR, dir., *Història de Catalunya*. Vol.VII. Edicions 62. Barcelona,1989, p. 25.
5. Edward MALEFAKIS «La dictadura de Franco en una perspectiva comparada» a J. P. FUSI, J.L. GARCÍA DELGADO, S. JULIÀ, E. MALEFAKIS, S. G. PAYNE, *Franquismo. El juicio de la historia*. Ediciones Temas de hoy. Madrid, 2005, p. 47.
6. Ricard VINYES, «El universo penitenciario durante el franquismo» a C. MOLINERO, M. SALA i J. SOBREQUÉS, eds., *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*. Crítica. Barcelona, 2003, p. 160.
7. M. TUÑÓN DE LARA, dir., *Historia de España*. Labor. Barcelona, 1980. Vol. 10, p. 25.
8. Op.cit., *Franquismo. El juicio de la historia*, p. 47.
9. R. VINYES, M. ARMENGOL, R. BELIS. *Els nens perduts del franquisme*. Proa. Barcelona, 2002 i Àngela CENARRO «La institucionalización del universo penitenciario franquista» a *Una inmensa prisión...* p.133-154.
10. Francisco MORENO GÓMEZ, a J. CASANOVA, ed., *Morir, matar, sobrevivir*. Crítica. Barcelona, 2002, p. 200.
11. Op. cit., *Víctimas de la guerra civil*, p.347
12. Conxita MIR, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*. Editorial Milenio. Lleida, 2000.

13. C. SANTACANA, «La desaparición de un modelo de intervención. Intelectuales, profesionales y científicos en la posguerra: el caso catalán» a J. CHAVES PALACIOS, coord., *Política científica y exilio en la España de Franco*. Universidad de Extremadura-Diputación de Badajoz. Badajoz, 2002, p. 113-128.
14. Citat per Francisco MORENTE VALERO, «La depuración franquista del magisterio público. Un estado de la cuestión», en *Hispania*, LXI/2, 208 (2001), pp. 661-688.
15. Fet que recordava l'advocada Montserrat Serrallonga a la contraportada de *La Vanguardia* del 28 d'agost de 2006.
16. Op. cit. *Història de Catalunya*. Vol.VII, p.24.
17. Ídem.
18. Paul RICOEUR, *La memoria, la historia, el olvido*. Editorial Trotta. Madrid, 2003, p.588.
19. Sophie PONS, *Apartheid. L'avenue et le pardon*, Bayard, París, 2000, p.13-18
20. Es pot trobar aquesta classificació a Conxita MIR, Fabià CORRETGE, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*. Publicacions Abadia de Montserrat. Barcelona,1997, pp. 31-36.
21. *La Vanguardia*, 17 d'agost de 2006, p. 27.
22. Kart JASPERS, *Die Schuldfrage* (1946), *La Culpabilité allemande*, Minuit. Paris, 1990.

Per aprofundir, realment,
en una «memòria justa»,
el govern espanyol ha de
retirar aquest simulacre
de llei sobre la «memòria
històrica» o transformar-
lo radicalment durant el
tràmit parlamentari

M. Dolors Genovès és periodista i historiadora.

Imaginaris contraposats. La doble memòria del franquisme i la transició

Ruptures catalanes respecte de la història oficial

Xavier Díez

Quan es parla de trets identitaris, es tendeix a pensar en aquells aspectes més simbòlics, aquells que singularitzen la nació.

Quan es parla de Catalunya, ràpidament pensem en la llengua, les tradicions, les institucions i la història. En aquest darrer punt, pel que fa al passat compartit, no sempre es té en compte que la història és redactada des d'una determinada historiografia.

*Vous n'avez réclamé ni gloire ni les larmes
Ni l'orgue ni la prière aux agonisants*

Louis Aragon; *L'affiche rouge*

El fet que Catalunya disposi, des de fa segles, d'una historiografia pròpia i sòlida és el que permet disposar d'una perspectiva col·lectiva singular sobre el passat que, a la vegada permet una específica mirada, des de la perspectiva de la nostra identitat, sobre els esdeveniments que configuren la trajectòria comuna en el temps.

El passat immediat no n'és cap excepció. La historiografia catalana, i és més, la nostra autorepresentació respecte del nostre entorn en el que seria l'experiència compartida amb l'Estat, continua exhibint-se com un fet, més que mai, diferenciat. Els balanços contradictoris, en alguns casos antagònics, respecte del franquisme i la Transició evidencien les conseqüències desiguals d'ambdós processos històrics entre col·lectivitats divergents. Expliciten de forma diàfana dos imaginaris enfrontats, entre la inequívoca crítica catalana i un cert *appeasement* espanyol respecte d'un passat tèrbol que condiciona el present.

¿Podríem estar parlant d'una *ruptura catalana*, pel que fa a l'imaginari col·lectiu, que percep majoritàriament el franquisme com un règim criminal i la Transició com un intent de fer presentable l'origen franquista de l'Estat actual? Si tenim present que des de les institucions i bona part de la intel·lectualitat i dels mitjans de comunicació majoritaris s'està difonent una *història oficial* on el procés de 1973-1982 s'està construint com a mite fundacional, i es tracta de fer oblidar o maquillar el franquisme, podem contestar afirmati-

vament. Aquesta *ruptura* que té lloc de manera paral·lela entre el món acadèmic i l'opinió pública es fonamenta en un doble imaginari sobre la història recent, amb causes i conseqüències que van molt més enllà dels cercles intel·lectuals.

SUBDESENVOLUPAMENT HISTÒRIC

Pocs dies abans d'iniciar la redacció d'aquest article, vaig tenir l'oportunitat de llegir el darrer llibre de Vicenç Navarro *El subdesarrollo social de España*. Tot i conèixer abastament les idees d'aquest sociòleg barceloní, i d'haver tingut el privilegi de tractar-lo, la lectura d'aquesta novel·la em va desanimar. ¿Què més es pot escriure sobre la incidència del franquisme en la nostra quotidianitat diària que no hagi exposat tan clarament? ¿Val la pena repetir idees que, tot i ser expressades per un no-historiador, reblen el clau de manera tan precisa sobre com el passat condiciona tan estretament el nostre present?

Navarro, un personatge incòmode per a l'establishment, parla sempre sense complexos. La seva condició d'exiliat –va haver de fugir del país en plena dictadura per, literalment, salvar la pell– i el fet de viure en societats tan allunyades de la nostra dissort històrica com Suècia, la Gran Bretanya i els Estats Units van dotar-lo d'un conjunt d'experiències que el col·loquen en una posició privilegiada per valorar, d'una manera prou objectiva, el trist panorama d'una societat catalana i espanyola incapaç de resoldre els seus problemes endèmics. El seu retorn, durant la segona meitat dels noranta, devia ser traumàtic. No només va constatar el que ell mateix denuncia –el nostre subdesenvolupament social– sinó que aquest era percebut majoritàriament com la cosa més natural del món. En termes informals, *hal·lucinava* quan constatava el conformisme dels seus alumnes de la Universitat Pompeu Fabra davant les injustícies quotidianes alhora que n'ignoraven les causes. En altres termes, s'indignava davant l'escàs o nul coneixement sobre la història immediata del país, un passat carregat d'injustícies, crims i criminals, en una societat anestesiada.

La línia de pensament de Navarro és simple, encara que, en termes de ciències socials i d'anàlisi històrica, irrefutables. La Segona República va ser el darrer intent seriós de resoldre els problemes endèmics d'Espanya, el més destacat dels quals eren les insuportables diferències socials, principal factor del seu subdesenvolupament. La por a la pèrdua de posicions socials per part dels grups dominants va ser la causa principal d'un cop d'estat que va degenerar en una guerra d'extermini i la implantació d'un règim feixista. Aquest resultat va assegurar-los quaranta anys d'hegemonia sense fissures, en un període que podríem anomenar com *la guerra dels quaranta anys*, en el sentit que el franquisme esdevingué una guerra de classes, dels privilegiats contra els treballadors. La desaparició física del dictador va permetre l'adequació de l'Estat a determinades regles d'homologació amb la resta de països occidentals,

La historiografia catalana, i és més, la nostra autorepresentació respecte el nostre entorn en el que seria l'experiència compartida amb l'Estat, continua exhibint-se com un fet, més que mai, diferenciat

amb un nou règim de llibertats democràtiques i formals. Tanmateix, aquestes transformacions van comportar un pacte segons el qual la majoria de l'oposició va haver de renunciar, no només a fer justícia davant un dels règims més criminals, en termes absoluts, d'Europa (medalla de bronze, després de Stalin i Hitler, a l'hora d'eliminar físicament els seus ciutadans), sinó a comprometre's a no alterar les relacions de poder al nostre país. És a dir, assegurar i mantenir la posició de domini dels poders fàctics, i a condemnar-nos, per tant, a viure en un país socialment subdesenvolupat, en una dels estats més classistes d'Occident¹.

A l'hora d'analitzar el conformisme general amb què s'accepta aquesta situació, percebuda sovint com l'única possible, com si es tractés d'un fat inexorable sobre el qual no es pot inter-

venir, la qüestió de la memòria històrica esdevé un factor clau. El tòpic de Santayana diu que qui desconeix la història sembla condemnat a repetir-la. No sembla que aquest sigui el problema. En canvi sí que podem comprovar, especialment en el cas espanyol i català, que la ignorància sobre el nostre propi passat fa fàcilment manipulable la ciutadania, que pot acceptar amb normalitat fets i condicions inacceptables. I la manera que tenim d'apropar-nos al lapse temporal més ignominiós de la nostra història contemporània n'és el millor exemple.

El pacte de silenci imposat durant la Transició va ser una condició dels vencedors de la guerra civil per continuar la seva

hegemonia anterior. Una política de memòria que reivindicés els vençuts, que homenatgés les víctimes de la repressió podria degenerar fàcilment en la demanda de responsabilitats. I si bé és cert que ja en els anys setanta uns judicis de Nüremberg haguessin estat inviables: tenint en compte l'estructura de classes i les nissagues familiars que constitueixen les elits econòmiques, funcionaries i culturals –incloent-hi una església espanyola no caracteritzada precisament per les virtuts cristianes–, la reobertura de les fosses –i de les misèries del país– hagués fet trontollar les bases de l'Estat, tal com el coneixem avui, i comportat la deslegitimació dels qui avui encara copen els espais reals de decisió. El silenci, l'oblit decretat, doncs, quedava imposat, perquè, des del punt de vista de les institucions hereves del franquisme –que en bona part determinen encara avui les decisions del país– la memòria podria ser un factor subversiu que alterés les bases del seu poder.

I el fet, és que quan es parla de la subversió de la memòria, no cal remetre'ns exclusivament a l'alta política, o la monarquia, o a les institucions supremes. De vegades, l'escala local esdevé molt més diàfana per comprendre la correlació de forces. A tall d'exemple, no és cert que s'intenti ara, després de trenta anys d'iniciada la Transició, una política de rehabilitació de les víctimes. Les primeres exhumacions de la democràcia van tenir lloc ja durant la dècada dels setanta. L'historiador Francisco Espinosa² relata alguns intents, com el cas de l'alcalde de Torremejía, a Extremadura, que va gosar, el 1979, donar digna sepultura a 36 afusellats del seu municipi. Algú va presentar denúncies en contra seva per contravenir normatives sanitàries i utilitzar fons públics per a l'operació. Se'l va multar, se li van embargar béns i se'l va mantenir en situació de llibertat provisional fins passat l'intent de cop d'estat de 1981. L'adver-

timent per part de les elits locals eren clars. Cap municipi de la zona no va repetir l'experiència. Encara avui, remoure les fosses de l'oblit, no desvetlla els fantasmes del passat, sinó els temors dels poderosos d'avui.

EL (DES)CRÈDIT DE LA TRANSICIÓ

Els primers aniversaris rodons de la mort de Franco, els mitjans de comunicació no paraven d'obsequiar amb llibres, publicacions o reportatges on, a poc a poc, es va anar generant i consolidant una mena de discurs que seria el que bastiria la *història oficial* sobre una Transició de la qual suraven alguns adjectius com *modèlica*, *consensuada*, *pactada*, *pacífica*, *exemplar*, ... Els títols d'aquestes obres, majoritàriament redactades per periodistes, i estructurades a base de retalls, i amb intercalament continu de material gràfic (on curiosament predominava el blanc i negre fins a les eleccions de 1977, moment a partir del qual se sol imposar el color) ja eren

per si mateixos força significatius. He triat dos exemples de dos diaris habitualment autodefinits com a progressistes. El primer, cronològicament parlant, és un volum especial, editat per *El Periódico de Catalunya*, corresponent al 1985, i es titula *Diez años sin Franco. Desatado y bien desatado*. L'estructura, dividida per espais cronològics, manté títols com *Un pueblo se mueve* [es refereix principalment a les mobilitzacions de l'hivern de 1976], *El franquismo se deshace*, *Democracia consensuada*, *Al fin llega la autonomía*, *Franco resucita unas horas* [parla del 23-F] i acaba triomfalment amb un *Simplemente un país normal*, per cert, al costat d'aquest darrer títol hi ha una fotografia del rei dret davant un grup de diputats, en una composició típica de la pintura academicista, o encara més, de les obres del *realisme socialista*. L'única nota discordant d'aquest llibre que planteja la idea d'haver arribat al millor dels móns possibles, la porta, curiosament, l'àcid humorista

Perich qui presenta un únic personatge ben lligat amb una corda que davant la bafarada anònima que declara «tranquilo, que todo está atado y bien atado» respon amb un «sí, señor, sí»³. El segon és una obra en fascicles que va publicar *El País*, tot commemorant el vintè aniversari de la mort de Franco, entre 1995 i 1996. El títol *Memoria de la Transición*, i el teleològic subtítol *Del asesinato de Carrero a la integración en Europa*, és a dir, com si el destí ja fos escrit en el mateix moment que l'almirall franquista ascendís als cels. L'estructura del llibre és diferent a l'anterior, encara que manté un ordre cronològic, tot tractant transversalment aspectes polítics, socials, i perquè no, també els més anecdòtics, a la manera d'una novel·la per entregues⁴. No hi manquen cròniques, entrevistes a protagonistes destacats i anàlisis d'historiadors oficials com Raymond Carr, Javier Tusell, Santos Juliá, al costat d'altres més incòmodes com Paul Preston. La línia és la mateixa en el conegut reportatge *La Transición*, dirigit per Victoria Prego, acabat i emès l'any 1995, i que coincideix força en continguts, missatges i estructura,

El silenci, l'oblit decretat, doncs, quedava imposat, perquè, des del punt de vista de les institucions hereves del franquisme la memòria podria ser un factor subversiu que alterés les bases del seu poder

tot i que manté tothora una tensió narrativa, fins i tot dramàtica, superior als llibres esmentats. Tots tres productes coincideixen en diversos eixos: la idea que l'evolució històrica era inevitable, la vindicació desmesurada de figures clau, entre les quals el rei i el president Adolfo Suárez eren les més destacades, el pacte i el consens van portar la democràcia, l'oposició responsable va haver de fer molts sacrificis, el procés va ser molt pacífic, el franquisme era una carcassa buida amb alguns elements exaltats i minoritaris i aviat eliminats del joc polític, i aquells qui no van acatar els pactes –nacionalistes, ETA, anarquistes, republicans– es van automarginar. Ah!, i finalment, que els resultats d'aquest procés eren magnífics⁵.

En canvi, en una passejada avui per qualsevol llibreria catalana és cada vegada més difícil trobar llibres d'historiadors seriosos –és a dir, acadèmicament formats, amb investigacions rigoroses i políticament independents– on es mantingui aquesta línia discursiva. L'aparició de treballs recents com el de Bernat Muniesa *Dictadura y Transición. La España Lampedusiana*⁶ porten explícitament en el títol la idea que l'època de l'Espanya en el país de les meravelles ha passat de llarg. El cas de Muniesa, prestigiós historiador de la Universitat de Barcelona resulta

paradigmàtic, i un dels seus llibres publicats el 1996, *Dictadura y monarquía en España. De 1939 hasta la actualidad*⁷ és un dels més citats en obres recents en les quals hi apareixen crítiques que desmunten els discursos anteriors complaents, i on apareix un element novedós: s'opta per no fer un tall cronològic el 1975, sinó que s'afegeix la Transició a l'evolució històrica del franquisme, tot destacant-ne les continuïtats. Aquesta és l'aposta, per exemple de dos treballs recents, basats en compilació d'articles des de visions calidoscòpiques com *Políticas*

*de la Memòria. La Transició a Catalunya o La gran desil·lusió. La Transició als Països Catalans*⁸. Ambdós treballs, acadèmicament rigorosos, als quals es podrien afegir altres de més assagístics, expliciten un discurs acadèmic que desmenteix la lectura optimista dominant fins a mitjans dels noranta; l'evolució dels esdeveniments va ser imprevisible, en un panorama fràgil i sotmès a greus pressions per part de poders fàctics, les mobilitzacions populars van mantenir un paper destacat fins que els partits i les institucions van desactivar els agrupaments espontanis, el resultat final va ser el fruit d'una correlació de febleses entre dominadors i dominats, els partits d'esquerra van haver d'acceptar les regles del joc que van imposar els vencedors de la guerra civil, i a canvi, el poder real va acceptar incorporar-los al sistema, sempre i quan no qüestionessin l'ordre natural de les coses, el procés va estar molt condicionat per la violència de l'extrema dreta i les intimidacions dels cossos repressius, entre ells l'exèrcit, la Guàrdia Civil (recordem el cop d'estat o *El Caso Almería*) i grups paramilitars, el franquisme va mantenir una gran força, tot i protagonitzar un procés de reconversió vers el joc polític de la democràcia formal (el Partit Popular en seria el millor exemple) i es va excloure i assetjar tot aquell qui no acceptés el sotmetiment a condicions draconianes (especialment en el camp simbòlic). I finalment els resultats del procés han acabat per dibuixar un panorama en el qual el nou sistema democràtic ha deixat irresolts la major part dels problemes socials, econòmics, polítics i d'estructuració nacional que el franquisme va consolidar.

La Transició, vista com a moment històric, ha estat formulada com a un mite fundacional de l'Espanya actual

A partir d'aquestes contradiccions sí que es pot concloure que la Transició, vista com a moment històric, ha estat formulada com a un mite fundacional de l'Espanya actual. Determinats intel·lectuals, com Javier Tusell, Victoria Prego o Santos Juliá van actuar com a generadors d'un discurs en el qual legitimen els canvis i creen les llegendes que es transmeten a la població, mitjançant textos escolars i mitjans de comunicació. Creen, per tant, un imaginari col·lectiu, que a partir d'un passat idealitzat tracta de buscar la lleialtat dels ciutadans cap al projecte comú espanyol, que posteriorment la dreta intentarà derivar cap a la tergiversació del concepte de *patriotisme constitucional* de Jürgen Habermas que va utilitzar l'exministre Josep Piqué, acompanyat de María San Gil en una ponència del Congrés del Partit Popular de gener de 2002. Així, el règim actual de monarquia parlamentària, de període constitucional, o des d'un punt de vista personal i com ja he proposat en altres articles, de Segona Restauració⁹ tracta d'obtenir una legitimitat que li nega l'origen d'un règim feixista que va reconvertir-se, sense ruptura, en l'ordre vigent. I això implica, d'una banda, imposar l'amnèsia –les visions dissidents de la memòria oficial resulten subversives– i elaborar versions històriques del passat que siguin acceptables.

En aquest sentit, la Transició, com a procés històric, sí té un sentit. Actua com a el fil que serveix per cosir el passat al present.

LA CONSTATACIÓ DEL DOBLE IMAGINARI

En les representacions individuals, el conjunt d'experiències passades determinen la percepció personal que hom pot arribar a tenir del present. En altres termes, som allò que hem acumulat i après al llarg del temps anterior al nostre. La visió sobre nosaltres mateixos és amara da de les vicissituds personals, i com aquestes són acceptades i analitzades des de l'actualitat. En l'àmbit col·lectiu, les coses resulten una mica més complicades, perquè a banda dels fets, hi ha les vivències compartides per la comunitat, encara que siguin percebudes de manera diversa. Probablement aquells que el passat els ha permès acumular privilegis o poder solen mantenir una visió positiva sobre la història, encara que si aquests beneficis han estat obtinguts mitjançant fets èticament reproables, les aproximacions al passat requereixen miralls deformadors que permetin distorsionar la pròpia imatge col·lectiva, per tal de fer-la més presentable. En aquestes circumstàncies, la memòria esdevé incòmoda, digna d'ésser esborrada, maquillada, o el que encara resulta millor, reinventada. En canvi, per a qui les experiències anteriors han determinat una posició actual de sotmetiment o que acumula greuges, el passat representa un instrument que serveix per explicar les raons d'una difícil situació present que porta implícit la demanda d'esmenar els greuges acumulats. Només una política de memòria, per tant, pot corregir injustícies. Només la desmemòria pot encobrir-les i perpe-

El passat, per tant, pot ser ambivalent, i el discurs sobre aquest va molt més enllà que una simple qüestió acadèmica que hagi d'implicar exclusivament els historiadors

tuar-les. Remoure el passat, revisar-lo, per tant, incomoda els uns i representa oportunitats de present per als altres, i sobretot, esdevé una obligació moral col·lectiva, una oportunitat per afrontar antics deutes de llargues conseqüències que condicionen l'avui. Si més no, obliga a aquells que han experimentat experiències antagòniques a tractar de modificar la convivència sobre bases més justes.

Les polítiques de la memòria parlen del present, moment que és en realitat el que importa a uns i altres, i també plantegen el futur, atès que les injustícies acumulades representen pesades hipoteques per a les noves generacions

El passat, per tant, pot ser ambivalent, i el discurs sobre aquest va molt més enllà que una simple qüestió acadèmica que hagi d'implicar exclusivament els historiadors. Les polítiques de la memòria, en realitat parlen del present, moment que és en realitat el que importa a uns i altres, i també plantegen el futur, atès que les injustícies acumulades representen pesades hipoteques per a les noves generacions.

És des d'aquestes premisses on s'evidencia el doble imaginari sobre el franquisme i la Transició. Certament, la llegenda rosa sobre el passat immediat ha estat acceptada allà on l'actualitat marca satisfacció, i fa aigües allà on els fracassos contemporanis només s'entenen com a herència dels temps anteriors. Conforta aquelles classes socials i aquells territoris vencedors de la guerra civil, i comença a marcar-se entre aquells que troben en el passat l'origen dels problemes d'ara mateix. Tot i això, aquesta memòria s'ha de sotmetre a dues variables diferenciades estretament vinculades al doble conflicte viscut entre 1936-1939. La guerra civil, i la seva continuació mitjançant la por i la repressió fins a 1975, va ser eminentment una guerra de classes, un intent dels grups benestants i les elits de mantenir el seu domini sobre aquells que pretenien estructurar Espanya sobre bases justes i equitatives, i que ja feia temps eren capaços d'anar armant una societat igualitària –el que explica la força de la CNT–. A la vegada, el segon conflicte es troba també vinculat a la idea de poder, entre una concepció de l'Espanya imperial en la qual no s'accepta cap altra relació centre-perifèria que no sigui el de l'obediència absoluta i el sotmetiment, i aquells territoris que pretenien una articulació estatal alternativa basada en la igualtat entre nacions. Els nacionalismes basc i català representaven una amenaça per als apologistes de l'Espanya de domini castellà que arrencava des dels inicis de l'edat moderna. Els projectes autonomistes suposaven, doncs, un desafiament inacceptable per a un nacionalisme autoritari i centralitzador. Per tant, els imaginaris sobre el passat franquista es troben estretament vinculats a la posició respecte d'aquest doble conflicte; el social-nacional.

Una tercera variable derivada *a posteriori* prové de l'àmbit polític, i neutralitza, en certa mesura, una part de l'imaginari *pessimista* sobre el franquisme i la Transició. Com ja hem comentat anteriorment, una part de l'oposició al franquisme va acceptar la integració en l'estructura del passat a canvi de tapar-se els ulls, el nas i sobretot, la boca. El PSOE en particular, i amb menys intensitat el PCE van renunciar expressament a la memòria i van acatar els símbols franquistes: bandera, himne i monarquia. Per tant, la seva entrada en les institucions –al cap i a la fi els socialistes espanyols han mostrat al llarg de tots aquests anys una gran responsabili-

tat en l'administració d'aquesta herència i una fidelitat a l'Estat dignes d'esment– desactiva qualsevol intent de qüestionar el passat des de bona part de les restes de l'Espanya progressista, perquè això implicaria deslegitimar un present que, d'altra banda, els beneficia. Lògicament, entre unes dretes obertament profranquistes, i unes esquerres atrapades pel *punto final*, resulta relativament fàcil aïllar les dissidències i tractar de marginalitzar-les, tant des dels mecanismes coercitius de l'Estat –l'assetjament policial a anarquistes i l'independentisme basc i català n'és la millor prova– com, ideològicament, des d'uns mitjans de comunicació escassament plurals i independents. Més enllà d'algunes quotes d'oposició, la dissidència antimonàrquica és titllada de radical, poc realista, o simplement, de nacionalista pròxima al terrorisme.

Així, el primer grup que podria oposar-se a la Transició, els sectors socials agreujats pel règim de 1939 fins a l'actualitat (sense ruptura no és possible diferenciar períodes històrics) a penes té veu perquè els seus representants polítics els han abandonat –ja es van apressar a desmobilitzar-los en les primeres fases de la Transició–. A més, la repressió va ser especialment dura amb ells, i avui, per exemple, un dels grups que històricament més es va significar per combatre aquest ordre de coses, la CNT, està dividida, afeblida, escarnida i encara espera que se li retorni el patrimoni incautat fa més de setanta anys. El nacionalisme basc intransigent, no tan partidari de la lluita armada com de la ruptura absoluta amb l'ordre vigent, va ser il·legalitzat el 2003, i a hores d'ara viu en una clandestinitat tolerada, un fenomen només compartit per democràcies com la turca. Per cert, no resulta difícil trobar més similituds entre la democràcia espanyola i la d'aquest eximperi otomà. Aquest darrer protagonitza un negacionisme del passat –per exemple, respecte al genocidi armeni– molt similar al que practica l'Estat espanyol, on el monarca pot negar, sense problemes, la persecució cultural a les llengües no castellaness¹⁰. En ambdós casos, el sistema formal de llibertats compta amb un exèrcit que no té cap mania a advertir de la seva presència per tal que els civils dissidents no ultrapassin els límits ben marcats de la unitat, tal com s'ha pogut comprovar en la darrera discussió de l'Estatut.

L'imaginari *optimista* del franquisme i la Transició, per tant, tracta de recuperar, o reinventar un passat amable i desdramatitzador, obviant els vessants més negatius, on s'accentuen els fets anecdòtics, i on els protagonistes més impresentables es ridiculitzen –per negar les extenses connivències amb la dictadura– i se'ns mostren com a éssers aïllats o unidimensionals –la qual cosa permet descarregar sobre ells responsabilitats molt més àmplies–. La televisió, un privilegiat canal de transmissió de discurs, ens ho ha demostrat, per exemple amb l'exitosa sèrie *Cuéntame*, en la qual els autors fixen una cronologia clara; la del *desarrollismo*, quan Espanya, després dels nombrosos fracassos socials i econòmics, aposta per una evolució vers el relaxament de l'autoritarisme i una certa via espanyola –és a dir precària– al desenvolupament econòmic. Els aspectes d'evolució psicològica dels personatges respecte dels canvis socials vers una millor equiparació amb Occident són els més destacats. Els aspectes més sòr-

L'imaginari *optimista* del franquisme i la Transició, per tant, tracta de recuperar, o reinventar un passat amable i desdramatitzador, obviant els vessants més negatius

dids de la dictadura; la repressió, la corrupció econòmica, la degradació moral del règim, apareixen tothora com a tangencials, com un decorat amb personatges plans i sense perfil. Aquesta sèrie televisiva resulta essencial perquè resumeix clarament el que els discursos oficials transmeten a la majoria de la població espanyola. El franquisme va ser un període gris i fosc, on es podia viure, encara que difícilment. Els canvis dels seixantes, i posteriorment dels setantes, amb les seves llums i ombres, van conduir fins a una societat francament millor, i on no calia mirar al passat si no era com a exercici de nostàlgia. Així va ser i és per a bona part de

La visió *pessimista* parteix de bases ben diferents i se centra més en els aspectes més llòbrecs del franquisme, plantejat com el que realment va ser, el tercer feixisme europeu, i el de més llarga durada

la societat espanyola que té assumit aquest discurs tan tranquil·litzador de consciències, que assumeixen, com Antonio Alcántara, el protagonista encarnat per Imanol Arias, que el progrés econòmic fa oblidar les misèries del passat. O com el seu fill gran, l'activitat política del qual ens fa pensar en un sànet de *lladres i serenos*, o els seus fills petits, els conflictes personals dels quals apareixen com a una simple qüestió de comèdia costumista.

La visió *pessimista* parteix de bases ben diferents. De fet, comença per una cronologia que no té res a veure. La millor metàfora la dona també la sèrie televisiva de TV3 d'inicis d'aquesta dècada, *Temps de silenci*. Són la guerra i la immediata postguerra la que marquen les coordenades on es mouen uns personatges que definitivament pateixen més que els *Alcántara*, tot i que, a diferència d'allò que podria considerar-se classe mitjana, de la sèrie de TVE, pertanyen a classes socials variades –i el seu patiment, per tant, resulta molt asimètric–. A banda de comptar amb assessors històrics més professionals, *Temps de silenci* se centra més en els aspectes més llòbrecs del franquisme, plantejat com el que realment va ser, el tercer feixisme europeu, i el de més llarga durada, sense obviar la lluita transversal de classes –amb les seves contradiccions i paradoxes– ni la repressió contra la cultura i la identitat no castellana. Aquí ja no hi ha nostàlgia que valgui. Només rebuig i fàstic per un entorn hostil i opressiu que impedeix la felicitat –tret de breus i fugissers moments– als personatges. Aquí ja no trobem lladres i serenos, sinó situacions descarnades com les que Bertold Brecht descrivia sobre l'Alemanya nazi, com Primo Levi podia pensar sobre la deconstrucció humana de l'individu sota el totalitarisme, o lectures de la situació més properes a la visió de Hannah Arendt, on l'autoritarisme acaba degradant moralment a la majoria dels protagonistes.

Per tant, els imaginaris, almenys mediàtics resulten obvis. Hem utilitzat aquí dos exemples de sèries dramàtiques, que bé es podrien estendre al que serien documents audiovisuals. En el primer cas, *Cuéntame* és la versió narrativa del *Memoria de España*¹¹, on es tracta de legitimar el present des del maquillatge del passat més immediat. Saltant de puntetes pels aspectes més polèmics, i utilitzant la mateixa estratègia que va utilitzar Bono el dia de les forces armades, fent desfilar un soldat republicà ... ¡al costat d'un membre de la División Azul!, coneguda per la seva participació al setge de Leningrad al costat de la *Wermacht*. Així, es pretenia equiparar els combatents a la resistència contra el feixisme i el nazisme a aquells que van contribuir

a un dels pitjors crims contra la humanitat, amb la mort de més de mig milió de civils. En el cas de la dissidència contra la memòria oficial, cal destacar la diferent sensibilitat de la televisió pública catalana que ha pogut produir, i emetre en horari de màxima audiència, alguns reportatges de gran impacte emocional com *Els nens perduts del franquisme*,¹² o *Les fosses del silenci*,¹³ visionat també al País Basc, per mitjà d'ETB, i que en canvi, tot i rebre nombroses distincions internacionals, no van ser emesos per cap cadena d'abast estatal, tret de les transmissions per cable.

Aquesta doble estratègia de difusió, que en el cas dels reportatges parteix de fets irrefutables, basats en documents escrits pels propis botxins, respon doncs, no només a dues cosmovisions, sinó a dos projectes nacionals antagònics. En el cas de la *Memoria* [oficial] *de España* es tracta de legitimar el passat, deformant-lo, perquè l'Estat, en el seu origen, comporta l'assumpció de l'holocaust espanyol com un fet, potser antiestètic, encara que essencial com el projecte d'una Espanya monàrquica postimperial. Més o menys, com la Turquia que sorgeix arran de la victòria i repressió de Mustapha Kemal Atatürk, que construeix un nou estat des de les cendres fumejants de l'exclusió (violenta) de les minories (armenis, kurds o grecs) i d'aquells que qüestionen l'estat en la seva forma definitiva (islamistes). Potser alguns podrien escandalitzar-se amb aquesta comparació. No els falta raó. De fet, Atatürk era més bon militar, i sobretot millor persona que Franco, i els turcs han gaudit més temps de llibertats formals que els espanyols.

Els resultats, tanmateix, ens fan veure curioses coincidències. L'assumpció (o el maquillatge) del franquisme, que té en la Transició la seva màxima expressió, reivindica *de facto* la legitimació de l'ordre actual. Des del punt de vista antagònic, la memòria oficiosa catalana i basca, i les memòries dissidents republicanes o llibertàries, posen en evidència un passat impresentable com a deslegitimació d'un present basat en la no-resolució dels problemes que té plantejats l'Estat: la desigualtat social (que ens remet, de nou, a Vicenç Navarro), les insuficiències democràtiques, i finalment la no estructuració satisfactòria d'Espanya com a estat plurinacional. Una doble memòria, per tant, per a un doble projecte; el manteniment de l'Espanya monàrquica postimperial basada en l'asimetria personal i nacional, o la transformació d'un país sobre bases igualitàries, republicanes i respectuoses amb la pluralitat.

HISTÒRIES OFICIALS

En l'apartat anterior havíem parlat d'història oficial. Un dels millors usos d'aquest enunciat la trobem com a títol en una pel·lícula de Luis Puenzo, de 1985¹⁴, i que té com a protagonista a una professora d'història de secundària que descobreix com aquella matèria que ensenya, d'acord amb la versió que imposa la dictadura argentina, té molt poc a veure amb el que va succeir en realitat, i com el seu món, basat en la mentida i l'ocultació, s'enfonsa a mesura que les

L'assumpció (o el maquillatge) del franquisme, que té en la Transició la seva màxima expressió, reivindica *de facto* la legitimació de l'ordre actual

dades objectives, i colpidores, acaben emergint del passat. Com a professora, esdevé un instrument inconscient al servei del poder que busca la lleialtat dels ciutadans des d'una versió del passat que justifica la situació present. És aquest un cas clamorós de construcció de la nació a partir de la difusió de discursos legitimadors, que pot tenir problemes d'implementació en el moment que altres veus silenciades, altres projectes alternatius, ressorgeixen des de l'oblit. Això implica la revisió d'un passat, que en el fons resulta una nova mirada a la pròpia identitat, i a la vegada, l'erosió imparabile d'aquells que se sustentaven en la nació per mantenir el seu domini.

Si la generalització de l'ensenyament de la història va ser, des del segle XIX, una obsessió dels estats per assegurar la construcció de la nació, en l'actualitat, i pel que fa al cas espanyol, les coses no resulten tan diferents. De fet, enfront de les insuficiències de les institucions cre-

En canvi, la memòria
oficiosa catalana i basca, i
les memòries dissidents
republicanes o
llibertàries, posen en
evidència un passat
impresentable com a
deslegitimació d'un
present basat en la no-
resolució dels problemes
que té plantejat l'Estat

adores de consciència nacional que va experimentar Espanya al segle XIX¹⁵, el franquisme va tractar de recuperar el temps perdut durant la seva hegemonia. Fins i tot, el Partit Popular va mostrar una obsessió patològica en el moment en què va ocupar el poder entre 1996-2004, amb una involució historiogràfica notable¹⁶. Tanmateix, vistos els resultats, i els discursos dominants en moments d'una certa crispació política, no pot negar-se que en el cas espanyol hi ha hagut un cert èxit. Al cap i a la fi, durant el franquisme, i amb el suport entusiasta d'una església guanyadora que va obtenir, com a botí de guerra, l'ensenyament de les classes mitjanes, es va transmetre, des dels seus centres escolars, una visió de la història d'Espanya d'acord amb una visió mítica, metafísica i teleològica que han permès majoritàriament crear una adscripció a la nació espanyola, que contrasta amb una feble identificació catalano-basca amb Espanya, si més no, com a referent únic, amb

una escassa identificació amb els símbols propis de l'Estat¹⁷.

¿Com s'expliquen aquestes diferències? ¿Com és que Espanya difícilment es qüestiona el seu passat mentre que les perifèries no combreguen amb els principis fundacionals de la nació creada per l'Estat?

Els estudis, investigacions, i revisions sense prejudicis de la guerra civil ens ofereixen moltes pistes. Una hipòtesi de treball és la qüestió de la desigual incidència de l'holocaust espanyol. Quan parlem d'holocaust espanyol cal aclarir que, tal com assumeix la historiografia actual, desvinculada de les institucions i del país, és el cas, per exemple de Paul Preston, o més recentment de l'historiador militar Anthony Beevor¹⁸, el feixisme espanyol¹⁹ va utilitzar la circumstància de la guerra per dur a terme una política d'extermini d'allò que es considerava l'*antiespanya*. Això vol dir, l'eliminació física i intel·lectual dels *rojos*, adobada dels nostres propis doctors Mengeles, com el cas del psiquiatra franquista Antonio Vallejo-Nájera, qui tractava de demostrar que la condició d'esquerrà o anarquista era degut a patologies mentals que calia eliminar, tot assumint sense prejudicis el discurs eugenista de la medicina nazi²⁰. Ja

hi ha una extensa bibliografia sobre els camps de concentració, els treballs forçats, el segrest dels nens o la col·laboració del règim per a l'internament de republicans espanyols als camps nazis²¹. Tanmateix, aquesta memòria no és assumida, ni per l'Estat, ni per bona part de les institucions civils. ¿Per què a bona part d'Espanya preval aquesta estratègia de l'estruç i no succeeix el mateix amb Catalunya?

Un treball recent de l'historiador Javier Navarro²², sense proposar-s'ho, ens en dona diverses pistes, almenys per al que seria el particular cas del País Valencià. De fet, entre els historiadors que ens hem dedicat a l'estudi de l'anarquisme, no ens deixa de sorprendre com València ha passat, en relativament poc temps, de ser una àrea amb una important implantació llibertària a esdevenir un feu del Partit Popular, caracteritzat per mantenir discursos socialment i nacionalment reaccionaris i en connivència amb el feixisme hispànic. Dic sense proposar-s'ho, perquè l'objecte de les seves investigacions no tracten d'indagar en els motius esmentats, sinó de descriure les pràctiques culturals dels anarquistes valencians. A l'hora de cartografiar el pes del moviment, podem adonar-nos que la major part de nuclis activistes obvien la gran ciutat de València, i es redueixen a diversos enclavaments sense una continuïtat geogràfica clara. La major part d'anarquistes es localitzen a ciutats petites o pobles grans, com Alcoi, Elda, Xàtiva, Vila-Joiosa, Elx, i altres encara més reduïdes, és a dir poblacions on, a diferència de les grans ciutats resulta impossible passar desapercebut, ni tampoc és factible resistir des de la clandestinitat. Si a això hem d'afegir que el trencament del front, durant els primers mesos de 1939, va impedir un exili salvador, amb la dramàtica concentració de fugitius frustrats al port d'Alacant els darrers dies de març d'aquell any, podem entendre que la sistemàtica repressió duta a terme per l'exèrcit nacional va ser implacable i amb un caràcter exhaustiu. Assassinsats, presons, pressió social brutal, simplement, van eradicar l'anarquisme de la zona, on precisament els propis veïns, mitjançant la delació, van aconseguir fer una neteja ideològica estricta. Vet aquí com es va acabar amb el poderós anarquisme valencià. Vet aquí com es va imposar la València reaccionària a tot el territori, i com avui els descendents dels vencedors de la guerra s'alcen damunt les fosses silenciades.

En canvi, el cas català resulta ben diferent. Primer, la fugida va ser una possibilitat real, que va arribar a prendre dimensions dramàtiques. Els especialistes sobre l'exili apunten a 509.000 les persones que van travessar la frontera amb França al llarg de febrer de 1939, de les quals es calcula que més de 71.000 catalans, és a dir, un 2,43% de la població²³, roman-drien fora del seu país un cop acabada la guerra mundial. És més, les elits culturals i polítiques hi formaven un contingent especialment nombrós, de manera que la memòria de la resistència anarquista, malgrat les nombroses vicissituds, es va poder mantenir intacta, duent a terme una política de memòria pròpia, amb els seus ritus de cohesió, les seves festes i commemoracions. Tolosa de Llenguadoc, per exemple, es pot dir que era la capital dels anarquistes espanyols i catalans, que commemoraven cerimoniosament cada 19 de juliol l'aniversari de la revolució²⁴. En el cas de la intel·lectualitat, la presència de figures com Pompeu Fabra o

El silenci sobre el qual es
basa la idea de l'Espanya
actual es basa sobre un fet
constatable, el no-
Nüremberg

Pau Casals des de la proximitat de Prada de Conflent, o de bona part dels escriptors com Artís-Gener, Pere Quart o Xavier Benguerel a Amèrica, mantenien viva la flama de la resistència cultural. D'altra banda, Barcelona, capital europea de l'anarquisme, era una gran ciutat i esdevenia un lloc ideal per moure's en la clandestinitat, amb episodis tant de resistència armada constant del maquis anarquista, com d'una certa capacitat per mantenir una activitat cultural soterrada, amb publicacions periòdiques incloses. El contacte, a més, entre clandestinitat i exili, resultava molt més fàcil que en altres territoris. A banda d'això, tant en el cas català com en el basc hi romanien els seus propis governs a l'exili, fet que conferia una certa legitimitat institucional que mancava, per exemple, entre els vençuts espanyols, amb un govern republicà, certament, al llunyà exili mexicà.

La diferència és clara. En un lloc, l'Espanya imperial va poder-se mantenir des d'un extermini sense cambres de gas. La immensa pressió de l'extensa presó espanyola va acabar per eli-

Sense Nüremberg falta la catarsi col·lectiva necessària que assenyali els crims de guerra, i els criminals, i que per tant, inhabiliti ideologies i grups socials per mantenir-se en el poder en contra dels interessos col·lectius

minar qualsevol dissidència. La desmemòria va arrelar allà on es van arrencar les arrels de l'Espanya vençuda. A escala local, en petites localitats rurals, allà on va triomfar el cop d'estat des del primer moment i els crims van resultar sistemàtics, les fosses es van omplir de silenci. La implacable imposició de l'Espanya negra va silenciar la gran fossa de l'Espanya progressista.

L'Espanya resultant té la seva metàfora plàstica en allò que el mateix Franco va concebre com un símbol; el *Valle de los Caídos*, un gran monument funerari que lloava la glòria de les classes vencedores, d'aquells que van morir per la seva pàtria i construït damunt la suor i la sang de les classes subalternes que van gosar alçar-se i resistir contra la injustícia. Un temple expiatori de característiques faraòniques on es resumeix clarament la ideologia del franquisme; la creu i l'espasa; el fonamentalisme catòlic i el militarisme propi dels poderosos, damunt de les utopies igualitàries. La persistència d'aquest monument, que el Partit Popular defensa aferrissadament, continua significat que l'Espanya del 39 es manté intacta. La seva demolició suposaria un signe clar que els temps començarien a canviar.

El silenci sobre el qual es basa la idea de l'Espanya actual es basa sobre un fet constatable, el no-Nüremberg. Sense ruptura, i sense justícia, el franquisme, especialment el sociològic, aquell que va beneficiar-se d'un país basat en diferències socials insuportables i l'hegemonia d'una visió nacional monolítica, va continuar reivindicant el seu espai preeminent en la societat espanyola. Malgrat tot, la Transició va ser un període d'incerteses, i durant aquest període va provar de no exhibir-se massa. Una vegada neutralitzats els temors, i havent-se reconvertit el feixisme espanyol en una dreta amb tendències autoritàries, radicalment nacionalista i defensora del neoliberalisme, no té cap problema en mostrar la seva cara menys amable. I de fet, la crispació de 1993-1996, conjuntament amb el discurs hostil a l'oposició i la criminalització dels nacionalismes dissidents, en són les millors proves. En certa mesura, el seu discurs, i el

seu disgust permanent cada vegada que són allunyats de la governabilitat de l'Estat vindria a expressar un cert malestar i ressentiment per la decadència de l'imperi espanyol, que de manera tan excel·lent va descriure l'historiador Henry Kamen²⁵. En aquest sentit, es podria interpretar que els grups socials que auspiaren el franquisme, i aquells que comparteixen els valors del Partit Popular formarien part d'un nucli important d'espanyols que consideren que el poder i les institucions del país els correspon per dret de naixement, que les diferències socials són naturals i que l'hegemonia castellana, i el sotmetiment de les nacions no castellanes, dins l'Estat, és l'ordre desitjable i indiscutible. En aquest sentit, el franquisme i la Transició (i una Constitució de 1978 mostrada com el cademat d'un ordre inalterable) acabarien de sancionar aquesta situació, comparable, un cop més, amb la precarietat de la democràcia turca, un espai on es permet un reduït marge de dissidència, i que no tolera que es discuteixi la naturalesa de l'Estat ni un ordre social basat en la violència del passat.

Sense Nüremberg no és possible recuperar la memòria, i l'honor d'aquells projectes d'una Espanya alternativa. Sense Nüremberg falta la catarsi col·lectiva necessària que assenyali els crims de guerra, i els criminals, i que per tant, inhabiliti ideologies i grups socials per mantenir-se en el poder en contra dels interessos col·lectius –un dret del benestar generós, amb una àmplia progressivitat fiscal seria una bona aproximació–. Tanmateix, el no-Nüremberg implicà la no-alteració de les relacions de poder a l'Espanya contemporània, i així no és difícil continuar veient els cognoms de l'antiga aristocràcia imperial entre els àmbits de poder i prestigi actuals. Sense anar més lluny, la mateixa duquessa d'Alba, una de les màximes terratinents europees, que percep fons agrícoles de la Unió, no sent cap perjudici a recórrer a la repressió per silenciar les protestes dels camperols sense terra el mateix 2006, o que determinats *Grandes de España* estiguin al capdavant de consells d'administració de grans empreses privatitzades, o mantenint-se en una judicatura que mai no va haver de retre comptes de la seva esbiaixada actuació en la implantació de la democràcia, per no parlar de les velles nissagues militars que no cessen de fer seriosos advertiments als redactors de l'Estatut del 30 de setembre del 2005.

És més, el món del periodisme, concentrat en poques mans, va continuar essent propietat de diversos personatges destacats amb el franquisme, que evidentment van mantenir un discurs que exculpa la dictadura dels seus crims, i que fa una apologia encesa del silenci respecte del passat. De fet, des d'aquests mitjans, i per exemple, des de la mateixa Televisió Espanyola, especialment en el moment en què el Partit Popular controlava el govern, es va fer tots els possibles per edulcorar el record. Tot plegat, entre la reivindicació de l'oblit, i el silenci autoimposat de l'oposició oficial, i des d'uns medis de comunicació poc plurals, s'assisteix a una domesticació del passat, a una anestèsia general, que propicia un allunyament de les classes populars espanyoles respecte del seu passat. És aquesta opressió invisible que persisteix dissimuladament en àmbits urbans, i que en canvi, resulta ofensiva i colpadora en determinats àmbits locals, allà on els caciquismes i les diferències socials continuen marcant les relacions entre in-

Cal destacar l'intent de les institucions, és a dir del poder, per tractar de buscar discursos legitimadors del present a partir de la lectura (oficialitzada) del passat

dividus, i que resulten els primers condicionants que impedeixen realitzar polítiques de memòria i exhumació de desapareguts. De fet, això queda clarament reflectit en alguns reportatges periodístics d'alta qualitat, després recollits en forma de llibres com *Les fosses del silenci*²⁶, on les resistències locals impedeixen destapar les vergonyes col·lectives, especialment a allò que es considera tòpicament com a l'*Espanya profunda*, a partir de investigacions com la realitzada per Juan José Millás *Hay algo que no es como me dicen*²⁷ on posa en evidència les relacions gairebé feudals, resultants després de la guerra, mantingudes avui sòlidament, en contra dels principis democràtics i els sentiments ètics. De fet, no es pot entendre la destrucció del paisatge actual, i de la impunitat amb què actuen promotors immobiliaris a determinades zones d'Espanya –i el País Valencià seria un cas clar– sense aquesta idea que el país continua pertanyent als vencedors de la guerra civil per dret de conquesta.

És des d'aquestes premisses que, com ja hem comentat anteriorment, calia tot un discurs elaborat orgànicament per justificar l'estat de les coses. I ja des de la pròpia guerra civil –diríem que abans– el feixisme espanyol ja va comptar amb un nombre important d'intel·lectuals que oferien cobertura ideològica al règim, especialment a partir del moment en què el context

En un moment on la idea de discurs únic reula davant els relativismes, la idea de la història com a instrument de fidelitat a un determinat imaginari, comença a fer aigües

advers de la segona guerra mundial l'obligà a moderar-se. En l'àmbit català es va comptar aviat amb la participació d'escriptors com Josep Maria Gironella, Ignacio Agustí o Josep Pla. Com a membres d'una classe social que, tenint en compte els beneficis obtinguts per aquesta situació política bé podien assumir el *franquisme sociològic*, i que no es van haver d'enfrontar a una política de memòria històrica, bona part del seu discurs ha acabat persistint entre altres intel·lectuals associats a empreses editorials o mediàtiques com resulta el cas dels diaris *Abc*, *El Mundo*, *la Razón* o cadenes com la COPE. Al voltant d'aquests mitjans van sorgir alguns col·laboradors que van

anar encara més enllà d'aquests autors esmentats, que com a mínim, tractaven de resultar moderats, i, en el context de la crispació de 1993-1996, i el gir de radicalització nacionalista, amb el Partit Popular al poder, el 2000, van anar-se imposant veus molt més contundents –i menys documentades– com representa el cas de César Vidal, i el més destacat de tots, Pío Moa. Aquests autors, des d'una voluntat de dedicar-se a la divulgació, acaben per elaborar hipòtesis poc fonamentades, encara que per la seva simplicitat, poden resultar atractives a un públic no avesat a la lectura de treballs acadèmics. Tanmateix, el més greu no és tant la manca de rigor com l'intent d'explicar, d'una manera certament barroera, la guerra civil com un intent de les esquerres de bolxevitzar i trencar Espanya, i el cop de 1936 com a una resposta racional dels militars per tal de mantenir la unitat del país i d'evitar un bany de sang revolucionari com va succeir amb la revolució russa de 1917²⁸. Aquestes idees no resulten noves, sinó que representen la relectura dels propagandistes del franquisme dels anys quaranta, encara que han pogut tenir la seva incidència entre bona part d'un públic actual disposat a escoltar aquest missatge. D'una banda, l'absència d'una política institucional de memòria han permès aquest revisionisme, equiparable al negacionisme de l'Holocaust, i de l'altra, els interessos

polítics actuals, que fan servir tots els instruments possibles per neutralitzar els nacionalismes perifèrics –contemplats com a una amenaça real– i el joc partidista actual, al qual no resulten aliens interessos empresarials –no hem d'oblidar que l'existència d'entramats econòmics al voltant dels dos principals partits espanyols– són en bona part responsables de la circulació d'autèntics disbarats històrics acceptats per bona part de la població d'aquest país. I el disbarat principal és l'assumpció del vell discurs conspiratiu de la història. És a dir, que la república va ser cosa d'ERC, la maçoneria i els comunistes, disposats a fer conjures per ocupar les institucions, o de nuclis –com el PSOE de Largo Caballero– que apuntaven en la direcció d'una revolució bolxevic. No és estranya una interpretació històrica d'aquestes característiques, quan en l'actualitat el Partit Popular considera que se li va arrabassar el poder, entre l'11 i el 14 de març de 2004, mitjançant una conspiració on nacionalistes, França, els socialistes i el Marroc van provocar un moviment de masses amb la intenció de desplaçar el PP de les institucions.

No és estranya la mentalitat conspirativa, com també ho era, d'altra banda la paranoica idea de la conspiració judeo-maçònica del franquisme, entre uns sectors socials i polítics que, quan van ocupar les institucions, –especialment durant la legislatura del 2000-2004 va acabar per propiciar unes polítiques de memòria històrica semblants a la retòrica post-imperial que tant va obsessionar el franquisme. No hi ha res més que seguir, per exemple, les actuacions i publicacions de la *Real Academia de la Historia*, convertida actualment en un *think tank* nacionalista en el qual es tracta de reivindicar un passat històric centrat en la glòria de la monarquia, on destaquen personatges històrics –és de remarcar, per exemple, les commemoracions i homenatges a Isabel La Catòlica, Carles I i Felip II–, o una certa reivindicació, o almenys una consideració poc crítica del període de la Restauració, a banda del que seria la indiscutible obsessió per Espanya com a nació²⁹.

L'ensenyament de la història va ser un dels altres àmbits, o diríem terreny de combat al llarg d'allò que Manuel Vázquez Montalbán en va dir l'*Aznarato*. Tant és així que l'intent –frustrat el 2004– d'implantar la LOCE –tercera llei orgànica de l'educació des de l'inici de la democràcia–, tenia com a un dels objectius confessats, imposar uns criteris comuns en els quals la història d'Espanya fos preminent per damunt les històries nacionals alternatives. Les transformacions dels sistemes educatius en l'actualitat –on la història deixa d'ésser un instrument al servei del poder amb la intenció de crear adhesions a l'estat nacional– van portar una certa reacció en la qual els ideòlegs conservadors buscaven recuperar el valor polític de la disciplina, a la vegada que tractaven de combatre els imaginaris contraposats en aquells territoris amb identifications nacionals alternatives³⁰. En aquest sentit és de destacar l'intent de les institucions, és a dir del poder, per tractar de buscar discursos legitimadors del present a partir de la lectura (oficialitzada) del passat, a través d'un dels mecanismes privilegiats com és l'ensenyament.

S'està produint tota una ruptura perifèrica que implica la dissidència respecte de la història oficial

LES RUPTURES

Aquestes obsessions per aconseguir controlar la *història oficial*, evidencien que la legitimació de construccions intel·lectuals com l'Estat-nació a partir de la història està en crisi. I està en crisi perquè malgrat un cert domini dels canals de comunicació, hi ha un conjunt d'*històries oficioses* que qüestionen la versió del poder, per tant, també els seus mites fundacionals, a la vegada que una desintegració progressiva, no tant de la nació com de l'adscripció profunda de l'individu a unes institucions que, a còpia de neoliberalisme, deixen de funcionar de manera eficaç.

Sovint les pròpies institucions autonòmiques –i el cas català i basc resulten paradigmàtics– que controlen els seus mitjans de comunicació a la vegada que un percentatge dels currículums escolars, contradiuen la (des)memòria del franquisme i la Transició. Aquest procés, tanmateix, va molt més enllà dels textos escolars o dels reportatges televisius. El creixent descrèdit de les institucions estatals en èpoques de globalització, en un moment on la idea de

Això comporta la creació d'un imaginari contraposat al que el poder tracta d'imposar per legitimar l'ordre actual

discurs únic reula davant els relativismes, la idea de la història com a instrument de fidelitat a un determinat imaginari, comença a fer aigües. Si abans l'escola servia per crear ciutadans integrats a un projecte polític, avui l'educació pública ha estat desposseïda d'aquesta competència i és reduïda a la condició de pàrquing públicolúdic on entretenir uns grups socials segregats, on les elits puguin adquirir una cultura cosmopolita per sobreviure en un món globalitzat, mentre la creixent munió d'exclusos puguin romandre en una situació de conformisme sense perspectiva³¹.

Hi ha, d'altra banda, un altre factor poc contemplat. Si bé els historiadors esdevenien un gremi reduït, i vinculat habitualment a la universitat –és a dir, pertanyien a un oligopoli cultural–, noves generacions de doctors i llicenciats, molts dels quals actuen per lliure, és a dir, no adscrits a institucions oficials, o dedicats a l'ensenyament secundari, acaben investigant fora dels mecanismes oficials o d'acord amb entitats de la societat civil on la revisió del franquisme i especialment els crims de l'època es van destapant amb força rigor documental³². D'altra banda, la demanda d'història per part de mitjans de comunicació i de publicacions no acadèmiques –entre les quals algunes de divulgatives que saben combinar un cert sensacionalisme amb rigor científic– han acabat per generar discursos alternatius. Discursos que d'altra banda enllacen amb tradicions anteriors d'historiadors majoritàriament autodidactes adscrits a corrents polítics i de pensament ben definits. El cas de la historiografia anarquista seria un dels més destacats, en el sentit que bona part dels seus militants s'han preocupat per escriure la seva memòria, tal com va succeir des del moment en què el moviment llibertari s'organitza, i tenint present que com a ideologia diferenciada, la competència marxista i els pensadors liberals van utilitzar la història per silenciar els seus principis³³. Va succeir el mateix amb bona part de la historiografia catalana, reclosa bona part del segle xx en la més dura clandestinitat, al marge d'un poder que ha fet un gran esforç per negar la pròpia existència de la nació catala-

na. En aquest sentit, podríem afirmar que s'està produint tota una ruptura perifèrica que implica la dissidència respecte de la història oficial –fet que d'altra banda explicaria la història dels sectors conservadors espanyols–, i que comporta la creació d'un imaginari contraposat al que el poder tracta d'imposar per legitimar l'ordre actual. En aquest punt, l'historiador, que tal com considera Enric Pujol³⁴ assisteix a un cert redreçament del seu paper públic, actuaria com a punta de llança del combat ideològic segons el qual la dissidència, o la identitat alternativa, formaria part d'un projecte, no tant polític com ètic.

Vet aquí els factors que han permès bastir un contraimaginari respecte a la memòria oficial (o la seva absència). Vet aquí perquè el seu qüestionament acaba implicant una crítica oberta de l'ordre vigent, en un procés, que segons com vagin fent-se paleses les insuficiències del present, acabi esdevenint imparable.

L'historiador actuaria, doncs, com a punta de llança del combat ideològic segons el qual la dissidència, o la identitat alternativa, formaria part d'un projecte, no tant polític com ètic

NOTES

1. VICENÇ NAVARRO; *El subdesarrollo social en España. Causas y consecuencias*. Anagrama, Barcelona, 2006, en especial la segona part, p. 125-220 i entre elles un capítol dedicat a analitzar la qüestió de la memòria històrica, p. 150-158. No és el primer llibre que el sociòleg barceloní hi dedica. Ja abans, al 2002 el seu assaig *Bienestar insuficiente, democracia incompleta. Sobre lo que no se habla en nuestro país* va obtenir el premi Anagrama d'assaig, i entre diversos cercles va propiciar una certa polèmica, aviat silenciada perquè els mitjans de comunicació del país no semblen disposats a debatre idees com les exposades pel polèmic autor. Bona part dels seus treballs i articles també poden ser consultats a la plana personal <http://www.vnavarro.org/>

2. FRANCISCO ESPINOSA MAESTRE: «La memoria de la represión y la lucha por su reconocimiento (En torno a la creación de la Comisión Interministerial)» a *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 6, (2006), disponible en format electrònic <http://hispanianova.rediris.es/>

3. Diversos autors; *Diez años sin Franco. Desatado y bien desatado*. El Periódico de Catalunya. Barcelona 1985

4. Diversos autors; *Memoria de la Transición. Del asesinato de Carrero Blanco a la integración en Europa*. El País, Madrid 1995-1996

5. SIRA HERNÁNDEZ CORCHETE; *Historia y memoria audiovisual de la reforma política en España. Los valores democráticos postulados por la serie de TVE La Transición*. Facultad de Comunicación. Universidad de Navarra, s/d

http://www.upf.es/periodis/Congres_ahc/Documents/Sesio4/Hernandez.htm

6. Publicacions i Edicions Universitat de Barcelona, 2005

7. Ariel, Barcelona 1996

8. RAFAEL ARACIL; ANTONI SEGURA (Eds.) *Memòria de la Transició a Espanya i Catalunya*. Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2000; MARTA ROVIRA; FÉLIX VÁZQUEZ (coord.); *Polítiques de la Memòria. La Transició a Catalunya*. Pòrtic, Barcelona 2004 i JOEL BAGUR, XAVIER DIEZ; *La gran desil·lusió. La Transició als Països Catalans*. El Cep i la Nansa. Vilanova 2005

9. XAVIER DIEZ; «La Segunda Restauración (1975 – 2...?) ¿Hacia dónde nos llevaron quienes hicieron la Transición?» *Orto*, núm. 117, octubre 2002. També va aparèixer a *CNT*, núm. 285 desembre de 2002.

10. Per a aquesta anàlisi del fet llegiu l'editorial de *L'Avenç*, «Mentides històriques» núm. 259, juny de 2001

11. Sobre la naturalesa parcial i legitimadora de l'Espanya contemporània resulta ben recomanable l'article de Julián CASANOVAS «La historia que nos cuenta TVE», a *El País*, 4 abril de 2005. El documental, produït per TVE va ser acabat –i

emès— el 2004. El responsable dels capítols dedicats als segles XIX i XX és el catedràtic de la Universidad de Deusto Fernando García de Gortázar.

12. Montse Armengou i Ricard Belis; *Els nens perduts del franquisme*, Televisió de Catalunya, 2002.
13. Montse Armengou i Ricard Belis; *Les fosses del silenci*, Televisió de Catalunya, 2003.
14. Luis Puenzo; *La historia oficial*. Argentina, 1985 (Oscar a la millor pel·lícula estrangera).
15. Això queda palès a la coneguda tesi de Borja de Riquer; «Nacionalidades y regiones. Problemas y líneas de investigación en torno a la débil nacionalización española del siglo XIX», a Antonio MORALES MOYA y Mariano ESTEBAN DE VEGA (Eds.) *La historia contemporánea en España*. Ediciones Universidad de Salamanca. Salamanca, 1996, pp 73-89, esp. 84-85.
16. Resulta extraordinàriament interessant el *dossier* especial de la revista *L'Avenç* núm. 261, corresponent a setembre de 2001.
17. Segons el Centre d'Estudis d'Opinió de la Generalitat de Catalunya, se sent únicament espanyol un 9,7% de la població catalana, i un 5,4% més espanyol que català. La majoria, un 42,8 % assumeix la dualitat d'identitats al mateix nivell, mentre que l'entrada més català que espanyol o català exclusivament apleguen un 39,2% dels ciutadans. *El País*, 18 de febrer de 2006.
18. A l'excel·lent darrer treball sobre la guerra civil hi posa l'èmfasi en aquesta obsessió patològica, que deu molt, d'altra banda a les darreres biografies d'historiadors com el mateix Preston. Anthony BEEVOR *La guerra civil española*. Crítica, Barcelona 2005.
19. Segons la taxonomia d'Edward Malekafis, la qualificació de feixisme al règim del general Franco no resulta cap exageració, sinó una veritat objectiva, en complir totes i cadascuna de les vuit condicions que formula. Sobre aquesta qüestió, NAVARRO (2006) p. 127-129.
20. Interessants reflexions, per exemple, són les que elabora l'historiador britànic Michael Burleigh al seu treball *El Tercer Reich. Una nueva historia*. Taurus, Madrid, 2002, especialment pel que fa a la «religió nazi» p. 29-52, i a la idea d'eugenesia; p. 377-442, on des de premisses diferents, s'arriba a conclusions similars entre el nazisme alemany i el feixisme «científic» espanyol. També interessants resulten les reflexions de Fernando Dualde Beltrán a la seva tesi doctoral; *El concepto de esquizofrenia en los autores españoles a través de las publicaciones psiquiátricas españolas (1939-1975)* Universitat de València, servei de publicacions. València 2004, (tesi doctoral inèdita, a http://www.tdx.cesca.es/ TESIS_UV/AVAILABLE/TDX-0425105-171659//dualde.pdf) que es dedica a resseguir els intents de la psiquiatria franquista per associar els vençuts a la patologia mental, pp. 49-80.
21. C. MOLINERO, M. SALA, J. SOBREQÜES (Eds.), *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la Guerra Civil y el Franquismo*. Crítica Barcelona, 2003; Montserrat ROIG; *Els catalans als camps nazis*. Edicions 62, Barcelona, 1977; Montse ARMENGOU i Ricard BELIS; *El Convoy de los 927*, Plaza y Janés, Barcelona 2005.
22. Javier NAVARRO NAVARRO; *Ateneos y grupos ácratas. Vida y actividad cultural de las asociaciones anarquistas valencianas durante la segunda república y la guerra civil* Biblioteca valenciana. València 2002; *A la revolución por la cultura. Prácticas culturales y sociabilidad libertarias en el País Valenciano, 1931-1939*. Publicacions Universitat de València. València, 2004
23. Vegeu Jordi GAITX MOLTÓ; «República i revolució. Orígens socials i polítics de l'exili català de 1939». Article inèdit, s/l, s/d; Enric PUJOL (coord.) *L'exili català del 1936-1939. Un balanç* Cercle d'Estudis Històrics i Socials. Girona, 2003; Joan VILLAROYA; *Desterrats. L'exili català de 1939*. Ed. Base, Barcelona, 2002.
24. Vegeu Àngel HERRERÍN; *La CNT durante el franquismo. Clandestinidad y exilio (1939-1975)* Siglo XXI. Madrid, 2004, esp. p. 358-404 Irene LOZANO; *Federica Montseny. Una anarquista en el poder*. Espasa, Madrid, 2004, esp. p. 275-408 i Xavier DIEZ; *L'exili anarquista*. Article inèdit. Girona, 2005.
25. Henry KAMEN; *The Spanish Road to Empire. The Making of World Power, 1462-1763*, Allen Lane, London 2002. Hi ha traducció al castellà; *Imperio. La forja de España como potencia mundial*. Santillana, Madrid 2004.
26. Montse ARMENGOU i Ricard BELIS; *Les fosses del silenci. Hi ha un holocaust espanyol?* Rosa dels Vents, Barcelona 2004
27. Juan José MILLÁS. *Hay algo que no es como me dicen. El caso de Nevenka Fernández contra la realidad*. Aguilar, Madrid 2004. En el llibre es radiografia el cas d'una jove regidora del Partit Popular a Ponferrada que pateix assetjament sexual per part del cacic del poble, que a la fi és condemnat per diversos delictes més. Tanmateix, la impunitat local de la família de l'agressor porta a l'expulsió i mort civil de la jove, qui comptarà a més, amb la incomprensió del seu entorn. Al cap i a la fi, havia desobeït el *padrino*.

28. Pío MOA; *Los mitos de la guerra civil*. La Esfera de los Libros. Madrid, 2003, i darrerament, i assumint sense problemes les idees dels historiadors franquistes dels quaranta; 1934, *empieza la guerra civil. El PSOE y Esquerra emprenden la contienda*. Altera, Barcelona 2004. De tota manera cal interpretar llibres com aquests en clau d'oportunitat política, com a cobertura respecte la idea de conspiració política que el Partit Popular fa servir per deslegitimar l'oposició, i que exerceixen òrgans com *Libertad Digital* o la cadena *COPE*.

29. Real Academia de la Historia; *España como nación*. Planeta, Barcelona 2000. Com a contrapunt d'aquesta interpretació; Juan SISINIO PÉREZ GARZÓN i altres; *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*. Crítica, Barcelona 2000. Dins del que seria la historiografia pròxima a la Transició des d'un camp aliè als discursos més conservadors, encara que amb una perspectiva del nacionalisme espanyol; José ÁLVAREZ JUNCO; *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*. Taurus, Madrid, 2001.

30. Ramón LÓPEZ FACAL; «Nació, història i ensenyament» a *L'Avenç*, núm. 261, setembre de 2001, p. 27-32. Al mateix número trobem també una interessant treball d'Antoni SEGURA (coord.) «Informe de la Fundació Jaume Bofill. Llibres de text i ensenyament de la història», pp. 33-41, finalment, algunes planes després, i per explicar el cas català; Ramon ARNABAT i Cèlia CANELLAS; «Quina història s'ensenya a Catalunya?» p. 54-59.

31. Aquesta desnacionalització i descitadaniaització dels individus alhora que l'exclusió progressiva de sectors creixents de població ha estat analitzada magistralment pel sociòleg Zygmunt Bauman, especialment a *Trabajo, consumo y nuevos pobres*, Gedisa, Barcelona 2003 o el més recent *Identidad*. Losada, Madrid, 2005.

32. La Associació per a la Memòria Històrica esdevindria un paradigma d'aquesta afirmació, destacada per la denúncia dels silencis oficials i la investigació sobre els crims franquistes.

33. Àngel HERRERÍN; *La CNT durante el franquismo. Clandestinidad y exilio (1939-1975)*, Siglo XXI, Madrid, 2005. Concretament l'autor hi dedica un subcapítol a la qüestió de la memòria, pp. 358-372.

Memòria, dret i responsabilitat:

El dret a la reparació de les víctimes de les violacions dels drets humans comeses com a conseqüència d'actes repressius

Ferran Armengol

Més enllà de les consideracions històriques, polítiques o ètiques que comporta per si mateixa, la reivindicació de la memòria col·lectiva presenta una innegable dimensió jurídica. En efecte, un ordenament jurídic que té per objectiu la garantia del respecte dels drets i del compliment de les obligacions requereix que els drets i les obligacions reconeguts en el passat es respectin en el futur. En conseqüència, el passat pot ser, alhora, la font de reconeixement d'uns drets determinats i l'escenari de la vulneració d'aquests drets, en funció dels principis, normes i procediments jurídics vigents en un moment determinat, que són els que donen un significat jurídic als episodis històrics.

I. EL DRET COM A FORMA DE MEMÒRIA HISTÒRICA: LA RESPONSABILITAT DELS CULPABLES I LA REPARACIÓ DE LES VÍCTIMES

Hom pot afirmar que el dret en si mateix constitueix una forma de memòria històrica, en el sentit que els diferents moments històrics adquireixen un significat normatiu i el dret participa en la formació de la consciència col·lectiva que conforma la memòria històrica d'una comunitat determinada.¹

Aquesta funció del dret en la formació de la consciència col·lectiva de la comunitat es pot expressar de diverses maneres, des de les normes que protegeixen la preservació del patrimoni històric fins a aquelles altres que garanteixen el dret a reivindicar les fites històriques d'una comunitat determinada. Però, sens dubte, on s'ha fet palesa d'una forma més evident és en la possibilitat d'exigir responsabilitats als autors d'actes delictius, comesos en un determinat context històric, i en el correlatiu dret de les víctimes a exigir una reparació pels danys soferts. L'exigència de responsabilitat s'ha fet palesa en la tipificació com a crims internacionals de conductes com el genocidi, l'esclavitud, l'*apartheid*, la tortura, la desaparició forçada o involuntària de persones o les execucions sumàries i arbitràries o extrajudicials, qualificades com a crims internacionals a partir de la jurisprudència dels tribunals de Nüremberg i Tòquio², recollida posteriorment en diversos instruments internacionals³ i en els estatuts de la Cort Penal Internacional⁴ i dels tribunals específics creats per a conèixer dels crims comesos a l'antiga Iugoslàvia i a Rwanda. La qualificació d'aquestes conductes com a crims internacionals porta com a conseqüència l'establiment d'una responsabilitat penal individual de les persones a les quals s'imputa la comissió d'aquests fets, que poden, per consegüent, ser jutjades i, si s'escau, condemnades.⁵

L'exigència de responsabilitat dels autors d'aquests actes ve acompanyada del correlatiu dret de les víctimes d'aquests actes a exigir una reparació pels danys soferts, reparació que pot revestir diverses formes, com la rehabilitació de les persones condemnades injustament, la restitució dels béns i drets dels que aquelles persones s'havien vist desposseïdes com a conseqüència d'aquells fets o, en general, la indemnització dels danys soferts. Els règims totalitaris del segle xx van assolir un nivell de repressió de la població sense precedents, caracteritzat per la pràctica freqüent i, fins i tot, sistemàtica d'actes com detencions i empresonaments arbitraris, judicis sense garanties, espoliació de propietats privades, escorcolls domiciliaris, acomiadaments del lloc de treball o trasllats forçosos de domicili. Aquests actes han suposat, en tot cas, la vulneració de drets com la propietat, la salut, la intimitat personal i familiar, l'honorabilitat o la vida, tots ells reconeguts com a drets humans fonamentals per les convencions internacionals vigents en aquesta matèria. Això ha suposat el reconeixement d'un dret a la reparació, que troba la seva empara en les normes que constitueixen el marc jurídic de la protecció internacional dels drets humans. La plasmació en la pràctica d'aquest dret a la reparació no ha estat, tanmateix, una qüestió senzilla. La resistència dels mateixos estats, emparats en les seves pròpies competències sobiranes, o simplement, les dificultats pràctiques que comporta la determinació d'uns fets que han esdevingut molt de temps enrere – mort de testimonis, desaparició de proves... – han posat greus dificultats a la seva efectivitat. Amb tot, al llarg del darrer segle, i en particular en els darrers anys, s'ha observat un avenç espectacular en el seu reconeixement.

II. L'EVOLUCIÓ DEL DRET A LA REPARACIÓ

El reconeixement del dret a la reparació neix en l'àmbit de les relacions entre estats. Històricament, la qüestió de les reparacions o compensacions va sorgir en el context de la negociació dels tractats de pau, i feia referència exclusivament a la indemnització que l'estat vençut havia de pagar a l'estat vencedor com a conseqüència dels danys produïts durant les hostilitats. Aquest plantejament va perdurar fins als tractats de pau que van posar fi a la Primera Guerra Mundial, que van introduir en la determinació de les reparacions un element de caràcter moral: la «culpabilitat de guerra». Aquesta mena de culpa moral, derivada de l'atribució als vençuts de la responsabilitat per haver provocat la guerra, era independent dels danys efectivament causats i feia referència no només als estats sinó també, per primer cop, a la població civil dels estats vencedors.⁶

La Segona Guerra Mundial i els excessos comesos per les potències de l'Eix van provocar un relleuament d'aquesta idea de reparació moral. Més enllà dels danys causats per actes estrictament bèl·lics, les exigències de reparacions havien de cobrir la comissió d'actes de tan di-

El dret en si mateix constitueix una forma de memòria històrica, en el sentit que els diferents moments històrics adquireixen un significat normatiu

versa naturalesa com la imposició de treball forçós, l'espoliació de crèdits privats, la persecució política de dissidents i resistents, el saqueig dels països ocupats durant la guerra i, per sobre de tot, l'intent sistemàtic d'anihilació de poblacions humanes senceres. En un principi hagués correspost als estats vençuts –en especial, Alemanya i Japó– assumir les responsabilitats per aquests actes davant dels governs dels Aliats, però ben aviat va anar guanyant força la idea de compensar directament a cadascuna de les víctimes pels danys soferts. Aquesta idea, com el professor Buxbaum ha posat de manifest,⁷ va derivar de la política nord-americana envers Alemanya durant la Guerra Freda. En oposició a l'actitud soviètica de reduir Alemanya a una economia de subsistència, des d'Estat Units es va impulsar la idea de donar suport a aquell país, sense exigències excessives, i evitar així una política de «reparacions de guerra» com la que, després de 1918, havia acabat portant a la Segona Guerra Mundial. Després de la ruptura amb els soviètics –la qüestió de les reparacions va tenir una influència crucial a l'inici de la Guerra Freda– els aliats occidentals es van plegar a la posició nord-americana, que es va veure

A la vegada, el dret participa en la formació de la consciència col·lectiva que conforma la memòria històrica d'una comunitat determinada

reflectida en l'Acord sobre Reparacions de París de gener de 1946. En aquest acord es va admetre que els béns trobats a les zones occidentals d'Alemanya podien ser retornats a qualsevol país signant que acredités que ell o alguns dels seus habitants tinguessin un interès en ells. No menys important va ser, però, la participació en les negociacions de supervivents individuals i de la Comunitat de Persones Desplaçades, així com dels representants de les organitzacions jueves i de l'Agència Jueva de Palestina. Els supervivents i els desplaçats van aconseguir el reconeixement d'una compensació individual (més assimilable al cobrament d'una pensió que no a una

autèntica reparació), mentre que les comunitats jueves van establir les bases de la compensació per Alemanya dels danys causats a les víctimes de l'Holocaust, que es consolidarien, en acabat, en l'Acord de Compensació entre l'Estat d'Israel i la República Federal d'Alemanya.⁸ En síntesi, doncs, la qüestió de la reparació deixava de ser un assumpte exclusivament estatal per obrir-se a les demandes d'individus i grups no governamentals.

De tota manera, el reconeixement del dret individual a la reparació dels danys comesos com a conseqüència d'actes bèl·lics o d'abusos de poder havia de tardar encara en consolidar-se plenament. Certament, es pot citar el precedent de la Llei txecoslovaca de 1968 –aprovaada durant la «Primavera de Praga»– de rehabilitació de les persones condemnades per l'estalinisme i, sobretot, les demandes que les víctimes del nazisme van presentar contra el govern federal alemany, ja en la dècada de 1980, exigint compensacions pels danys soferts en aquell període.

Però la consolidació definitiva d'aquest dret a la reparació no va arribar fins després de 1989, arran dels fets que van suposar el final de la Guerra Freda. D'una banda, els governs democràtics que van substituir els règims comunistes de l'antiga Unió Soviètica i d'Europa central i oriental, van assumir una certa idea de «continuitat de l'Estat» respecte dels governs anteriors, per la qual cosa es van fer càrrec de l'obligació de corregir els danys comesos als

ciutadans pels representants del règim anterior.⁹ És així que, en els anys immediatament posteriors a la desaparició dels règims comunistes, estats com Polònia, Txecoslovàquia, Hongria o, fins i tot, la Unió Soviètica, van dictar diverses normes per les quals s'establien mesures per reparar els danys causats durant el règim comunista i per rehabilitar aquelles persones que havien estat condemnades en aquell període.¹⁰

D'altra banda, el final de la Guerra Freda va permetre impulsar arreu del món diversos processos de democratització i, fins i tot, acords de pau que venien a posar fi a conflictes armats interns, la qual cosa va plantejar la qüestió de la reparació dels danys comesos, evitant així la persistència dels mals causats com a conseqüència d'actes il·lícits del poder en aquelles situacions i la immunitat d'aquelles persones que els haguessin comès. Va ser en aquest context on es van desenvolupar dos processos de singular rellevància, d'una banda, el que es va iniciar a Sud-àfrica un cop finalitzat el règim d'*apartheid*, i de l'altra, el que es va dur a terme als països d'Amèrica del Sud que havien sofert dictadures militars. En ambdós casos, es va intentar evitar l'exigència de responsabilitats a les persones que havien comès crims durant aquells règims polítics: a Sud-àfrica, es va proclamar l'any 1992 una Llei d'Amnistia, i a l'Amèrica del Sud, països com Argentina, Xile o Perú van aprovar diverses lleis de «punt final». Aquestes lleis van ser fortament contestades per la societat civil, que en acabat, impulsaria ella mateixa el procés cap a la depuració de responsabilitats i la reparació de les víctimes.

Tanmateix, els camins seguits per Sud-àfrica i pels estats sud-americans van divergir en molts aspectes. A Sud-àfrica es va donar preferència a la reconciliació, expressada a la Llei de promoció de la unitat nacional i la reconciliació, promulgada el 26 de juliol de 1995.¹¹ En canvi, a l'Amèrica del Sud el procés s'ha emmarcat en la lluita contra la impunitat dels culpables de les violacions dels drets humans.

La llei sud-africana, impulsada pel govern de Nelson Mandela, té per objectius determinar de la forma més completa possible la naturalesa, les causes i l'abast de les greus violacions dels drets humans comesos en aquell país durant el règim d'*Apartheid*, i el destí o les circumstàncies de les víctimes d'aquells fets; atorgar l'amnistia a aquelles persones que manifestessin plena disposició per declarar sobre els fets de rellevància política comesos en aquells anys (és a dir, se supeditava l'atorgament de l'amnistia, d'acord amb la Llei de 1992, a una prèvia declaració dels presumptes culpables sobre els fets en els que varen participar), donar a les víctimes d'aquells fets una oportunitat per exposar les violacions que van patir, així com per adoptar mesures tendents a la reparació d'aquells danys i per a la rehabilitació i la restitució de la seva dignitat. Amb aquest objectiu, la llei preveu la constitució de tres òrgans: la Comissió per a la Veritat i la Reconciliació, el Comitè per a les Violacions de Drets Humans, el Comitè d'Amnistia i el Comitè de Reparació i Rehabilitació. D'aquesta manera, queda emmarcada tota la problemàtica vinculada amb la responsabilitat dels causants dels crims i abusos i amb la reparació deguda a les víctimes en el context d'un diàleg nacional. La solució no ha sa-

Històricament, la qüestió de les reparacions o compensacions feia referència exclusivament a la indemnització que l'estat vençut havia de pagar a l'estat vencedor

tisfet plenament els familiars de les víctimes, que reclamen l'aplicació del Dret internacional, però ha estat validada pel Tribunal Constitucional sud-africà, adduint la necessitat de reconciliació nacional.¹²

A l'Amèrica del Sud, ha estat la pressió de la societat civil la que ha impulsat l'exigència de responsabilitat per aquests fets. En aquesta tasca han tingut una destacada importància les

Els tractats de pau que van posar fi a la Primera Guerra Mundial van introduir en la determinació de les reparacions un element de caràcter moral: la «culpabilitat de guerra»

denominades «comissions de la veritat», creades amb la missió d'elaborar un informe públic sobre les violacions de drets humans comeses sota el règim de govern anterior.¹³ A partir d'aquí, s'ha anat aconseguint la concessió d'algunes mesures compensatòries i la inhabilitació d'uns pocs responsables, fins arribar a la derogació o l'anul·lació de les normes que donaven suport a l'exempció de responsabilitats.

El reconeixement del dret a la reparació com a conseqüència de les violacions dels drets humans va rebre, finalment, la seva confirmació en l'article 75 de l'Estatut de la Cort Penal Internacional, on es preveu que la Cort estableixi principis aplicables a la reparació, incloses la restitució, la indemnització i la rehabilitació que cal atorgar a les víctimes i els seus causahavents. Per bé que aquesta norma no és aplicable a les violacions comeses amb anterioritat a l'entrada en vigor de l'Estatut, constitueix un bon punt de partida per assegurar que, d'ara en avant, les violacions dels drets humans tinguin garantida, a més de la responsabilitat penal dels seus autors, el dret a la indemnització de les víctimes.

Mentrestant, les demandes de responsabilitat per actes esdevinguts en el passat cobreixen un ventall cada cop més ampli de supòsits. Així, s'ha reclamat la reparació per la comissió de matances en actes de guerra durant la Segona Guerra Mundial o per l'espoliació de propietats durant l'ocupació de Xipre per Turquia. I no ha mancat qui ha reclamat la reparació per l'esclavitud als Estats Units. De forma inexorable, doncs, el dret de reparació, limitat a un dret d'indemnització als estats fa només cent anys, ha avançat fins a configurar-se com una autèntica garantia dels drets humans.

III. EL DRET D'OBTENIR REPARACIÓ PELS ACTES DELICTIUS DE REPRESSIÓ EN EL MARC DE LA PROTECCIÓ INTERNACIONAL DELS DRETS HUMANS

Les iniciatives sorgides en relació amb la reparació dels danys comesos com a conseqüència d'actes delictius de repressió han pogut trobar un fonament legal en les normes i els òrgans que configuren el marc de protecció internacional dels drets humans. Tot i la migradesa de les seves competències i mitjans –que contrasta amb la proliferació de normes, d'òrgans i procediments existents– el marc normatiu i institucional de la protecció dels drets humans ha permès consolidar la vigència d'uns que permeten donar fonament les reclamacions de reparacions derivades dels actes delictius de repressió.

Els convenis internacionals que conformen els fonaments de la protecció dels drets humans a nivell universal –Carta de les Nacions Unides, Declaració Universal dels Drets Humans, Pactes internacionals de drets humans i altres instruments– constitueixen el punt de partida que permet reconèixer els drets que poden ser objecte de violació i l'obligació de la seva reparació. Fins i tot en algun supòsit, la reparació s'esmenta de forma expressa, com és el cas del Conveni sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació racial, l'article 6 del qual preveu que els estats han d'assegurar a les persones sota la seva jurisdicció protecció i recursos efectius davant dels tribunals competents, així com el dret a demanar a aquests tribunals satisfacció o reparació justa i adequada per tot dany del que puguin ser víctimes com a conseqüència de la discriminació racial.¹⁴

Aquests principis han estat també recollits a les convencions de caràcter regional (és a dir, limitades a un continent), com el Conveni Europeu de Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals o la Carta Africana de Drets Humans

Dins d'aquest marc general, l'Assemblea General de les Nacions Unides ha adoptat diverses resolucions que fan referència específicament a la qüestió de la reparació. Cal esmentar, en primer lloc, la «Declaració sobre els principis generals de justícia per a les víctimes de delictes i de l'abús de poder», adoptada per resolució de 29 de novembre de 1985.¹⁵ Per «víctimes» s'entenen, als efectes de la declaració, les persones que hagin sofert, de forma individual o col·lectiva, danys, comprenent-hi lesions físiques o mentals, sofriment emocional, pèrdua financera o menyscapse substancial dels drets fonamentals com a conseqüència d'accions o omissions que violin la legislació penal vigent als Estats membres, inclosa la que proscriu l'abús de poder. També s'inclouen en l'apartat de «víctimes» els familiars o persones a càrrec de la víctima directa i aquelles persones que hagin sofert danys en assistir la víctima o prevenir la victimització. El que és més transcendent, però, és l'apartat B de la declaració, que es refereix específicament a les «víctimes de l'abús de poder». En aquest apartat, s'inclou en el concepte de víctimes aquelles persones que pateixin els danys indicats com a conseqüència d'accions o omissions que no arribin a constituir violacions del dret penal nacional però violin normes internacionalment reconegudes relatives als drets humans. En definitiva, la declaració persegueix donar protecció a totes les víctimes de l'abús de poder, amb independència que aquest abús de poder estigui o no tipificat com a delicte per les legislacions estatals. D'acord amb la Declaració, les víctimes tenen dret a l'accés a la justícia, al rescabament per part dels delinqüents o tercers responsables i a la indemnització dels Estats. Tanmateix, l'efectivitat de la resolució queda, en gran part, en mans dels mateixos estats i, d'altra banda, deixa en suspens una qüestió fonamental, com és la definició d'«abús de poder».

També dins l'esfera de Nacions Unides, la Comissió de Drets Humans va emprendre, des del 1991,¹⁶ l'estudi de les qüestions relatives a la impunitat de les persones que havien comès violacions dels drets humans, entre les quals estaven incloses les referents a la restitució, indemnització i rehabilitació de les víctimes. Aquesta tasca d'estudi es va traduir en diversos do-

Però la consolidació definitiva d'aquest dret a la reparació no va arribar fins després de 1989, arran dels fets que van suposar el final de la Guerra Freda

cuments, entre els que cal destacar els principis i directrius bàsics sobre el dret de les víctimes de violacions greus dels drets humans i del dret humanitari a obtenir reparació, elaborats pel Relator Especial de la Subcomissió de Prevenció de Discriminacions i Protecció a les Minories, Sr. Theo Van Boven que la Comissió de Drets Humans va aprovar mitjançant la seva resolució 1996/35, de 19 d'abril de 1996,¹⁷ i l'informe de Louis Joinet sobre la qüestió de la impunitat dels autors de violacions dels drets humans.¹⁸

L'informe Joinet va establir uns principis bàsics en relació a la protecció i la promoció dels drets humans per a la lluita contra la immunitat, els quals són desenvolupats en una proposta de «principis per a la protecció i la protecció dels Drets Humans per a la lluita contra la impunitat», que s'annexa al mateix informe.

Aquests principis bàsics s'adrecen fonamentalment a les víctimes dels fets com a subjectes de dret, i es resumeixen en els següents apartats:

- a. dret de la víctima a saber;
- b. dret de la víctima a la justícia; i
- c. dret de la víctima a la reparació

El dret a saber té, a la vegada, una vessant individual i una vessant col·lectiva. La vessant individual seria el dret a conèixer de la víctima i dels seus familiars a conèixer la veritat dels actes dels que va ser objecte. Però, més enllà d'això, es reconeix un dret col·lectiu que té el seu origen en la història per a evitar que en el futur les violacions es reproduïxin. En aquest sentit, s'entén que el coneixement, per a un poble, de la seva opressió pertany al seu patrimoni i és així com ha de ser preservat. Aquest dret comporta una contrapartida per part de l'Estat, i és el

«deure de la memòria» per a prevenir les deformacions de la història, com el revisionisme o el negacionisme.¹⁹

El reconeixement del dret a la reparació com a conseqüència de les violacions dels drets humans va rebre, finalment, la seva confirmació en l'article 75 de l'Estatut de la Cort Penal Internacional

Dins d'aquest àmbit del dret a la veritat i el deure de la memòria, l'informe Joinet posa un èmfasi singular en dos aspectes concrets, d'una banda, la constitució de comissions no judicials d'investigació i de l'altra, la preservació dels arxius en relació a les violacions dels drets humans. Les comissions no judicials d'investigació tenen per objecte desmuntar els mecanismes que han portat a la pràctica d'actes aberrants i preservar les proves per a la justícia.²⁰ Han de ser creades per llei i reunir garanties d'independència i imparcialitat. Per preservar la independència, els seus membres han de ser inamovibles durant el seu mandat i han d'estar protegits per la immunitat. La imparcialitat es garanteix pel pluralisme de les

opinions dels membres de la comissió. El procediment ha de garantir els drets de les persones imputades i de les víctimes i conclou amb un informe, que ha de ser públic.

La segona de les mesures que l'informe relaciona amb el dret a saber és la preservació dels arxius.²¹ A aquests efectes, es proposa l'adopció de mesures de protecció i de repressió contra

la sostracció, la destrucció o l'ocultació, la realització d'un inventari dels arxius disponibles i l'adaptació a la nova situació de la reglamentació sobre l'accés als arxius i la seva consulta.

El dret a la justícia implica que tota víctima tingui la possibilitat de fer valer els seus drets mitjançant un recurs just i eficaç, sobretot per aconseguir que el seu opressor sigui jutjat i obtenir-ne la reparació, entenent que no existeix reconciliació justa i durable sense que hagi estat aportada una resposta efectiva als desigs de justícia.²² Aquest dret comporta per a l'estat les obligacions d'investigar les violacions, perseguir els seus autors i assegurar la seva sanció, si se n'estableix la culpabilitat. La iniciativa per dur a terme aquestes investigacions s'atribueix, en primer lloc, a l'Estat, si bé cal preveure les regles perquè les víctimes puguin ser part civil i, en cas de carència dels poders públics, emprenguin elles mateixes la iniciativa.²³ Aquest apartat culmina amb unes observacions sobre la competència dels tribunals nacionals i sobre determinades mesures restrictives que justifica la lluita contra la impunitat en relació a aspectes com la prescripció, l'amnistia, el dret d'asil, l'extradició, l'obediència deguda, les lleis de penediment i la competència dels tribunals militars, entre d'altres.

El dret a la reparació comporta l'adopció de determinades mesures individuals i col·lectives.²⁴ Les mesures de caràcter individual comprenen la restitució, la indemnització i la readaptació de les víctimes. A aquests efectes, la restitució té per objectiu aconseguir que la víctima pugui tornar a la situació anterior a la violació. La indemnització ha de compensar el perjudici psíquic i moral, així com la pèrdua d'oportunitats, els danys materials, els atemptats a la reputació i les despeses d'assistència jurídica. Finalment, dins la readaptació s'inclou l'assistència mèdica, inclosa la psicològica i psiquiàtrica.

En l'àmbit col·lectiu, el dret a la reparació se centra en les mesures de caràcter simbòlic, a títol de reparació moral, incloent-hi el reconeixement públic i solemne per l'Estat de la seva responsabilitat, les declaracions oficials de restabliment de la dignitat de les víctimes, les cerimònies commemoratives, les denominacions de vies públiques o els monuments.

Aquestes mesures de reparació es complementen amb les garanties de no repetició de les violacions, que inclouen la dissolució de grups armats no oficials vinculats directament o indirecta a l'Estat i de grups privats que es beneficiïn de la seva passivitat, la derogació de la legislació i de la jurisdicció d'excepció i la destitució dels alts funcionaris implicats en les violacions greus que han estat comeses. Respecte de la destitució de funcionaris, l'informe puntualitza que les mesures que s'adoptin han de tenir caràcter preventiu i no repressiu, i que el funcionari implicat ha de gaudir de garanties.²⁵ La proposta de principis que s'annexa a l'informe concreta aquesta exigència en el sentit de determinar la responsabilitat dels funcionaris afectats mitjançant un procediment de caràcter administratiu.

L'Informe Joinet és, sens dubte, prou interessant, en la mesura que abasta de manera conjunta i sistemàtica tots els aspectes relacionats amb els drets de les víctimes de violacions de drets humans relacionades amb abusos de poder. Tanmateix, cal tenir present que no esta-

Dins d'aquest marc general, l'Assemblea General de les Nacions Unides ha adoptat diverses resolucions que fan referència específicament a la qüestió de la reparació

bleix normes jurídiques vinculants sinó que es limita a introduir unes orientacions, el seguiment de les quals queda a l'arbitri dels mateixos estats.

En qualsevol cas, els principis continguts en l'informe esmentat han estat recollits en una recent resolució de l'Assemblea General de les Nacions Unides, referent a «Principis i directrius bàsics sobre el dret de les víctimes de violacions manifestes de les normes internacionals de drets humans i de violacions greus del dret internacional humanitari a interposar recursos i obtenir reparacions».²⁶ Les resolucions de l'Assemblea General de les Nacions

Unides –en particular, les que estableixen normes de caràcter general, com la que aquí s'analitza– tenen una naturalesa jurídica discutida, en la mesura que l'Assemblea General no gaudeix d'una competència legislativa –i per tant, no es poden considerar com normes directament vinculants– però, tanmateix, gaudeixen d'un singular significat moral, polític i jurídic, atès que l'Assemblea està formada per representants de gairebé tots els estats del món. Per aquest motiu, aquestes resolucions poden servir de fonament a una interpretació de la

Carta de les Nacions Unides o bé a un costum internacional, la qual cosa generaria igualment unes obligacions per part dels estats.²⁷ D'acord amb això, la resolució que aquí es comenta no estableix de forma imperativa unes normes per als estats però reflecteix un consens de la Comunitat internacional en quant als principis i procediments que estableix. I és així que el preàmbul de la resolució recomana «que els estats tinguin en compte els Principis i directrius bàsics, en promoguin el respecte i els assenyalin a l'atenció dels membres dels òrgans executius del govern, en particular els funcionaris encarregats de fer complir la llei i les forces militars i de seguretat, els òrgans legislatius, el poder judicial, les víctimes i els seus representants, els defensors i advocats de drets humans, els mitjans de comunicació i el públic en general».

Pel que fa a les previsions concretes de la resolució, aquestes recullen diversos aspectes ja continguts en la Declaració de 1985 i en els posteriors informes de la Comissió de Drets Humans. Així, es manté el mateix concepte de víctima establert en aquella Declaració i es reconeix a les víctimes el dret d'accés a la justícia i a la reparació dels danys soferts, que ha de comprendre la restitució, la indemnització i la rehabilitació, en els termes descrits en l'informe Joinet. En aquest últim aspecte, es posa èmfasi en la responsabilitat de l'Estat per les accions i omissions que se li puguin atribuir i que constitueixin violacions manifestes de les normes internacionals de drets humans o violacions greus del dret internacional humanitari. En aquest sentit s'estableix que l'estat ha d'executar les sentències que determinin l'existència de responsabilitat, així com indemnitzar les víctimes mitjançant programes nacionals de reparació i assistència a les víctimes quan el responsable dels danys soferts no pugui o no vulgui complir les seves obligacions. S'admet que l'estat faci efectives les indemnitzacions i es rescabali amb els culpables.

EL DRET A LA REPARACIÓ EN LA JURISPRUDÈNCIA

El reconeixement del dret a obtenir reparació per les violacions dels drets humans, expressat en les declaracions, informes i altres documents dels organismes internacionals competents en matèria de drets humans, ha estat, tanmateix més difícil de dur a la pràctica quan s'ha hagut d'aplicar en casos concrets davant dels tribunals de justícia, nacionals o internacionals. En efecte, si bé és cert que les demandes amb aquest objecte estan plenament emparades per l'ordenament jurídic vigent, no ho és menys que la possibilitat que aquestes puguin arribar al reconeixement de la vulneració del dret que s'hi al·lega i de la corresponent reparació planteja diverses dificultats en la pràctica.

La primera d'aquestes dificultats radica en l'equilibri inestable entre la justícia de la reparació i la necessitat de mantenir una convivència pacífica. Certament, és possible afirmar que no pot existir pau sense justícia, i que l'oblit dels crims no resol els greuges als quals varen donar lloc, però aquest argument no sempre convenç els jutges i magistrats, més quan es veuen pressionats des de la classe política i des de la societat mateixa per a passar pàgina dels fets del passat que poguessin comprometre la convivència en el país. Un exemple d'aquesta actitud es pot trobar en la sentència del Tribunal Constitucional sud-africà, abans esmentada, que va avalar la Llei de promoció de la unitat nacional i la reconciliació, si bé no manquen exemples de signe contrari, com la sentència de la Cort Suprema Federal Argentina, que va declarar la inconstitucionalitat de les lleis d'obediència deguda i de «punt final» promulgades en aquell país.²⁸

D'altra banda, la jurisprudència d'aquests tribunals s'enfronta amb la necessitat de no reescriure la història. La necessitat de justícia i reparació no pot arribar fins a l'extrem de pretendre capgirar els efectes dels fets ocorreguts en el passat, la valoració i judici dels quals correspon només als historiadors. Per tant, la tendència que es pot veure reflectida en la jurisprudència i en les resolucions dels òrgans davant dels quals es plantegen les demandes de reparació pels fets ocorreguts en el passat és la de restituir els efectes de les vulneracions de drets comeses en el passat que subsisteixen en el present. Aquesta postura troba, d'altra banda, el seu suport en els convenis constitutius d'òrgans judicials o quasijudicials de caràcter internacional, com el Comitè de Drets Humans de les Nacions Unides, el Tribunal Europeu de Drets Humans o la Cort Penal Internacional, que limiten la competència d'aquests òrgans a aquells actes comesos amb posterioritat a la seva entrada en vigor. Per exemple, si en el passat es va dur a terme l'espoli d'un bé immoble, no es pot judicar l'acte d'espoli comès en el passat, sinó la subsistència present dels seus efectes, en veure's privada del seu gaudi la persona que n'és la legítima propietària, tot declarant el dret d'aquesta persona a la seva reparació. Vinculat amb aquests problemes, es planteja una tercera qüestió, prou important, com és la delimitació de quins són els fets històrics pels quals es pot sol·licitar una reparació. Aquesta qüestió s'ha plantejat als països de l'antic bloc soviètic en relació a les lleis de reparació i rehabilitació aprovades

En l'àmbit col·lectiu, el dret a la reparació se centra en les mesures de caràcter simbòlic, a títol de reparació moral

després de 1989, que si bé feien referència de forma clara als actes comesos durant els règims comunistes, deixaven en l'aire la qüestió de la responsabilitat pels actes adoptats amb anterioritat a la implantació d'aquells règims, bé pels governs sorgits després del final de l'ocupació nazi (com els decrets Benes, a Txecoslovàquia), o bé en relació als actes comesos per la Unió Soviètica en aquests estats abans d'aquella implantació (com la matança de Katyn, a Polònia). L'aplicació de les lleis de rehabilitació i reparació a la determinació de responsabilitats en aquests casos –que en principi, s'haurien de considerar fora del seu àmbit d'aplicació– ha generat algunes decisions discutibles, que han revelat l'absència d'un criteri clar o, fins i tot, de diferències de criteri segons quin hagués estat el fonament de la doctrina.

El reconeixement del dret a obtenir reparació per les violacions dels drets humans ha estat, tanmateix més difícil de dur a la pràctica quan s'ha hagut d'aplicar en casos concrets davant dels tribunals de justícia, nacionals o internacionals

La determinació dels fets i la seva valoració ha donat lloc a algunes decisions conflictives. Així, i en relació als esmentats decrets Benes, el Comitè de Drets Humans va resoldre de forma diversa en dues ocasions. En el primer cas (Gerhard Malik c. República Txeca),²⁹ el demandant, membre de la minoria alemanya dels Sudets, reclamava la responsabilitat de l'Estat txec i la reparació pel Decret núm. 33, de 2 d'agost de 1945, sobre determinació de la ciutadania txeca de les persones de grups ètnics alemanys i hongaresos, que li havia suposat la pèrdua de la ciutadania txeca, la confiscació de les seves possessions i la seva expulsió cap a Alemanya. En la seva petició, Malik posava de manifest l'existència d'una possible discriminació dels ciutadans d'ètnia alemanya que havien estat desposseïts de les seves propietats pel Decret Benes 33, respecte dels ciutadans txecs que havien estat expropiats pel règim comunista després de 1948 i que tenien reconegut el dret a la compensació. El Comitè rebutja la petició en considerar, simplement, que no tota diferència de tracte constitueix una discriminació i que la legislació sobre compensació a les víctimes del comunisme no sembla ser *prima facie* discriminatòria.³⁰

En canvi, en el cas Robert Brok c. República Txeca la família del reclamant, de religió jueva, havia estat desposseïda pels nazis d'un edifici ubicat al centre de Praga. El Decret Benes núm. 5 va declarar nul·les i sense efecte totes les transaccions de béns efectuades durant l'ocupació alemanya i, en virtut d'això, el Ministeri d'Indústria va restituir als pares del demandant l'edifici. Tanmateix, l'empresa Matador, que havia estat nacionalitzada, va impugnar la resolució i el seu recurs va ser estimat, de manera que es va anular la restitució, i l'edifici va quedar ja en mans de diverses empreses nacionalitzades. Després de 1991, la família Brok va reclamar la devolució, al·legant la possibilitat d'acollir-se al Decret Benes núm. 5, atès que la seva propietat els havia estat incautada pels nazis. En aquest cas, el Comitè va estimar l'existència d'un tracte discriminatori del demandant en comparació amb les persones, els immobles dels quals havien estat confiscats durant l'època de l'ocupació alemanya, sense haver estat objecte després de la guerra de la nacionalització txeca i que podien acollir-se a les lleis de devolució a les víctimes del règim comunista. De la comparació d'ambdues resolucions es desprèn que el

Comitè de Drets Humans ha pres en consideració les circumstàncies que concorrien en els fets impugnats. En el cas Malik, on el reclamant era un antic habitant de la regió dels Sudets, expulsat per Txecoslovàquia després de la Segona Guerra Mundial, el Comitè nega la violació dels drets que aquest al·legava. En canvi, a Brok, la incautació pels nazis i la seva relació amb l'Holocaust incideixen en la valoració del Comitè.

La problemàtica de les lleis aprovades als països d'Europa central i oriental i de l'antiga Unió Soviètica per a la reparació dels danys causats a les persones durant el període comunista ha estat també abordada per la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans, que ha mantingut, tanmateix, una postura diversa a la del Comitè de Drets Humans, en evitar entrar en cap mena de valoració respecte de fets esdevinguts en el passat, emparant-se en la limitació temporal de la seva competència.

Així, en l'assumpte Jasiūniene contra Lituània,³¹ el Tribunal Europeu de Drets Humans va considerar que no tenia competència *ratione temporis* per judicar la nacionalització del terreny i la destrucció de la casa de la mare de la demandant que havien dut a terme les autoritats soviètiques durant l'ocupació de Lituània. Per aquesta raó, el Tribunal va concloure que no s'havia produït una violació de la propietat, dret reconegut per l'article 1 del Protocol addicional al Conveni Europeu de Drets Humans.³² Al marge d'això, i donat que en el procés davant la jurisdicció lituana la demandant no havia presentat documentació que acredités que el terreny original havia estat propietat de la seva mare, no se li va reconèixer la pretensió de recuperar en espècie aquell terreny i, per consegüent, es va haver de conformar amb una indemnització acordada pel govern de Lituània.³³

Aquesta interpretació restrictiva del Tribunal Europeu de Drets Humans va arribar, tanmateix, a un extrem discutible en l'assumpte Kopecký c. Eslovàquia.³⁴ En aquest cas, el pare del demandant havia estat condemnat el 12 de febrer de 1959 per haver conservat, en vulneració de la legislació llavors vigent, diverses monedes d'or i plata de valor numismàtic. La condemna va consistir en una pena de presó i una multa, així com la confiscació de les monedes, que van ser traslladades a l'Administració Regional del Ministeri de l'Interior a Bratislava, on van ser examinades per un expert i inventariades.

L'any 1992, el Tribunal Suprem de la República Eslovaca, aplicant les disposicions de la Llei núm. 119/1990, sobre Rehabilitacions Judicials, va anular la sentència de 12 de febrer de 1959 i les decisions preses en la seva aplicació i va exculpar el pare del demandant, que ja havia mort. El demandant va reclamar llavors la restitució de les monedes, en aplicació de la Llei núm. 87/1991, de Rehabilitacions Extrajudicials, que havia entrat en vigor l'1 d'abril de 1991. La reclamació es va adreçar contra el Ministeri de l'Interior de la República Eslovaca, que es va negar a la restitució, ja que, d'acord amb l'article 5.1 de la Llei de Rehabilitacions Extrajudicials, Kopecký havia de provar que el ministeri estava en possessió de les monedes. Contra la negativa del Ministeri de l'Interior, Kopecký va recórrer davant del Tribunal de Districte de Senica, que va fallar al seu favor, per considerar que obligar el demandant a indicar la ubicació

La primera d'aquestes dificultats radica en l'equilibri inestable entre la justícia de la reparació i la necessitat de mantenir una convivència pacífica

de les monedes reclamades suposava imposar-li una càrrega de la prova impossible de complir. Tanmateix, el Ministeri de l'Interior va recórrer la sentència davant del Tribunal Regional de Bratislava, que va resoldre a favor del ministeri, en constatar l'obligació de Kopecký d'indicar la ubicació de les monedes en litigi. Tot i això, abans de dictar sentència, el mateix tribunal regional va recollir proves d'ofici, a partir de l'examen dels arxius de l'Administració Regional del Ministeri de l'Interior a Bratislava i de la causa penal instruïda contra el pare del demanant, així com de la declaració d'un testimoni, sense que es pogués esbrinar res sobre aquest assumpte. Kopecký va recórrer encara davant del Tribunal Suprem eslovac, que va rebutjar el seu recurs per aplicació del ja esmentat article 5.1 de la Llei de Rehabilitacions Extrajudicials.

Kopecký va impugnar el rebuig de la seva demanda davant del Tribunal Europeu de Drets Humans, tot argumentant que se li havia privat del gaudi dels béns del seu pare, la qual cosa suposava, en la seva opinió, una vulneració del dret a la propietat reconegut pel Protocol núm. 1 del Conveni Europeu de Drets Humans. Tanmateix, la seva demanda no va tenir més sort davant del Tribunal d'Estrasburg que la que havia tingut amb la justícia eslovaca. El Tribunal Europeu de Drets Humans es va acollir a l'argument de la impossibilitat de localitzar els béns

D'altra banda, la jurisprudència d'aquests tribunals s'enfronta amb la necessitat de no reescriure la història

reclamats per negar la vulneració del Protocol núm. 1 al·legada pel demanant. En opinió del Tribunal, el dret de propietat del Protocol núm. 1 només es pot aplicar als «béns», en el sentit de «béns actuals» i de valors patrimonials, incloses previsions en les quals el demanant pot tenir una «expectativa legítima». Aquesta «expectativa legítima» no concorre, en opinió del tribunal, en l'esperança de veure reconegut un dret de propietat que no es pot exercir efectivament,³⁵ per la qual cosa no es pot acollir a l'esmentat Protocol núm. 1.

D'altra banda, el Tribunal considera que els estats part en el Conveni Europeu de Drets Humans no tenen una obligació general de restituir els béns que els haguessin estat transferits abans de l'entrada en vigor del Conveni. Ben al contrari, en la seva opinió, el Conveni reconeix als estats un ampli marge d'apreciació quant a l'exclusió de determinades categories d'antics propietaris del dret a la restitució. I de forma més general, considera que la legislació que aquests estats aproven en relació a la restitució total o parcial de béns confiscats en un règim polític anterior engendra un nou dret de propietat, protegit pel Protocol núm. 1, en el cas de les persones que satisfacin les condicions de restitució.³⁶

La solució a la que va arribar el Tribunal Europeu de Drets Humans presenta molts aspectes discutibles, com ho prova l'elevat nombre de vots particulars –quatre, sobre un total de disset membres del Tribunal– als quals va donar lloc.³⁷ Aquests vots particulars van posar èmfasi en dos aspectes fonamentals, que el parer majoritari del Tribunal no havia tingut en compte. En primer lloc, es va argumentar que l'exoneració de la responsabilitat del pare de Kopecký suposava la restauració de la situació anterior a la seva condemna i a la incautació de les monedes, per la qual cosa Kopecký era, des d'aquell moment, el propietari de les monedes, com a successor legal del seu pare. Per aquesta raó, no es podia interpretar la Llei de Rehabilitacions Extrajudicials en el sentit de donar carta blanca al Govern eslovac per a fixar les condicions de

la restitució dels béns, ja que si una persona ha adquirit una expectativa legítima de recuperar els seus béns, l'Estat no és completament lliure en la definició de les condicions de restitució. En segon lloc, els vots particulars van posar de manifest la desproporció de la càrrega de la prova imposada al demanant, en ignorar la circumstància que és de fet impossible per al demanant indicar on es troben els béns en qüestió perquè no té cap possibilitat d'inspeccionar els locals o les caixes fortes de l'antiga Administració Regional de la Seguretat Pública de Bratislava. D'altra banda, i fins i tot admetent l'obligació imposada al reclamant d'una restitució d'assenyalar on es trobaven els béns reclamats, era discutible que Kopecký no li hagués donat compliment, ja que havia indicat a les autoritats on podien estar les monedes que reclamava i havia aportat un inventari detallat de les monedes, signat per dos agents de la mateixa institució i per un perit.

Més enllà de la seva discutible –i discutida– resolució, el cas Kopecký permet posar de manifest les dificultats que planteja la reparació dels actes de repressió en seu judicial. D'entrada, es pot percebre una certa actitud de resistència a reconèixer i fer efectiu el dret a la reparació per part dels aparells de l'Estat, en l'obligació establerta per als reclamants d'indicar el lloc on estaven les monedes i, sobretot, en una interpretació excessivament estricta d'aquella obligació, imposant-ne el compliment fins i tot en aquells supòsits que és pràcticament impossible fer-la efectiva. És important aquí recordar les conclusions de l'Informe Joinet, abans esmentades, segons les quals és a l'Estat a qui correspon, en primer terme, investigar les violacions, perseguir els seus autors i assegurar la seva sanció, de manera que l'actuació de la societat civil s'entén com a subsidiària. La solució de la legislació i la pràctica de l'administració eslovaca és, justament, la contrària, és a dir fer recaure en el reclamant la càrrega de la prova de la seva reclamació, fins i tot –com s'ha vist– quan no té mitjans per a fer-la efectiva. L'assumpció del deure d'investigar, en els termes de l'Informe Joinet, hauria d'haver suposat que l'estat eslovac prengués la iniciativa de la realització de totes les indagacions necessàries per a esbrinar el parador de les monedes, en comptes d'escudar-se en la impossibilitat del reclamant de demostrar la ubicació exacta dels béns reclamats per a evitar l'efectivitat de la reparació sol·licitada.

Al marge d'això, el temps transcorregut des de la comissió dels fets pels quals es demana la reparació dificulta l'efectivitat del dret a la reparació. El temps fa desaparèixer les proves documentals de l'existència d'un dret i en ocasions, fins i tot, l'objecte mateix del dret, com l'edifici propietat de la mare de Jasiüniene o les monedes del pare de Kopecký. Per aquest motiu, la compensació que puguin oferir les autoritats pels danys comesos no podrà, en moltes ocasions, oferir al reclamant la plena restitució de la situació jurídica que es va veure danyada com a conseqüència dels actes pels quals es demana la reparació.

Aquestes dificultats s'han fet paleses de forma singular en relació a la revisió de judicis, tal com mostra l'experiència dels estats excomunistes d'Europa central i oriental i de l'antiga Unió Soviètica. Les lleis aprovades en aquests països després de 1989 van optar, bé per la de-

El dret a la reparació pels abusos i violacions dels drets humans comesos en ocasió de determinats episodis històrics del passat està plenament reconegut a nivell normatiu...

claració *ex lege* de la nul·litat de tots els judicis celebrats durant un període determinat (Txecoslovàquia, Hongria, Unió Soviètica) o bé per revisar de forma individualitzada els judicis impugnats, opció aquesta seguida a Polònia. Des d'estrictes consideracions de justícia, és preferible la revisió singularitzada de cadascun dels judicis, amb la ponderació de les circumstàncies en les que es va desenvolupar i les possibles infraccions de l'ordenament jurídic que s'hi van cometre, que no una declaració genèrica de nul·litat de tots els judicis celebrats en unes determinades circumstàncies. Però aquesta opció planteja les dificultats de prova que suposa la revisió de fets transcorreguts, potser, amb més de cinquanta anys d'antelació, a banda de la qüestió de determinar si aquells fets s'han de jutjar d'acord amb el dret aplicable en aquell moment o bé amb el dret vigent en l'actualitat. Aquests inconvenients juguen a favor

... però l'acreditació concreta d'aquestes violacions resulta difícil

de la declaració automàtica de nul·litat de tots els judicis celebrats en una determinada època. Aquesta opció, però, no està lliure d'inconvenients, ja que obliga a determinar a quina època es circumscriu la declaració de nul·litat, quins són els delictes o infraccions objecte dels judicis que s'anul·len i quines són les motivacions de les persones processades en aquells judicis:³⁸ és així que l'assalt d'una casa per una banda armada pot ser un acte de resistència o bé un simple delictes contra la propietat, segons l'objectiu amb què es faci.

Els exemples fins ara exposats posen de relleu les limitacions de la via jurisdiccional en relació al reconeixement del dret a la reparació per actes delictius de repressió. El reconeixement del dret a la reparació mitjançant la sentència d'un jutge o tribunal només podrà ser efectiu en molt pocs casos, en els quals pugui quedar plenament acreditada l'existència prèvia d'un dret i la seva posterior vulneració. Sense perjudici que, evidentment, la possibilitat d'op- tar a aquest recurs és un dret inalienable, la via judicial només pot ser efectiva quan de forma clara es pot deduir la producció en el passat d'un dany en violació dels drets humans. En altres casos, i com ho prova l'experiència de les «comissions de veritat» d'Amèrica del Sud i de Sud-àfrica, els informes i les resolucions d'aquest tipus de comissions han resultat més eficaços per a determinar l'existència de responsabilitats i el dret a la reparació o la rehabilitació. En síntesi, es pot afirmar que, si bé el dret a la reparació pels abusos i violacions dels drets humans comesos en ocasió de determinats episodis històrics del passat està plenament reconegut a nivell normatiu, l'acreditació concreta d'aquestes violacions resulta difícil. Això fa neces- sari, no solament consagrar el dret a la reparació de cara al futur, com ja fa l'Estatut de la Cort Penal Internacional, sinó adoptar totes aquelles mesures que permetin garantir l'accés a la in- formació sobre els fets esdevinguts, particularment els arxius. Només així es podrà lluitar, des del punt de vista jurídic, per garantir la reparació dels crims comesos en el passat i el seu co- neixement per tal que no es repeteixin en el futur.

NOTES

1. P. MACKLEM, «Rybná 9, Praha 1: Restitution and Memory in International Human Rights Law». *European Journal of International Law* 16(2005) p. 1-23, p. 14.
2. A. BLANC ALTEMIR, *La violación de los derechos humanos fundamentales como crimen internacional*. Barcelona: Bosch, 1990.
3. Com la definició de «genocidi» continguda en l'article 2 del Conveni per a la prevenció i la sanció del delictes de genocidi de 9 de desembre de 1948.
4. Estatut de la Cort Penal Internacional de 17 de juliol de 1998. Arts. 5, 6 i 7 (crim de genocidi i crims de lesa huma- nitat: assassinat, extermini, esclavatge, deportació o trasllat forçat de poblacions, empresonament en violació de normes fonamentals de dret internacional, tortura, violència sexual, persecució, desaparició forçada de persones, «apartheid» i altres actes inhumans de caràcter similar).
5. M. D. BOLLO AROCENA, *Derecho Internacional Penal. Estudio de los crímenes internacionales y de las técnicas para su represión*. Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibersitatea, 2004, p. 44 i ss.; C. RUEDA FERNÁNDEZ, *Delitos de dere- cho internacional*. Barcelona: Bosch, 2001, p. 28-30.
6. R. BUXBAUM, «A Legal History of International Reparations», *Issues in Legal Scholarship* 2006, Article 5, p. 7.
7. *Op. cit.*, p. 10.
8. El text de l'Acord de Compensació entre Israel i Alemanya es pot consultar a la pàgina web del Ministeri d'Afers Exteriors israelià <http://www.mfa.gov.il>
9. A. CZARNOTA, P. HOFMANSKI, «Polish Law Deals With Communist Past», 22 *Review of Central and Eastern European Law* 1996, núm. 5, p. 522.
10. *Op. cit.* p. 524-525.
11. No. 34 of 1995: *Promotion of National Unity and Reconciliation Act*, 1995.
12. Vg. J. FERRER LLORET, *Responsabilidad internacional del Estado y derechos humanos*, Madrid: Tecnos, p. 97
11. *Op. cit.*, p. 77.
14. Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació racial de 21 de desembre de 1965. L'Estat espan- yol s'hi va adherir per instrument de BOE de 17/5/1969.
15. AG Res. 40/34, de 29/11/1985.
16. Decisió 1991/110, adoptada en el 43è període de sessions
17. Doc. E/CN.4/1997/104, annex
18. Doc. E/CN.4/Sub.2/1997/20/rev.1 2 octubre 1997 (en endavant, «INFORME JOINET»)
19. INFORME JOINET, cit., apartat 17
20. *Loc. cit.*, apartats 19 a 24
21. *Loc. cit.*, apartat 25
22. *Loc. cit.*, apartat 26.
23. *Loc. cit.*, apartat 27.
24. *Loc. cit.*, apartats 40 a 42.
25. *Loc. cit.*, apartat 43.
26. Res AG 60/147, de 21 de març de 2006.
27. M. Díez DE VELASCO, *Las organizaciones internacionales* 9a. ed. Madrid: Tecnos, 1995, p. 130.
28. S. 1767. XXXVIII. «Simón, Julio Héctor y otros s/ privación ilegítima de la libertad, etc. —causa N° 17.768—» - CSJN - 14/06/2005. El text de la sentència es pot consultar a la pàgina web de l'«Equipo Nizkor» <http://www.derechos.org/niz- kor/arg/doc/nulidad.html>.
29. Gerhard Malik v. Czech Republic. Communication No 669/1995 U.N. Doc CCPR/C/64/D/1995 (3 November 1998)
30. Punt 6.5 de la Comunicació
31. Sentència Tribunal Europeu de Drets Humans de 6 de març de 2003. Demanda núm. 41510/1998 As. Jasiūniene c. Lituània
32. Sentència cit., apartat 38

- Ferran Armengol és professor associat de Dret internacional públic de la Universitat Pompeu Fabra

Jaume Aurell

Conservar la memòria, tan a nivell personal com col·lectiu, és essencial per consolidar la identitat de les persones i dels pobles. Qualsevol intent d'oblidar el passat està condemnat al fracàs. Tard o d'hora, la realitat històrica acaba sortint a la llum, i és més traumàtica com més mitjans s'han posat per ocultar-la. En efecte, un dels objectius prioritaris dels sistemes totalitaris ha estat la de cavar immenses fosses on enterrar els fets més vergonyosos per tal que caiguessin en l'oblit, com si mai no haguessin existit. Però el temps passa i, més d'hora o més tard, aquests «forats negres» de la memòria acabem desvetllant-se, fins i tot materialment, com ha passat recentment amb l'exhumació de les fosses comunes fruit de les repressions de la guerra civil.

Un dels objectes més importants de qualsevol règim polític és –o hauria de ser– una adequada gestió de la memòria. Els governants, qualsevol que sigui la seva ideologia, tenen la responsabilitat de no deixar-se arrossegat per ressentiments i empobridors, fruit d'una divisió maniqueïsta de «vençadors i vençuts».

La identitat es veu reforçada en la mesura que els individus i les societats són capaces d'articular el relat de la pròpia existència, des dels seus orígens a l'actualitat. I aquí és precisament on entra la «història», que dóna a les societats els elements necessaris per construir el relat del seu propi itinerari vital. La «memòria col·lectiva» és el primer pas per la formació d'aquest relat, però és la història la que li forneix dels elements necessaris per articular-lo d'una manera sistemàtica. L'harmonia entre la història i la memòria col·lectiva és, doncs, absolutament necessària per la auto-comprensió de les societats i pel manteniment de la seva pròpia identitat. Aquest article pretèn aprofundir en la naturalesa dels vincles entre la

TRANSVERSAL 28

Revista de cultura contemporània

MITJANS DE COMUNICACIÓ I SOCIETATS POSTINDUSTRIALS

MITJANS DE COMUNICACIÓ I SOCIETATS POSTINDUSTRIALS

Martina Walther. Transversal Gràfic | Philip Jones Griffiths | Ferran Sáez. La realitat com a actualitat | Josep M. Carbonell. Tendències dels mitjans de comunicació en les societats postindustrials | Matias Costa | Daniel Innerarity. Realitat i irrealitat dels mitjans de comunicació | Jordi Sales. Diagnosticadors i modernitats | Thomas Dworzak | Joan Sabaté. La construcció evanescent: la civilització de les marques | Francesc-Marc Álvaro. Sobre el periodisme considerat com a història. Fronteres, contactes i miralls | Pieter Hugo | Sandra Balsells. La guerra és imatges | Salvador Cardús. Contra el subjectivisme | Raúl Belinchón | Ramon Masia | Teresa Sancho. La comunicació a l'era d'Internet: riscos, reptes i oportunitats | Jordi Ramírez. Cinema i realitat | Peter Granser | Ferran Sáez. Entrevista a Vicent Sanchis. La capacitat dels mitjans per crear monstres és infinita | Raimond Chaves

XARXA TRANSVERSAL

Ciutat transversal: Reus | Xavier Filella. Reus: el salt endavant d'un model cultural propi | Ferran Madico. El Centre d'Arts Escèniques (CAER), una realitat fruit de la tradició i el vigor teatral d'una ciutat | Marc Ferran. Una col·lecció d'art contemporani municipal | Cèsar Compte. Reus, ciutat de festivals | Accions territori | David Armengol. Coneixement, identificació i aprenentatge des del territori «Idensitat Calaf / Manresa 05» | Alberto Juanco. V Biennial d'Art Leandre Cristófol | Dani Chicano. Girona. Cinc anys sense el Teatre Municipal.

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS: IMAC, Institut municipal d'acció cultural de Lleida
Av. Blondel, núm. 64. 25002 Lleida
Tel. 973 700 394. Fax 973 700 432
transversal@paeria.es www.revistatransversal.com

imac
Institut municipal d'acció cultural

LA PAERIA

Ajuntament de Lleida

història i la memòria, partint del debat teòric per escometre després les seves conseqüències més pràctiques.

LA MEMÒRIA COL·LECTIVA COM A OBJECTE HISTORIOGRÀFIC

L'època d'entreguerres experimentà un interès desconegut fins aleshores pel tema dels vincles entre la història i la memòria. Sociòlegs, historiadors, literats, psicòlegs i fins i tot psicoanalistes es qüestionaren durant aquells anys la veritable naturalesa de la memòria individual i col·lectiva: Maurice Halbwachs, Marcel Proust, Henri James, James Joyce, Italo Svevo. L'emergència de l'interès pel tema està relacionat amb una nova definició del temps (Heidegger, Bergson) i la decadència del positivisme finisecular. Tot i així, aquests autors partien sempre d'uns postulats teòrics, incapaços encara d'empeltar les seves anàlisis teòriques en la vida real. Però foren ells qui ens van donar les claus per orientar convenientment la qüestió. Als anys trenta, Halbwachs havia declarat: «Història i memòria són dues maneres de mirar el passat. Des de la raó, la història. Des dels sentiments i les emocions, la memòria. Quan acaba la

memòria, comença la història»¹. Entre els anys trenta i seixanta, el tema de la memòria col·lectiva despertà sobretot l'atenció, significativament, de sociòlegs, filòsofs i psicoanalistes.

A partir dels anys setanta, amb la divulgació del postmodernisme en les ciències socials, alguns historiadors van començar a reflexionar d'una manera més pràctica sobre les vinculacions entre la història –acostumada a negociar amb fets remots– i la memòria col·lectiva –acostumada a fer-ho amb fets recents. Emergiren llavors temes més pràctics com el rol de la memòria col·lectiva en la història, la construcció de les identitats col·lectives, la memòria i l'oblit en la seva dimensió més política o la incidència de la memòria en les reconstruccions del passat d'un grup, una societat, una nació o un estat.

Tanmateix, la memòria –i la seva negació en forma d'oblit– no és tan sols una forma de conèixer el passat, sinó també d'interpretar-lo. És en aquest sentit que ha esdevingut un objecte historiogràfic de primera magnitud. La memòria cotitza a l'alça en el debat públic i acadèmic, així com en els mitjans de comunicació. En aquests darrers anys, doncs, hem passat del paradigma explicatiu de la història al de la memòria, sobretot en aquells fets històrics que, per la seva dimensió mediàtica, traumàtica o identitària, més interessen la societat.

¿Quines han estat les raons per aquesta nova orientació? En primer lloc, des d'una perspectiva teòrica, va facilitar molt aquest viratge la tasca pionera d'alguns científics socials, que havien proposat la prioritat del llenguatge en el procés del coneixement del passat humà –l'anomenat «gir lingüístic», un dels capdavanters del qual va ser el treball provocador de Hayden White, *Metahistoria*, publicat l'any 1973². Però és evident que, des d'una perspectiva més

experiencial, hi va pesar també l'enorme interès que les societats contemporànies han mostrat sempre pel coneixement «històric» del seu passat més recent, sobre tot aquell que feia referència als fets més polèmics –guerres, tensions, repressions, dictadures. Es va produir així una topada inesperada entre dos àmbits –la història i la memòria col·lectiva– que havien estat sempre ben separats metodològicament, cronològicament i conceptualment, però que ara es trobaven, inesperadament, en una intersecció constant, tant en l'esfera pública com en l'acadèmica.

Acadèmics, polítics i periodistes s'adonaren que la zona d'intersecció entre la història i la memòria era, de manera preferent, l'anomenada «història recent»: aquella franja del passat a la qual s'hi pot accedir, simultàniament, tant des d'una *perspectiva científica*, documentada, sistemàtica, rigurosa i objectiva, a través de les informacions sorgides dels mètodes propis de la disciplina històrica, com des d'una *perspectiva memorística*, experiencial, oral, emotiva, sentimental i passional, a través de les informacions originades per la pròpia experiència o pels testimonis directes dels protagonistes. Tot aquest procés ha estat acompanyat i accentuat, a més, per les estretes vinculacions que han experimentat entre elles mateixes, a partir dels anys setanta, les diverses ciències socials, especialment entre la història i la literatura. Alguns dels nous narrativistes, com Michel de Certeau (*L'Écriture de l'histoire*, 1973), Paul Ricoeur (*Temps et récit*, 1983-1985) i David Carr (*Time, Narrative and History*, 1986), van sostenir la continuïtat entre la configuració narrativa i l'experiència temporal, la qual cosa remetia immediatament a una major aproximació entre tres camps que havien estat fins aleshores (potser massa ingènuament) desvinculats: el discurs històric, la memòria col·lectiva i el context de l'historiador.

Això explica, per exemple, la recuperació tardana de l'obra de l'hermeneuta Hans G. Gadamer, qui va analitzar de quina manera la tradició actua com a mediatra entre una història suposadament rigurosa i una memòria suposadament més fràgil des d'una perspectiva «científica»³. Gadamer va proporcionar una perspectiva filosòfica al tradicional debat de l'accès al coneixement del passat que ja no s'abandonaria. Això va legitimar les veus de filòsofs i politòlegs com Ian Hacking i Herbert Hirsch que, des de perspectives diferents, es van interessar en el que es podria denominar la política de la memòria i la seva incidència en la reconstrucció del passat com una font generadora de poder⁴. A aquestes reflexions s'hi ha unit d'altres acadèmics com David Lowenthal, Paul Connerton, Michael Schudson, Barry Schwartz i Nancy Bermeo, que han il·lustrat desde la ciència política els efectes més pràctics que comporten les diferents concepcions de la memòria col·lectiva i la seva gestió per part dels dirigents de la societat⁵. Més discutibles em semblen, tanmateix, els intents d'incorporar en aquest debat de les idees de neuròlegs i altres especialistes mèdics, com ara James Fentress, Chris Wickham o Gerald Edelman, de l'autoritat científica dels quals no dubtem en absolut, però que se centren òbviament en els aspectes més somàtics –i, per tant, menys «històrics»– de la memòria humana.

Els governants, qualsevol que sigui la seva ideologia, tenen la responsabilitat de no deixar-se arrossegar per ressentiments empobridors

María Inés Mudrovcic ha relacionat intel·ligentment aquesta cadena d'aportacions teòriques amb els debats historiogràfics més punyents de la segona meitat del segle passat, com ara l'Holocaust, els règims feixistes i comunistes o els conflictes bèl·lics relacionats amb la Guerra Freda⁶. La disputa dels historiadors duta a terme a Alemania entorn a la qüestió de l'Holocaust no només va revelar el caràcter problemàtic i la tensió ètica pròpia de l'elaboració historiogràfica d'una passat compromès amb la memòria col·lectiva, sinó que també va posar en evidència la multiplicitat de perspectives implícites en l'assumpció de les polítiques de la memòria. Aquest debat fins i tot va generar greus dubtes epistemològics –absolutament inèdits fins aleshores– entre els mateixos historiadors, com va posar magníficament de manifest l'historiador nordamericà Dominick LaCapra amb el seu estudi sobre les repercussions ètiques i disciplinars del fet històric de l'Holocaust⁷.

Amb la divulgació del postmodernisme en les ciències socials, alguns historiadors van començar a reflexionar d'una manera més pràctica sobre les vinculacions entre la història i la memòria col·lectiva

Ben significativament, enmig de tot aquest debat, la història oral va emergir amb molta força en el panorama disciplinar de les ciències socials durant els anys vuitanta. En plena discussió terminològica i conceptual sobre el sentit de la tradicional distinció entre «document» i «text», els testimonis orals van començar a rebre una legitimació com a font històrica que (potser un altre cop massa ingènuament) sempre se'ls havia negat. Si l'historiador considera fiables, com a «documents» de la seva recerca, els testimonis orals i les narracions dels que han estat protagonistes o simplement han presenciat un fet, llavors la història-recent pot accedir a la mateixa categoria

epistemològica que la història-història. El problema sorgeix quan aquests testimonis es prenen com una veritat absoluta, sense tenir en compte que la memòria sol fer una lectura del passat a través d'una projecció retrospectiva del present, o simplement selecciona aquells fets o aquelles circumstàncies que han superat el pas del temps o els traumes personals. Per tant, cal mirar de complementar aquesta informació oral amb les empremtes documentals que hagin quedat de l'esdeveniment històric analitzat.

La història oral intenta reconstruir el passat a través de les memòries individuals rescatades de les entrevistes, però ni la història oral singularment considerada pot ser considerada «la» història, ni la simple addició d'unes quantes memòries individuals constitueixen una memòria col·lectiva. Al capdavant, la història oral ha de tenir present el rol del testimoni com a mediador entre l'esdeveniment i la seva narració, funció que sempre havia estat reservada al propi historiador. La «crisi» de la història dels anys vuitanta, tan ben diagnosticada per Gérard Noiriel, es va produir en bona mesura pel sorgiment de la polifonia en l'accés i la transmissió de la realitat del passat: l'historiador n'havia perdut el monopoli⁸. Però, al capdavant, la sortida d'aquesta crisi va confirmar el peculiar estatut epistemològic de la disciplina històrica, que cal respectar si no es vol caure en una política de l'oblit o en un relativisme desfigurador d'unes realitats ètiques que s'han demostrat imprescindibles per la supervivència de qualsevol règim polític que garanteixi les llibertats individuals i col·lectives més bàsiques. La història és necessària, tot i

que la necessitat d'*escriure* la història d'un període, d'una societat o d'una persona, no es desperta fins que estan prou allunyats en el temps com per que ja no ens quedin testimonis que en conservin algun record. Les paraules i els pensaments moren, els escrits romanen. La història escrita (la historio-grafia) neix quan moren els records transmesos oralment. Per això, una de les funcions més específiques de la història és la de «l'escriptura de la memòria»⁹.

A més de la puixança de la història oral, m'atreveria a destacar dos altres fenòmens epistemològics que han emergit amb força en el panorama de les ciències socials en els darrers anys, i que reflecteixen també l'increment de les vinculacions entre la història i la memòria, tan a nivell teòric com pràctic. En primer lloc, la significativa tendència dels historiadors professionals a explicar la seva pròpia vida, en forma de relat autobiogràfic. Cal posar en relació l'emergència d'aquest nou gènere amb les profundes mutacions estrictament epistemològiques sofertes per la disciplina històrica des dels anys setanta arrel de l'expansió dels postulats postmoderns, però és indubtable que és també una excel·lent mostra de la re-legitimació de la memòria com a font de coneixement històric. L'historiador-autobiògraf esdevé, de manera natural, protagonista, testimoni i intèrpret (subjecte-objecte) de la realitat històrica que li ha tocat viure. Aquesta pluralitat epistemològica de les autobiografies dels historiadors –extensible també al seu caràcter ambivalent com a relat històric i artefacte literari– proveeix aquest gènere d'una extraordinària riquesa, que autors com Jeremy Popkin s'han encarregat de ressaltar en els darrers anys.¹⁰

En segon lloc, també cal destacar els nombrosos projectes específicament historiogràfics endagats entorn a la reconstrucció de la memòria col·lectiva de les diferents nacions. Pierre Nora, que ha havia estat precisament un dels pioners de les autobiografies d'historiadors en promoure el volum dels assaigs d'egohistòria a finals dels anys vuitanta¹¹, es va llençar a l'ambiciós projecte col·lectiu de l'anàlisi dels llocs, els espais, el monuments, els fets i els mites configuradors d'una memòria comuna de la nació francesa, que ell va anomenar genèricament «llocs de memòria»¹². Nora parteix de la distinció bàsica entre la memòria, fruit del que queda del passat en l'experiència de cada grup, i la història, resultat d'una tradició erudita i científica, representada fonamentalment per la comunitat d'historiadors professionals. El projecte de Pierre Nora va reeixir en bastir un enorme edifici erudit en el que recreava una història de França a través de la memòria. Els «llocs de memòria» serien entitats de tipus real o imaginari que han esdevingut elements simbòlics dins d'una societat, a conseqüència de la voluntat humana o de l'efecte del pas del temps. Entre aquests llocs de memòria, Nora distingeix els de tipus simbòlic (commemoracions, peregrinacions, aniversaris, emblemes), funcional (manuals, autobiografies, associacions), monumental (cementiris, escultures, edificis) i topogràfics (arxius, biblioteques, museus).

A més dels francesos, altres sociòlegs i historiadors nordamericans, britànics, espanyols, alemanys, catalans i israelites han seguit el mateix camí, ampliant el camp d'estudi de les històries nacionals a la reconstrucció de la memòria col·lectiva de grups socials, estaments,

La història és necessària, tot i que la necessitat d'*escriure* la història d'un període, d'una societat o d'una persona, no es desperta fins que estan prou allunyats en el temps

Els «llocs de memòria» serien entitats de tipus real o imaginari que han esdevingut elements simbòlics dins d'una societat, a conseqüència de la voluntat humana o de l'efecte del pas del temps

rares o cultures¹³. Aquesta literatura enfatitza la naturalesa socialment construïda de la memòria, així com els seus usos polítics, històrics i culturals. Altres historiadors s'han focalitzat en els processos d'articulació i generació de les comunitats nacionals. Tant Eric Hobsbawm i Trevor Ranger, en el seu conegut volum sobre la invenció de la tradició, com Ernest Gellner, en el seu programàtic treball, sostenen el caràcter artificial de la creació de les nacions.¹⁴ Per contrast, John Armstrong, Anthony Smith i Josep R. Llobera, postulen els fonaments històrics i culturals de les nacions europees.¹⁵ En l'àmbit peninsular, cal destacar tres llibres que han escomès frontalment la problemàtica dels vincles entre la història, la memòria i l'oblit: el de Paloma Aguilar, una anàlisi de la gestió de la memòria i l'oblit de la guerra civil, des des del franquisme a la Transició; el de Juan Sisinio Pérez Garzón, que va coordinar un interessant volum sobre els procediments del poder per fer-se amb la memòria col·lectiva a través del domini de l'ensenyament secundari i, finalment, el llibre editat per Arcàngel Bedmar, sobre els procediments d'oblit tan característics d'algunes dictadures, en aquest cas la franquista. Entre ells, caldria destacar també l'original estudi de Stéphane Michonneau sobre la memòria i la identitat de la Barcelona contemporània.¹⁶

HISTÒRIA I MEMÒRIA: DEL DEBAT ACADÈMIC A L'ESFERA PÚBLICA

El renovat interès acadèmic per la memòria es va veure confirmat, a finals del segle passat, per l'enorme ressò mediàtic que va tenir la commemoració d'alguns fets històrics, com ara el bicentenari de la Revolució francesa o el cinquè centenari de la descoberta d'Amèrica. És interessant observar com l'interès exclusivament acadèmic que solen suscitar aquests congressos, organitzats entorn a les esmentades commemoracions, es va veure totalment superat pel seu inesperat ressò públic i mediàtic, i fins i tot polític. L'aprovació l'abril de 2006 d'una proposició de llei per la qual es declara oficialment l'any 2006 *Any de la memòria històrica* (tot coincidint amb el 75è de la proclamació de la Segona República i el 70è aniversari de la guerra civil) fa ben palès que el problema de la memòria és ben present al debat públic. Aquesta és, probablement, la darrera però més significativa de les repercussions de l'increment de les vinculacions entre la història i la memòria durant els darrers anys: la dimensió mediàtica i social dels debats generats entorn als fets històrics més recents.

Aquest panorama, teòric i pràctic, ha dut als historiadors i sociòlegs a posicionar-se respecte a la possibilitat de l'harmonia o la divergència entre història i memòria col·lectiva. Es tracta, evidentment, d'un debat clau, perquè el suport d'una o altre posició genera unes connotacions gens menyspreables, tant des del punt de vista estrictament científic i metodològic com des del punt de vista experiencial i vital.

Es poden distingir dues postures clarament definides respecte d'aquest punt: les rupturistes i les continuistes. Autors rupturistes com Maurice Halbwachs, Jacques Le Goff i Pierre Nora defensen la impossibilitat de punts d'intersecció entre la història i la memòria, perquè la història només comença quan acaba la tradició, just en el moment en que el s'apaga o s'esvaeix la memòria social. En el fons, història i memòria s'identifiquen, respectivament, amb les empremtes escrites o orals. Les conseqüències disciplinars d'aquests postulats són prou eloqüents: els historiadors només entren en escena quan tenen la suficient perspectiva com per donar una visió objectiva del passat. És interessant notar que aquesta postura es defensada per aquells científics socials que, tal vegada, tenen ben marcada la seva procedència disciplinària: la sociologia en el cas de Halbwachs i la història en el cas de Nora i Le Goff.

En canvi, altres autors, la procedència disciplinària dels quals és més borrosa i se situen en els punts d'intersecció generats en les fronteres de les diverses ciències socials, defensen una postura continuista entre la història i la memòria: Patrick Hutton, Hans Gadamer, Herbert Hirsch i Paul Ricoeur. Aquestes tesis s'han vist acreditades, una mica més tard, per la pèrdua d'objectivisme que ha sofert la disciplina històrica arrel de la difusió de les idees postmodernes i deconstruccionistes en els darrers trenta anys. Segons aquestes teories, la història, en presentar els seus resultats en forma textual, s'aproparia més als artefactes literaris que a les produccions científico-experimentals. Els límits entre el real i l'imaginari s'esvaeixen, amb el que els vincles entre història i literatura augmenten considerablement. La subjectivitat de l'historiador queda més legitimada, com també la seva capacitat de negociar amb documentació «poc convencional», com la sorgida dels productes autobiogràfics, les narracions personals o els testimonis orals. Les distàncies entre la història científica i la memòria asistemàtica es volatitzen i la història recent queda acreditada com el punt d'intersecció veritable entre la història i la memòria.

Els científics socials que avui defensen la convergència entre història i memòria –els de la generació que podríem anomenar «postmoderna»– s'enfronten a la ingenuïtat d'una historiografia que, durant els anys de la postguerra, va postular una història assèptica, de laboratori, en la que l'historiador establiria deliberadament una distància emocional del seu objecte d'estudi, defugint de qualsevol mena de presentisme. Es tracta, doncs, d'una reacció contra la història objectivista dels historiadors constructivistes dels anys cinquanta i seixanta –estructuralistes, marxistes i quantitativistes– que foren, paradoxalment, els qui més defensaren la necessitat del compromís polític i ideològic per part de l'historiador. Aquest compromís de la generació dels historiadors de postguerra ha quedat ben reflectit en les autobiografies d'Eric Hobsbawm, Annie Kriegel o Pierre Vilar¹⁷.

Aquests mateixos historiadors, sense adonar-se'n, han col·laborat en una de les manifestacions més significatives del «retorn» de la memòria: la legitimació acadèmica que en aquests darrers anys ha tingut el gènere autobiogràfic. Els testimonis han recuperat bona part de la se-

Aquest panorama, teòric i pràctic, ha dut als historiadors i sociòlegs a posicionar-se respecte a la possibilitat de l'harmonia o la divergència entre història i memòria col·lectiva

va credibilitat, després d'uns segles de domini racionalista, positivista i estructuralista on no hi havia cabuda per la excepció o per la singularització d'una vida concreta. L'obra de Jorge Semprún n'és un bon exemple. Per ell, l'única manera de transmetre verídica la realitat dels camps de concentració és a través d'un relat literari de la pròpia experiència, tal com ho va assajar a *L'écriture ou la vie* (1994): «Només aconseguiran arribar a la substància, a la densitat transparent, aquells escriptors que sabran convertir el seu testimoni en un objecte artístic, en un espai de creació o de recreació. Només l'artifici del relat aconseguirà transmetre parcialment la veritat del testimoniatge. Però no és cap excepció: passa el mateix en totes les grans experiències històriques».

Al capdavant, cada cop es reconeix més el paper de la historiografia en ajudar la auto-comprensió dels traumes d'una societat, i a ser un lenitiu per les pròpies ferides i cicatrius, obertes arran de confrontacions fraticides –com la guerra civil espanyola– o de les injustícies comeses pels mateixos ciutadans d'una nació, com el nazisme a Alemanya. Dominick LaCapra

La subjectivitat de l'historiador queda més legitimada, com també la seva capacitat de negociar amb documentació «poc convencional», com la sorgida dels productes autobiogràfics, les narracions personals o els testimonis orals

ha partit d'aquesta idea en analitzar el complex fenomen de l'Holocaust, arribant a la conclusió de que la historiografia implica un treball sobre la memòria basada en tres presupòsits: inquirir en les operacions pròpies de la memòria, intentar recuperar el que ha estat reprimat o ignorat i, per fi, tractar de suplementar la proximitat del record a través d'una calculada distància crítica sobre la experiència, el que li dona una credibilitat indispensable per afrontar el futur amb serenitat i responsabilitat. D'aquesta manera, la història es convertiria en una pràctica mediatra que proporcionaria la distància necessària sobre els esdeveniments per tal de restituir-los la seva condició de passat i contrarrestar els efectes postraumàtics, tot reconstruint la vida individual i social. L'historiador esdevé, així, una mena de «terapeuta social».

Tot això ha portat alguns historiadors a endinsar-se en el món de la psicoanàlisi per indagar sobre el concepte del «trauma», aplicat a les societats colpides per algun fet històric dramàtic recent i no cicatrizedat. Michael Rothenberg ho ha fet en el cas de l'Holocaust, que és l'esdeveniment que ha actuat com catalitzador d'un debat historiogràfic de molta intensitat passional i no menys interès epistemològic.¹⁸ Dominick LaCapra i Cathy Caruth han postulat una anàlisi específica per aquestes qüestions, basada en una historiografia de motllo psicoanalític, capaç de superar els excessos simplificadors del model documentalista o la manipuladora ideologització del model radical.¹⁹ A més, aquest plantejament permet aplicar el psicoanàlisi a una societat –no limitant-lo a la psicologia de l'individu–, possibilitant així l'aprehensió d'alguns conceptes claus per comprendre les actituds d'aquestes societats cap als esdeveniments més traumàtics dels seu propi passat: la transferència, el rebuig, la negació, la repetició, el nihilisme. Les societats podrien encarar així millor la relació del seu present amb el seu passat, tot intentant assimilar una realitat històrica que és *la seva*.

La noció de trauma esdevé així una condició per la possibilitat de comprendre la historicitat de les societats contemporànies, hereves dels esdeveniments tràgics del passat més recent. Aquesta necessitat d'autocomprensió no s'havia plantejat tan radicalment a les societats tradicionals, mancades de les possibilitats d'informació tan característiques dels mass-media contemporanis. Avui dia, no ens manca informació, però això no assegura en absolut els processos d'autocomprensió de la pròpia història, si no van acompanyats de la reflexió i la ponderació que aporten –o que haurien d'aportar– els científics socials, que desenvolupen normalment els seus treballs en un context acadèmic. Ells són qui haurien de codificar (i de-codificar) la pluralitat d'informació que arriba dels mass-media, per tal de lliurar una interpretació comprensible a la societat.

L'ESCURÇAMENT ENTRE LES DISTÀNCIES DEL PASSAT I DEL PRESENT: LA COL·LISIÓ ENRE HISTÒRIA I MEMÒRIA

Per primer cop al llarg de tota la història, ens trobem amb unes societats –les nostres– que han d'aprendre a conèixer i a comprendre la seva pròpia història recent. La massiva informació oral, escrita, gràfica i testimonial immediatament disponible, pràcticament des del moment en que es produeixen els esdeveniments, així ho exigeix. Aquesta és l'explicació de l'experiència traumàtica de la guerra de Vietnam viscuda pels Estats Units. El país havia experimentat moltes altres guerres des de la seva fundació –la de la pròpia independència, la guerra civil, les guerres mundials, la guerra de Corea– però en cap d'elles la informació havia estat tant exhaustiva, dramàtica, expressiva, objectiva, immediata i massiva. El país va haver d'encarar un esdeveniment traumàtic, molts cops amb la immediatesa i la cruesa que significava seguir algunes accions bèl·liques gairebé en directe, sense possibilitat de tenir la perspectiva amb que havien accedit al coneixement dels anteriors conflictes. En aquest sentit, és molt simptomàtic que, sense entrar aquí en la qüestió ètica, els ciutadans americans semblen haver perdut sensibilitat i no han semblat tant traumatitzats per les no menys dramàtiques guerres de Iugoslàvia, Afganistan i, sobretot, Irak.

Aquest és un problema amb el qual no s'havien enfrontat les societats tradicionals, per la senzilla raó de que habitualment elles havien esmorteït l'experiència dels traumes històrics tot recorrent als mites. Com ens va ensenyar Mircea Eliade, l'esdeveniment mític no es commemora, sinó que es reitera, en el sentit de fer-se contemporani en el present. L'antopòleg Northrop Frye va simplificar encara més la fórmula, tot afirmant que el mite «descriu no el que va passar, sinó el que passa». Aleshores, el mite es converteix amb la millor explicació del passat, actuant a més com a esmorteïdor dels traumes col·lectius i establint una eficaç barrera entre un passat sem-

Cada cop es reconeix més el paper de la historiografia en ajudar la auto-comprensió dels traumes d'una societat, i a ser un lenitiu per les pròpies ferides i cicatrius, obertes arran de confrontacions fraticides

pre remot i un present que cerca la legitimació de la tradició. Les societats tradicionals havien aconseguit esborrar de la seva memòria col·lectiva el passat recent, allunyant-lo al màxim del present. D'aquesta manera, els traumes socials eren menys colpidors.

Tal com va diagnosticar lúcidament l'escriptora Carmen Martín Gaité, posant-ho en boca d'una dels seus atormentats personatges, «hurgar en el pasado remoto puede ser un lenitivo; el cercano hace más daño». Això ho sabien prou bé les societats tradicionals, les quals no distingien ni literàriament ni historiogràficament el passat del present, perquè el seu present era l'àmbit de reiteració del passat a través de la repetició analògica dels actes, que a més s'esperava que es reproduïssin en el futur. Tal com va explicar el medievalista nordamericà Joseph R. Strayer, a les societats medievals, cada modificació deliberada d'un model existent en el passat devia basar-se en l'estudi dels precedents; cada pla pel futur depenia de la manera en que ha-

Això ha portat alguns historiadors a endinsar-se en el món de la psicoanàlisi per indagar sobre el concepte del «trauma», aplicat a les societats colpides per algun fet històric dramàtic recent i no cicatritzat

via estat practicat en el passat. Els mateixos mites poden contribuir a la creació de la identitat. El medievalista francès Georges Duby, en la seva obra sobre un dels esdeveniments fundadors de la memòria històrica francesa, la batalla de Bouvines de l'any 1214, va tractar de resseguir a través dels segles com la percepció immediata d'un fet viscut –la contesa en si– havia estat propagada en onades successives per constituir el bloc massís d'una representació nacional, a través de narracions, manuals i commemoracions.²⁰

Totes les societats tenen una irresistible tendència al presentisme, és a dir, a llegir el passat en clau de present, projectant en el passat els seus problemes, traumes, conviccions i valors. El problema sorgeix quan aquest passat s'acosta tant al present que ja no es pot mitificar, perquè els mateixos testimonis ens n'han donat tots els detalls –de la guerra civil, del fran-

quisme, de les repressions d'un i altre bàndol– i fins i tot en tenim testimonis gràfics inapel·lables. Llavors és quan col·lisionen la història i la memòria, i salten a l'esfera mediàtica els debats que fins aleshores havien estat reclusos en l'esfera de l'elit cultural i acadèmica. Els agents culturals o acadèmics, que havien estat sempre els mediadors naturals entre passat i present i havien procurat esmorteir les possibles temptacions manipuladores de la memòria col·lectiva, són fiscalitzats ara per les esferes públiques, polítiques i mediàtiques.

Aquesta mediació dels acadèmics s'ha perdut al llarg dels darrers trenta anys, sobretot arran de la massificació de la cultura. Això no hauria de suposar cap problema, evidentment, perquè l'accés a la cultura és un dret evident, que fins i tot hauria de ser gestionat amb més ambició pels governs. El problema es produeix quan aquests mateixos ciutadans, que teòricament han adquirit la cultura suficient, es deixen arrossegar per les simplificacions de la història que Jean-François Lyotard va qualificar tan lucidament com «els grans relats», en la seva anàlisi diagnòstica *La condició postmoderna* (1979).²¹ Els grans relats són explicacions holístiques, generades per la memòria col·lectiva, que funcionen simplificant al màxim les realitats històriques per tal de reconciliar-se amb el propi passat dramàtic –quan, en realitat, el que

produeixen té un efecte pervers, perquè deixen a les generacions següents la veritable solució del problema, que no arriba fins que no s'encara veritablement la realitat històrica. Un exemple paradigmàtic d'aquestes simplificacions és l'explicació que, durant tants anys, s'ha volgut donar de la guerra civil espanyola, que hauria estat un enfrontament entre rojos i feixistes, republicans i colpistes, anticlericals i clericals, modernitzadors i tradicionalistes, nacionals i nacionalistes. Sorgeix així el mite de «les dues Espanyes», al qual s'ha referit recentment l'historiador Santos Juliá en la seva documentada monografia d'història intel·lectual.²²

EL DEURE D'ENCARAR AMB SERENITAT LA PRÒPIA HISTÒRIA RECENT

Les societats tradicionals basaven la seva memòria en una «temporalitat reiterativa», fonamentada en la seva capacitat mitificadora i en la confusió conceptual entre passat, present i futur. Les societats actuals, per la seva banda, basen la seva memòria col·lectiva en una «temporalitat repetitiva», que remet més aviat als traumes i es manifesta en la seva incapacitat per organitzar retrospectivament els esdeveniments en una narració amb sentit, el que de fet obstrueix també la distinció entre passat i present. Aquesta obstrucció exclou automàticament la labor dels historiadors professionals, incapaços d'articular un discurs si no compten amb el concepte de «temporalitat històrica» –la distància crítica amb el passat.

En el cas de l'anàlisi de l'Holocaust això està bastant clar. Significativament, s'han pogut distingir tres etapes en el seu estudi. La primera, elaborada per historiadors nascuts entre 1900 i 1910, i per tant testimonis directes, ignora la catàstrofe jueva i se centra en l'alemanya: l'Holocaust sembla que s'oblida. La segona, la dels historiadors nascuts els anys trenta i quaranta, fills dels anteriors, escomet el tema de l'Holocaust, tot i que eludeixen el tema de la responsabilitat del Tercer Reich en l'extermini. Per fi, la tercera etapa seria aquella dels néts, que estan investigant el paper dels seus avantpassats *alemanys* com a perpetradors de l'Holocaust. Aquests tres períodes serien fruit, respectivament, de la repressió completa, del retorn d'allò reprimat i de l'elaboració serena del passat. Les dues primeres generacions són incapaços d'escriure la història de l'Holocaust, perquè estan encara massa immerses en el trauma: la seva memòria traumàtica els havia impedit l'ajustament amb el passat.

On hi ha trauma hi ha memòria i experiència, però no hi ha història. La experiència busca una continuïtat entre present i passat, mentre que la història instaura una ruptura necessària entre passat i present. El problema de les experiències traumàtiques remet, a més, al problema de les víctimes. Ningú no vol ser víctima, evidentment, però es innegable que aspirar a l'estatut de víctima comporta indubtables beneficis –sense entrar aquí en les evidents responsabilitats ètiques d'una societat envers els que han sofert una injustícia. Tzvetan Todorov ho explica potser massa cruament: si s'aconsegueix establir d'una manera convincent que un

Totes les societats tenen una irresistible tendència al presentisme, és a dir, a llegir el passat en clau de present, projectant en el passat els seus problemes, traumes, conviccions i valors

grup va ser víctima d'una injustícia en el passat, això li obre en el present una línia de crèdit inexhaurible.²³ Això és aplicable tant a les víctimes de l'Holocaust com als veterans de Vietnam, els supervivents d'Hiroshima, les víctimes de l'apartheid o les víctimes del terrorisme.

Tot això ens porta al nucli de la qüestió, i que explica perquè es parla avui dia tant de les vinculacions entre la història i la memòria: el veritable problema que tenen plantejat les societats actual és que per primer cop han d'aprendre a conviure, a entendre i a assimilar la seva pròpia història recent. Les societats tradicionals també coneixien la seva història recent, sobretot LA que feia referència als fets més traumàtics, però no tenia ni els mitjans de comunicació ni –això es important– la pressió externa per dur a terme una mínima tasca d'autocrítica

o d'autocomprensió. En efecte, un dels efectes més característics i beneficiosos de la globalització és que difícilment es passen per alt les injustícies o atrocitats comeses per qualsevol règim autoritari. Per això avui en dia s'està plantejant amb tanta cruesa la necessitat d'un veritable i imparcial Tribunal Internacional, que –potser encara utòpicament– hauria de ser un àrbitre dels conflictes civils dins de cada país o dels que esclaten entre diversos països.

En tot cas, el que no funciona són els pactes de silenci. Poden ser útils en alguns determinats moments especialment delicats en la vida dels pobles –com l'amnèsia provocada durant la Transició espanyola, tant necessària i útil en aquell moment, però de la que fins i tot alguns historiadors com Santos Juliá han dubtat que existís veritablement. Però la veritat històrica s'acaba imposant, i d'una manera més traumàtica quan més es tarda en reconèixer la pròpia història –com els alemanys, en ac-

ceptar finalment que els nazis *eren* alemanys i no extraterrestres o els russos en admetre el col·lapse del seu imperi. Per això durant els primers anys de la Transició, com ha recordat recentment Andreu Mayayo, la guerra civil era un fet del present, no del passat, i planava com un espectre en l'atmosfera pública. Després de quaranta anys en els que els vencedors havien imposat les seves raons i condemnat al silenci als perdedors, es va desfermar una demanda social interessada per saber què havia passat de debò. Aquest interès superava fins i tot la pura vindicació política i ideològica per endinsar-se en el món de la recuperació de la pròpia història, de la pròpia identitat, unes esferes encara molt més transcendents que la mera curiositat històrica.

Aquest rescat de l'oblit és especialment difícil d'aconseguir amb les guerres i les represions, tal com Carlos Ruiz-Zafón ho expressava, a través d'un dels personatges de la seva novel·la *L'ombra del vent*: «No hi ha res que alimenti l'oblit tant com una guerra, Daniel. Tots callem, i s'esforcen a convènce'ns que el que hem vist, el que hem fet, el que hem après de nosaltres mateixos i dels altres, és una il·lusió, un malson passatger. Les guerres no tenen memòria i ningú no s'atreveix a comprendre-les fins que ja no queden veus per explicar què va passar, fins que arriba el moment en què no se les reconeix i tornen, amb una altra cara i un altre nom, a devorar el que van deixar enrere». El procediment més eficaç per repetir els

errors històrics, siguin de la mena que siguin, és promoure el seu oblit. No cal tenir por, per tant, a assistir a processos tan dolorosos i necessaris com el de les exhumacions de les fosses comunes fruit de la repressió de la guerra civil, sempre que no degeneri en un buit afany reivindicatiu. Aquestes exhumacions han suposat una major sensibilització social, la recuperació de la memòria dels *perdedors* i la socialització d'una realitat que adquireix valor de prova davant la barbàrie de la guerra civil espanyola.

Evidentment, les societats poden experimentar «contra-memòries», les quals busquen resistir els còdigs d'imatges i les representacions dominants i ressaltar les seves diferències amb la memòria oficial. L'experiència de la lluita antifranquista a Espanya, l'eficàcia de la qual es va basar en bona mesura en recuperar un passat que la dictadura volia fer oblidar n'és un bon exemple –aquí caldria fer un esment especial a la tasca de les editorials semi-clandestines o que actuaren des de l'exili, a favor de la conservació de la cultura catalana o de la memòria històrica dels fets anteriors a la guerra. Aquests fenòmens de contra-memòria no són assimilables ni de bon tros a les polítiques d'oblit, sinó que més aviat són mostres d'una sana pluralitat en l'àmbit de la memòria col·lectiva.

Al capdavant, les polítiques d'oblit són tan perniciososes perquè afecten directament el tema de la identitat. La identitat col·lectiva es fonamenta en la consciència comuna de compartir un passat. El subjecte d'una mateixa tradició és un «nosaltres». El passat compartit, el conjunt d'esdeveniments comuns, es mostra com quelcom persistent i es va definint al llarg del temps: la sedimentació d'aquests records conforma la identitat col·lectiva. Un grup és ara allò que ha estat en el passat; els esdeveniments passats contenen el seu codi genètic, les claus per la seva autocomprensió *ad intra* i *ad extra*. La història s'identifica així amb la identitat. Disposar d'un passat comú es preconditiona de tota identitat col·lectiva. La història negocia, reconstrueix, reproduceix i re-presenta aquest passat i per tant queda refermada com el suport fonamental de la identitat.

Arribem, doncs, al punt nuclear de la responsabilitat dels historiadors com a garants de la veritat històrica. Escriure la història és fer-se càrrec del passat. L'historiador ho pot fer, en la mesura que no està immers en els esdeveniments que està narrant. No hi ha problema en que ell mateix hagi passat per alguna experiència traumàtica similar –com passa amb l'oncòleg que ha patit un càncer –però el que se li demana és que conservi una distància emocional necessària entre el passat i el present, que garanteixi una visió retrospectiva serena i alliberada de pressions. Com ha recordat en alguns dels seus treballs Jordi Casassas l'historiador professional ha de defugir condicionaments polítics, ideològics, teleològics o pragmàtics, la qual cosa és perfectament compatible amb el seu necessari compromís social, aquell mateix que va dur a Marc Bloch a donar la seva vida per la Resistència francesa. L'historiador ha d'estar compromès amb la seva societat, però precisament per això ha de cercar criteris objectius de ciència, sense caure en les pressions mediàtiques o polítiques.

Les societats actuals basen la seva memòria col·lectiva en una «temporalitat repetitiva», que remet més aviat als traumes i es manifesta en la seva incapacitat per organitzar retrospectivament els esdeveniments en una narració amb sentit

El veritable problema que tenen plantejat les societats actual és que per primer cop han d'aprendre a conviure, a entendre i a assimilar la seva pròpia història recent

La història busca assegurar el record, momificar-lo, fent-lo sortir de les reelaboracions particularistes de la memòria i reconduir-lo a l'àmbit objectiu i universal. La historificació parteix de la «mort» de l'experiència, del fet: per això pot analitzar-lo de manera objectiva, amb perspectiva, encara que es tracti d'un fet recent. Per a l'historiador clàssic era important narrar els fets experimentats, per tal que no fossin oblidats; l'historiador contemporani opera sobre documents contemporanis al fet que analitza, siguin propers o llunyants en el temps, i per tant

La memòria no és neutra ni innocent, i per tant cal purificar-la, i esforçar-se per restituir el passat en la seva complexitat

no necessita immediatesa sino perspectiva: ell ha de rescatar de l'oblit, més que no pas grabar en la memòria. La moderna historiografia neix des del moment que l'experiència (passat) i les expectatives (futur) deixen de concordar, tal com ens ha ensenyat l'hermeneuta Reinhard Koselleck.

L'historiador que s'enfronta a un passat recent —*recent* però realment *passat*, al capdavant— no ha de parilitzar-se davant la possibilitat que la seva recerca provoqui un escàndol en rescatar de l'oblit un esdeveniment determinat, o sigui utilitzada

per demanar compensacions per danys històrics soferts, o desemmascari un grup que fins aleshores havia estat ocultat per una falsa identitat. És precisament llavors quan l'historiador esdevé un jutge imparcial, un custodi de la memòria, a la recerca precisament d'una memòria més justa. És llavors quan l'historiador redimeix la memòria del seu vessant més manipulador. Perquè la memòria no és neutra ni innocent, i per tant cal purificar-la, i esforçar-se per restituir el passat en la seva complexitat. És llavors quan història i memòria poden anar juntes sense el perill d'enverinar-se mútuament.

NOTES

1. Els treballs d'aquest sociòleg francès d'escola durkheimiana són claus per aquesta qüestió: Maurice HALBWACHS, *La memoria colectiva*, Zaragoza, 2004 (1950); es pot trobar una bona glossa d'aquest autor a Gérard NAMER, *Mémoire et société*, París, 1987.

2. Hayden V. WHITE, *Metahistoria. La imaginación histórica en la Europa del siglo XIX*, México, 1992 (1973).

3. Hans-Georg GADAMER, *Verdad y método*, Salamanca, 1977 (1965).

4. Ian HACKING, *Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory*, Princeton, 1995; Herbert HIRSCH, *Genocide and the Politics of Memory*, Chapel Hill, 1995.

5. David LOWENTHAL, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge, 1985; Paul CONNERTON, *How Societies Remember*, Cambridge, 1989; Michael SCHUDSON, *Watergate in American Memory. How We Remember, Forget and Reconstruct the Past*, Nova York, 1992; Barry SCHWARTZ, «Social Change and Collective Memory», *American Sociological Review*, 56 (1991), pp. 221-236 i Nancy BERMEO, «Democracy and the Lessons of Dictatorship: A Comparison of Spain and Portugal», *Comparative Politics*, 24 (1992), pp. 213-231.

6. María Inés MUDROVIC, *Historia, narración y memoria*, Madrid, 2005, sobretot pp. 111-153.

7. Dominick LACAPRA, *Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma*, Nova York, 1994.

8. Gérard NOIRIEL, *Sur la «crise» de l'histoire*, París, 1996.

9. Jaume AURELL, *La escritura de la memoria*, Valencia, 2005.

10. Jeremy D. POPKIN, *History, Historians & Autobiography*, Chicago, 2005.

11. Pierre NORA, *Essais d'ego-histoire*, París, 1987.

12. Pierre NORA, *Les lieux de mémoire*, París, 1984-1992.

13. Maurice AGULHON, *Marianne into Battle. Republican Imagery and Symbolism in France, 1789-1880*, Cambridge, 1981; Amatzia BARAM, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'hist Iraq, 1968-1980*, Nova York, 1991; John BODNAR, *Remaking America: Public Memory, Commemoration and Patriotism in the Twentieth Century*, Princeton, 1992.

14. Eric HOBBSBAWM i Trevor RANGER, eds., *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983; Ernest GELLNER, *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983.

15. John ARMSTRONG, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, 1982; Anthony SMITH, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, 1986; Josep R. LLOBERA, *The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford, 1994.

16. Paloma AGUILAR, *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*, Madrid, 1996; Juan SISINIO PÉREZ, et alt., *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*, Madrid, 2000; Arcángel BEDMAR, ed., *Memoria i olvido sobre la guerra civil i la represi3n franquista*, Madrid, 2003; Stéphane MICHONNEAU, *Barcelona: mem3ria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, Vic, 2002.

17. Eric HOBBSBAWM, *Interesting Times. A Twentieth-Century Life*, Londres, 2002 (hi ha traducci3 castellana a Crítica); Annie KRIEDEL, *Ce que j'ai cru comprendre*, París, 1991; Pierre VILAR, *Pensar hist3ricament. Reflexions i records*, València, 1995.

18. Michael ROTHENBERG, *Traumatic Realism. The Demands of Holocaust Representation*, 2000.

19. Dominick LACAPRA, *Respresenting the Holocaust. History, Theory, Trauma*, Nova York, 1994; Cathy CARUTH, *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative and History*, Baltimore, 1996.

20. Georges DUBY, *Le Dimanche de Bouvines, 27 juillet 1214*, París, 1973 (hi ha edici3 castellana).

21. Hi ha una magnífica edici3 en català a cura del CETC, commemorant precisament el 25è aniversari de la seva publicaci3: Jean-François LYOTARD, *La condici3 postmoderna. Informe sobre el saber*, Barcelona, 2004 (1979).

22. Santos JULIÀ, *Historias de las dos Españas*, Madrid, 2004.

23. Tzvetan TODOROV, *Les abus de la mémoire*, París, 1995.

Jaume Aurell és professor d'Historiografia contemporània de la Universitat de Navarra.

Oblit, memòria, història i identitat: relacions difícils

Josep Monserrat Molas

Basant-se principalment en l'obra de Paul Ricoeur, l'autor analitza la construcció de la identitat col·lectiva sobre la representació comuna del passat —és a dir la memòria— com una de les dimensions i un dels trets distintius fonamentals de la identitat nacional.

La representació comuna del passat és, sens dubte, una de les dimensions que expliquen i sobre la qual es construeix la identitat col·lectiva i nacional. Segons Montserrat Guibernau, aquestes dimensions de la identitat nacional són cinc: la dimensió *psicològica*, que prové de la consciència de formar un grup basat en una proximitat «sentida» que uneix tothom que pertany a la nació; la dimensió *cultural* (valors, creences, costums, convencions, hàbits, llenguatges i tradicions que es transmeten als nous membres que reben la cultura d'una nació particular); la dimensió *històrica*, que atorga als membres de la nació una memòria col·lectiva plena de moments transcendents de la vida de la comunitat; la dimensió *territorial* i, finalment, la dimensió *política*, on juga un paper important la formació d'un estat. Totes elles guarden relacions entre si i a més es configuren en processos diferents que en permeten variacions d'intensitat. Aquest article se situa en la dimensió de la memòria històrica¹.

Cal notar al respecte el que Lluís Duch advertia en el primer volum de la seva magna *Antropologia de la vida quotidiana*, justament després de fer referència a la concepció de la història de Walter Benjamin en el context de l'apartat «rememoració i anticipació». Per a Duch, pot afirmar-se que «en els nostres dies, a partir de l'òptica de la salut i/o de la malaltia dels individus, sense deixar de banda la qüestió de la salut i/o de la malaltia de la societat, la crisi de la tradició i de la història, expressada en el seguit de seqüències inconnexes del “I tot seguit...” incidirà —ja està incidint— fortament en els comportaments individuals i col·lectius. No sols la sempre difícil qüestió de la “identitat”, sinó sobretot el fet que una desmesurada fragmentació de la vida intel·lectual i social pot obligar a un nombre important d'individus a desitjar, per parlar com

Sigmund Freud, el “retorn d'allò reprimat”, que pot prendre diverses “figures”, com per exemple, la “caotització emocional” com a forma usual de la vida quotidiana, o bé el desig d'un “líder carismàtic” que estalviï els dubtes i les angoixes del present»².

L'interrogant sobre la qüestió de la memòria esdevenia fins i tot pregunta en les proves de filosofia per aconseguir el títol de batxillerat a França el 1993. «¿Per què hi ha un deure de memòria?». El fet ens el recordava Rémi Brague en la seva reflexió sobre la cultura i la memòria³. Parafrasejant-lo, la pregunta esdevenia la qüestió sobre què passa amb els fonaments sobre els quals s'ha construït realment el nostre present: ¿són prou sòlids per a bastir-hi un futur? ¿O bé són una fràgil capa de glaç, mirall dels nostres somnis, que s'esberlarà quan ja serem massa lluny de la riba? El títol del llibre de Rémi Brague ja era per ell mateix una ocasió de reflexió: *El passat per endavant*. Diu el medievalista francès que tenim el passat per «davant» perquè en història sempre caminem de recules: només veiem el passat, mentre que el futur cap a on anem ens queda a les fosques. Mai no tenim «un esdevenidor» conegut davant nostre. El que Brague planteja és que si entenem que el passat no és un fardell que hem d'arrossegar, sinó que integrar-lo és precisament la condició que ens permet tirar endavant, encara més, que el passat és el motor de tot avenç, aleshores comprendrem que és una sort tenir el *passat per endavant*.

Tanmateix, el debat entre la memòria i la història ha donat lloc a línies de pensament irreductibles: si bé d'una banda hi ha qui pretén subsumir la història a la memòria, per l'altra hi ha posicions que s'inclinen per la primacia de la història en relació amb el vincle amb el passat. El treball de Paul Ricoeur *La mémoire, l'histoire, l'oubli* no només estableix un marc per a l'intercanvi entre aquestes dues vessants sinó que proposa una alternativa dins del debat: no es tracta de subsumir la història a la memòria ni de refusar la memòria en benefici de la història.

En el vincle amb el passat és tan necessari el nexa directe de la memòria com la pretensió de veritat de la història. Seguidament provarem de donar una primera impressió d'aquesta pretensió de Ricoeur, que ell estableix des d'una preocupació cívica per la formació d'una política de la «justa memòria» amb aquestes paraules: «Preocupació pública: romanc torbat per l'inquietant espectacle de donen l'excés de memòria aquí, l'excés d'oblit en una altra banda, sense dir res de la influència de les commemoracions i dels abusos de memòria —i d'oblit. La idea d'una política de la memòria justa és, en aquest aspecte, un dels meus temes cívics confessats» (*La mémoire, l'histoire, l'oubli*, p. i). Ricoeur postula una política de la justa memòria davant dels abusos i de les manipulacions als quals se sotmet la història, bé sigui per part les ideologies que imposen l'oblit o degut a les commemoracions forçades que imposen el record. En *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, reprèn la problemàtica de la narració històrica plantejada en obres seves anteriors, però centrant-se ara específicament en la representació del passat i ocupant-se de la memòria i de l'oblit⁴.

Què passa amb els fonaments sobre els quals s'ha construït realment el nostre present: ¿són prou sòlids per a bastir-hi un futur? ¿O bé són una fràgil capa de glaç, mirall dels nostres somnis, que s'esberlarà quan ja serem massa lluny de la riba?

Amb la mort de Paul Ricœur al maig de 2005 desapareixia el que era probablement el darrer representant del pensament francès del segle xx. Olivier Mongin i Michaël Foessel havien dedicat poc abans al treball de Paul Ricœur un llibre editat al març de 2005 a les edicions de l'ADPF⁵. Sense cap dubte, l'obra de Paul Ricœur s'imposa com una referència ineludible en els debats intel·lectuals contemporanis. Tanmateix, la seva filosofia resta desconeguda en la seva pròpia unitat. Ningú no discuteix la seva aportació en el camp fenomenològic, ni l'impuls que ha donat el seu mètode hermenèutic a disciplines ben diverses com ara la lingüística, la història o les ciències polítiques. Que seria una cosa així com la «filosofia ricœuriana» queda fins i tot en suspens en la seva autobiografia intel·lectual (*Réflexion faite*), tot privilegiant el model «narratiu» que dona compte de la millor manera a les evolucions d'un «preguntar-se» sempre obert. Podria parlar-se, doncs, d'una unitat de «qüestionament» més que no pas d'una unitat temàtica. Ell mateix es caracteritza com un «esprit curieux et inquiet», que privilegia més l'elaboració d'*apories* que no pas l'enunciació dogmàtica d'una veritat. En paraules seves a propòsit de la qüestió del mal i del sofriment: si «l'énigme est une difficulté initiale, proche du cri de lamentation», l'aporia és «une difficulté terminale, produite par le travail même de la pensée» (*Le mal: un défi à la philosophie et à la théologie*). Ricœur no es planteja tant concloure com aprofundir les tensions, els equívocs i les contradiccions que no deixen de sorgir si es tria, com ell, la «via llarga». La filosofia esdevé, doncs, confrontació perpètua amb els grans pensadors, entenent aquests «pensadors» no exclusivament en la nòmina dels filòsofs a l'ús, sinó qualsevol que, en les disciplines que tracten del problema en qüestió, hagi reflexionat amb sentit de profunditat, és a dir, els mateixos especialistes de les disciplines. Aquest «diàleg» que ell aprèn de la manera de fer del seu mestre Karl Jaspers no s'ha de confondre amb cap mena d'eclecticisme o de simple «lectura». Amb el seu fer demostra la vanitat de la «mort de la filosofia» i de la «postmodernitat» tractant les qüestions radicals clàssiques tenint en compte els sabers contemporanis⁶.

El debat entre la memòria i la història ha donat lloc a línies de pensament irreductibles

A *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Ricœur es planteja una fenomenologia de la memòria, seguida d'una epistemologia de les ciències històriques i d'una hermenèutica de la condició històrica de l'ésser humà, una hermenèutica que culmina en una meditació sobre l'oblit. La tasca de Paul Ricœur en *La mémoire, l'histoire, l'oubli* parteix de l'enigma de la memòria, l'enigma de la presència a l'esperit d'una imatge de les coses passades i d'ara endavant absents. L'enigma de la presència de l'absència és el resum de totes les dificultats inherents a l'exercici de la capacitat de recordar. L'acte de recordar se situa a la cruïlla de dues grans funcions: la imaginació orientada cap a l'irreal i la memòria pròpiament dita adreçada cap a una realitat desapareguda, el passat. Totes les dificultats acumulades en relació amb la memòria culminen en la identificació del criteri diferencial entre l'irreal, objecte mental privilegiat de la imaginació, i el tipus d'absència que distingeix el passat recordat de l'irreal imaginat. L'experiència del reconeixement, en aquest sentit, pot ser considerada com el criteri on es testimonia la capacitat de la memòria per a representar el passat. La recerca del record en l'operació de la crida és, certament, ocasió d'abús, de confusió, d'error i de tota mena de decepcions; tanmateix, el moment

del reconeixement continua essent el criteri darrer i irremplaçable d'allò que Bergson va denominar la *supervivència* o *reviviscència* de les imatges del passat. El moment del reconeixement és tan crucial que reuneix en ell mateix la triple problemàtica de la memòria, la història i l'oblit.

Ja l'any 1995 Ricœur escrivia: «Allò que m'ha incitat a prendre el meu punt de partida en el cor de la memòria és un fenomen torbador que es pot observar a l'escala de la memòria comuna, de la memòria compartida. [...] Aquest fenomen és particularment característic del període de la postguerra freda, quan tants pobles estan sotmesos a la difícil prova de la integració de records traumàtics que provenen d'un passat d'abans de l'època totalitària. No es pot dir que alguns pobles sofreixen d'un *excés* de memòria, com si estiguessin obsessionats pel record de les humiliacions patides en un passat allunyat i també pel record de glòries llunyanes? I, a l'inrevés, no es pot dir que d'altres pobles sofreixen d'una *manca* de memòria com si fugissin davant l'obsessió de llur propi passat? No és ben sovint aquest el cas de nosaltres, els francesos, quan ens trobem confrontats al record de l'època de Vichy o de la guerra d'Algèria?»⁷. En relació amb un orgull nacional de caràcter dubtós, que sovint es descarrega en nova violència, ¿quina és la recta mesura per a la memòria? ¿Fins a quin punt la ciència històrica, que s'afanya per establir la veritat dels fets, pot ser una ajuda per a l'esforç d'una memòria justa? ¿En quina mena de relació es troben memòria i oblit? I, finalment, ¿com es delimiten mútuament oblit i perdó?

Ambdues problemàtiques –la de la memòria i la de la història– són travessades alhora per la problemàtica de l'oblit. De fet, tant l'una com l'altra es defineixen per la lluita contra l'oblit. L'amenaça de l'oblit comporta la dependència de la memòria i de la història respecte de les traces, en quant empremta cortical, traça afectiva i traça documental. Les petjades, d'altra banda, totes les empremtes, poden ser esborrades i destruïdes. És una amenaça que plana damunt de la memòria i la història, les quals constitueixen conjuntament una iniciativa de salvament respecte a un passat acomplert que fou, per tant, el passat viu de la humanitat de l'antigor. L'amenaça de l'oblit, tanmateix, no està mancada de contrapartides: tal com ho testifiquen valuoses experiències com el sorgiment sobtat de records de la infantesa que hom creia perduts definitivament, així com la recerca metòdica de les traces colgades del passat sobre la qual es basa el mètode psicoanalític d'exploració de l'inconscient. El passat que es considerava perdut per sempre és susceptible de visitar novament la consciència present: en definitiva, s'oblida menys del que es creu i del que es tem haver oblidat.

La tesi essencial de Ricœur en l'epíleg de *La mémoire, l'histoire, l'oubli* és que no s'han de contraposar abruptament la memòria i l'oblit, entre d'altres raons perquè un exercici sensat de la memòria no és possible si no s'obliden coses secundàries i si no s'eviten les fixacions obsessives. «Herodot ambiciona preservar de l'oblit la glòria dels grecs i dels bàrbars. I el nostre famós deure de memòria s'enuncia com una exhortació a no oblidar. Però al mateix temps, i

D'una banda hi ha qui pretén subsumir la història a la memòria, per l'altra hi ha posicions que s'inclinen per la primacia de la història en relació amb el vincle amb el passat

amb un mateix moviment espontani, apartem l'espectre d'una memòria que no oblidaria res. Fins i tot la considerem monstruosa. Tenim present a l'esperit la faula de Borges sobre l'home que no oblidava res, sota la figura de "Funes el memorioso". ¿Hi hauria, doncs, una mesura en l'ús de la memòria humana, un «de res massa» (*ne quid nimis*) segons una fórmula de la saviesa antiga? ¿L'oblit no seria, doncs, en tots els aspectes l'enemic de la memòria, i la memòria no hauria de negociar amb l'oblit per trobar a les palpentes el seu punt d'equilibri?» (*La mémoire, l'histoire, l'oubli*, p. 537).

La memòria culmina en aquesta forma superior del reconeixement, la qual cosa no és tan sols reconeixement d'allò passat, sinó reconeixement de si mateix. Aquest lligam entre la memòria i un mateix és tan estret que la memòria ha pogut ser considerada el criteri per excel·lència de la identitat personal que s'estén alhora a totes les formes d'identitat comunitària.

Per a Ricœur, l'experiència de la representació del passat en el moment del reconeixement planteja la problemàtica de l'empremta, és a dir de la petjada que un esdeveniment deixa ofe-

rint-se a ser desxifrada i interpretada. Les petjades poden ser petjades materials llegibles al cervell, empremtes psíquiques implicades directament en la supervivència de les imatges o petjades escrites aplegades en els arxius i afegides a totes les traces documentals i monumentals que l'activitat pretèrita de la humanitat ha anat dipositant. És precisament la petjada documental la que garanteix el trànsit de la memòria a la histò-

ria. Posseeix la primera marca de l'escriptura, la qual recull les traces remarcables de la llengua que són els *testimonis*. Diu el testimoni: «jo vaig ser-hi»; i encara afegeix «tant si em creieu com si no» i «si no em creieu, demaneu-ho a algú altre». Aquesta triple declaració del testimoni garanteix no sols la transició de la memòria a la història, sinó també la que es produeix en el propi interior de la història entre el testimoni oral i el testimoni escrit. El testimoni escrit engendra alhora una situació de competència i enfrontament entre testimonis oposats de la qual procedeixen, a favor de la crítica del testimoni, totes les operacions característiques de la història científica entesa com una de les ciències humanes.

Partint de la base arxivística, sancionada per l'establiment de la prova documental, s'edifica la fase pròpiament explicativa de la història. Damunt d'aquest pla de l'explicació es despleguen totes les modalitats del raonament històric, posant en joc la clàusula «perquè...» com a resposta a la qüestió «per què?» plantejada des del nivell documental en el marc de la consulta dels arxius i del tractament de tots els tipus d'empremtes escrites i d'indícis materials. És en aquest nivell de l'explicació on la història es constitueix en una disciplina diferent de totes les altres ciències humanes, sociologia, antropologia, lingüística, psicologia, etc. En aquest nivell la història s'allunya tan com pot de la memòria i del seu criteri de reconeixement. La història s'esforça a construir encadenaments combinant la causalitat, en un sentit proper al seu ús en les ciències de la natura, i l'explicació mitjançant les raons que es planteja en les situacions ordinàries de la vida corrent. La combinació entre causa i raó d'actuar es produeix de maneres diverses, segons que es consideri la història econòmica, la història social, la història política, la història cultural o, de manera més precisa, la història de les representacions, la qual forneix

una estructura simbòlica a les transaccions entre agents socials a la recerca de la seva identitat individual o col·lectiva.

És en la tercera fase de l'operació historiogràfica –la fase de la escriptura de la història, de la qual rep la *historiografia* el seu nom– que ressorgeix al final de la seva trajectòria la problemàtica de la representació del passat, l'origen en el pla de la memòria de la qual ha estat evocada en el moment del reconeixement del record. En la mesura que la història ha estat privada del petit plaer del reconeixement, s'ha obligat a compensar l'absència del moment intuïtiu del reconeixement per una arquitectura complexa de construccions més o menys expertes que procuren la reconstrucció del passat tal com va existir en un moment donat. Mai, però, la reconstrucció del passat mitjançant la història no serà equivalent al sorgiment del record en l'evocació espontània. Els recursos narratius que la història comparteix amb les altres formes del relat (relat de conversa, relat de ficció) des de la tragèdia i l'epopeia dels antics fins a la novel·la moderna, contribueixen a aquesta mena de laboriosa reconstrucció. S'afegeixen a aquesta mediació narrativa totes les figures de la retòrica, explorades per Vico sota el nom de metàfora, sinèdoque, metonímia i ironia; totes les dificultats i els paranys del discurs es posen així a prova per part de l'imaginari històric, amb tots els riscos lligats a la seducció, l'horitzó perillós de les estratègies de persuasió. Tots els problemes que s'han entrevist en el pla de la memòria, on la imaginació i la memòria coincideixen en l'enigma de la presència de l'absent, tornen a sorgir al final del trajecte historiogràfic, amb els trets de la confrontació entre ficció i història. Finalment, el destí de la representació del passat en la història es posa en joc en la capacitat de distingir la història de la ficció. El repte, segons Ricœur, és el següent: ¿és la història capaç de posar en comú la seva dimensió crítica i la recerca de fidelitat de la memòria, fent així que aquesta última s'elevi al rang de la veritat en la història? La qüestió queda oberta i segueix torturant el coneixement històric.

«Un excés de memòria mata l'home»⁸. Nietzsche va cridar l'atenció sobre les funestes conseqüències de la nova forma que pren la memòria lligada al triomf del mètode històric que pretenia, en paraules de Renan el 1852, substituir el mètode dogmàtic en tots els estudis relatius a l'esperit humà. Ricœur s'ocupa de manera crítica especialment de les manipulacions i instrumentalitzacions ideològiques de la memòria, sobretot de la memòria col·lectiva, quan aquesta deixa a l'ombra certs esdeveniments i dona un relleu desproporcionat a d'altres (*La mémoire, l'histoire, l'oubli*, p. 97-107). És un fet ben conegut, per exemple, que molts estats tenen els seus orígens en guerres que no van ser precisament defensives, un fet que sovint s'amaga i àdhuc s'inverteix presentant les víctimes com agressors. La història, diuen, l'escriuen els vencedors.

En paraules del mateix Ricœur: «No existeix cap comunitat històrica que no hagi nascut d'una relació que hom pot assimilar legítimament a la guerra. Allò que celebrem amb el títol d'esdeveniments fundadors són essencialment actes de violència legítims posteriorment per un estat de dret precari. El que va ser glòria per a uns, va ser humiliació per als altres» (*La*

En el vincle amb el passat és tan necessari el nexa directe de la memòria com la pretensió de veritat de la història

No es tracta de subsumir la història a la memòria ni de refusar la memòria en benefici de la història

mémoire, l'histoire, l'oubli, p. 96). És així que les nacions recorden experiències admirables i meravelloses, però també fan memòria dels moments terribles d'humiliació i de patiment; sempre, però, en un sentit subjectiu. La manera com s'ha commemorat a Europa, per exemple especialment a França i Alemanya, l'aniversari de la Segona Guerra Mundial marca algunes diferències i podria donar esperances a que alguna cosa així com Europa tingui realitat i futur.

És en la superació de les manipulacions i instrumentalitzacions que el treball dels historiadors té un paper important, ja que «és en el camí de la crítica històrica que la memòria troba el sentit de la justícia» (*La mémoire, l'histoire, l'oubli*, p. 650). Aquell sentit que permetria el record de les ferides esdevingudes cicatrius però no pas per a reobrir-les ni per a emmascarar-les.

Ricœur sosté que «hom pot parlar legítimament de memòria *ferida* i fins i tot *malalta*. En donen testimoniatge expressions corrents com traumatisme, ferida, cicatrius, etc. L'ús d'aquests vocables, que són patètics, no deixa de plantejar greus dificultats. ¿Fins a quin punt, ens preguntarem en primer lloc, estem autoritzats a aplicar a la memòria col·lectiva unes ca-

tegories forjades en el col·loqui analític i, per tant, a un nivell interpersonal marcat per la mediació de la transferència?» (*La mémoire, l'histoire, l'oubli*, p. 83-84). Ricœur es proposa de reflexionar sobre les malalties de la memòria amb l'ajuda de les concepcions freudianes, tot i ser ben conscient de les dificultats que comporta el pas del nivell interpersonal al nivell col·lectiu. Ricœur opina que és possible una transposició que vagi del pla privat de la relació analítica al pla públic de la memòria col·lectiva i de la història, i s'aplica a aquesta transposició amb molta cura (*La mémoire, l'histoire, l'oubli*, 86). Així, reprenent el text de Freud *Rememoració, repetició i perlaboració* (1914), adverteix del fet que molts malalts, en lloc de recordar el passat, el repeteixen sense saber-ho i contraposa la compulsió de repetició (*Wiederholungszwang*) i el treball de rememo-

ració (*Erinnerungsarbeit*), la qual cosa fa pensar en la dita que els pobles que no recorden la seva història estan condemnats a repetir-la. En *Dol i melanconia* (1915), Freud distingia entre el treball del dol (*Trauerarbeit*), amb el qual acceptem una realitat on s'han esdevingut pèrdues doloroses per a nosaltres i ens hi reconciliem, i la malenconia, on manca la reconciliació i hi ha disminució del sentiment de si mateix (*Selbstgefühl*).

L'originalitat de Ricœur, tal com nota Andreu Marquès, consisteix en fer veure la vinculació entre un autèntic treball del record o rememoració i el treball del dol, cosa que significa que tota memòria que no hagi acomplert d'alguna manera el treball del dol no recordarà d'una manera sana. En efecte, per manca del necessari treball del dol, molt sovint, tant en el pla individual com en el col·lectiu, certes formes de recordar no són el contrari de la compulsió de repetició sinó que en són precisament una manifestació ben clara. Per això Ricœur escriu en la conclusió d'aquesta part del seu llibre: «L'*excès de memòria* recorda particularment la com-

pulsió de repetició de la qual Freud ens ha dit que condueix a substituir el record veritable, mitjançant el qual el present seria reconciliat amb el passat, per un pas a l'acte» (*La mémoire, l'histoire, l'oubli*, p. 96). I també: «Allò que els uns cultiven amb delectació morbosa i que els altres fugen amb mala consciència és la mateixa memòria-repetició. Els uns voldrien predre-s'hi, els altres tenen por de ser-hi engolits. Però tant els uns com els altres pateixen el mateix *déficit de distància crítica*» (*La mémoire, l'histoire, l'oubli*, p. 96). *La mémoire, l'histoire, l'oubli* acaba amb un dens epíleg de seixanta-cinc pàgines dedicades a la qüestió del perdó. Aquí l'autor es planteja la qüestió del paper del perdó de cara a curar una memòria malalta. Aquest perdó ho és en referència a l'«injustificable». I davant la dificultat extrema quan ens situem davant l'injustificable Ricœur eleva el plantejament cap a una altra dimensió, la d'una escatologia formulada en mode optatiu, és a dir, el desig d'una voluntat d'esperança escatològica de superació del mal. Aquí el seu viatge reflexiu entra en el mar d'alguna cosa així com filosofia de la religió i es planteja la possible reconciliació amb la història⁹.

Acabem, però, amb la consideració del repte singular que per Europa significa la relació que pot mantenir amb la seva memòria «L'Europa que s'unifica i s'interroga sobre la seva identitat es gira també vers el seu passat. S'adona que, igual que altres civilitzacions, ha estat governada per la cupiditat i l'abnegació, la bestiesa i el geni. La seva memòria conté tants racons vergonyosos i tants motius d'orgull com qualsevol altra –amb la diferència que la seva expansió mundial els ha donat una major amplitud. Però Europa té la sort de trobar-se davant la seva memòria en una situació paradoxal, difícil de mantenir, però que pot esdevenir fecunda. En efecte, té com a propi aquesta estranya circumstància, que la seva memòria es submergeix en un àmbit exterior a ella mateixa». Només des d'una humilitat exigent per tal d'assimilar l'alteritat, sense deixar-se portar per la facilitat d'oblidar les pròpies faltes i els propis deutes que conduiria a l'evocació cofoia del passat, i amb el coratge d'escollir de nou fer la volta pel que li és anterior i pel que li és estranger, l'uropeu pot arribar a aconseguir allò que li és propi. Resultarà, doncs, una «justa memòria» feta d'agraïment i de contrició en la consideració de la memòria i de la història que l'invitarà a desitjar-se un futur¹⁰.

És en la superació de les manipulacions i instrumentalitzacions que el treball dels historiadors té un paper important

NOTES

1. MONTSERRAT GUIBERNAU, *Nacionalismes*, Barcelona: Proa, 1997; *Nacions sense Estat*, Barcelona: Columna 1999; *Nacionalisme català: franquisme, transició i democràcia*, Barcelona: Pòrtic, 2002.
2. LLUÍS DUCH, *Simbolisme i salut. Antropologia de la vida quotidiana, I*, Barcelona: PAM, 1999, p. 174. La qüestió de la identitat va ser objecte de debat en els X Col·loquis de Vic, tal com recullen les seves actes: *Col·loquis de Vic. X: La identitat*, edició a cura d'IGNASI ROVIRÓ i JOSEP MONSERRAT, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2006.
3. RÉMI BRAGUE, «Cultura i memòria», en *El passat per endavant*, Barcelona: Barcelonesa d'Edicions, 2001, p. 37-46. Tot el llibre és una reflexió sobre la nostra relació amb el passat, la memòria i la tradició cultural.
4. La trajectòria de l'autor resseguint les seves obres: *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, Seuil, 1947, 2000; *Gabriel Marcel et Karl Jaspers, Philosophie du mystère et philosophie du paradoxe*, Seuil, 1948; *Philosophie de la volonté (I Le*

volontaire et l'involontaire), Aubier, 1950. II *Finitude et culpabilité* (1. *L'homme faillible*, Aubier, 1960. 2. *La symbolique du mal*, Aubier, 1960); *De l'interprétation, Essai sur Freud*, Seuil, 1965; *La Métaphore vive*, Seuil, 1975, "Points Essais", 1997; *Temps et récit*. Tome I : *L'intrigue et le récit historique*, Seuil, 1983, "Points Essais", 1991. Tome 2 : *La configuration dans le récit de fiction*, Seuil, 1984, "Points Essais", 1991. Tome 3 : *Le temps raconté*, Seuil,

1985, "Poins Essais", 1991; *Le mal. Un défi à la philosophie et à la théologie*, Labor et Fides, 1986; *Soi-même comme un autre*, Seuil, 1990, "Points Essais", 1990; *Réflexion faite, Autobiographie intellectuelle*, Esprit, 1995; *Idéologie et utopie*, Seuil, 1996; *Penser la Bible*, avec A. Lacocque, Seuil, 1998; *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, Seuil, 2000, "Points Essais", 2003; *Parcours de la reconnaissance*, Plon, 2004. Reculls d'articles: *Histoire et vérité*, Seuil, 1955; *Le Conflit des interprétations, Essais d'herméneutique*, Seuil, 1969; *Du texte à l'action, Essais d'herméneutique II*, Seuil, 1986; *À l'école de la phénoménologie*, Vrin, 1986; *Lectures*, Seuil. (I – Autour du politique, 1991 (sur Hegel, Hannah Arendt, Éric Weil, John Rawls, Jürgen

Habermas...). II – La contrée des philosophes, 1992 (Jean Nabert, Gabriel Marcel, Heidegger, Sartre, Merleau-Ponty, Heidegger...). III – Aux frontières de la philosophie, 1994 (la philosophie de la religion chez Kant et Hegel, l'herméneutique biblique); *Le Juste I*, Esprit, 1995; *Le Juste II*, Esprit, 2001; *L'Herméneutique biblique*, Cerf, 2000.

5. Alguns estudis sobre Ricoeur: *Esprit*, Paul Ricœur, 7-8, 1988; «*Temps et récit*» de Paul Ricœur en débat, Cerf, 1990; Paul Ricœur, *Les métamorphoses de la raison herméneutique*, Actes du Colloque de Cerisy-la-Salle, sous la direction de Jean Greisch et Richard Kearney, Cerf, 1991; Olivier MONGIN, Paul Ricœur, Seuil, 1994, Points-Seuil, 2002; Olivier ABEL, Paul Ricœur, *La promesse et la règle*, Michalon, 1996; François DOSSE, Paul Ricœur, *Le sens d'une vie*, La Découverte, 1997; «Paul Ricœur», *Le Magazine littéraire*, setembre 2000; Jean GREISCH, Paul Ricœur, *L'itinérance du sens*, Million, 2002; Dominic JERVOLINO, Paul Ricœur, *Une herméneutique de la condition humaine*, Ellipses, 2003; *Cahiers de l'Herne. Paul Ricœur*, sous la direction de M. Revault d'Allonnes et F. Azouvi, Herne, 2004.

6. «En mémoire de Paul Ricœur», *Esprit*, 30 de setembre de 2005.

7. P. RICŒUR, «Le pardon peut-il guérir?», *Esprit*, 210, 1995, 77.

8. F. NIETZSCHE, «Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben» [1874], *Unzeitgemässe Betrachtungen, en Werke in drei Bänden*, München: Carl Hanser Verlag, 1966, I, p. 215. Citat per RICŒUR, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, pp. 377-384 i per Rémi BRAGUE, *El passat per endavant*, p. 39.

9. Andreu MARQUÈS, «Laudatio de Paul Ricœur», a qui debem molts aclariments respecte l'obra de Paul Ricœur, en *Comprendre*, III, 2001/2.

10. Rémi BRAGUE, *El passat per endavant*, p. 45-46. Cf., del mateix autor, *Europa, la via romana*, Barcelona: Barcelonasa d'Edicions, 2002.

Memòria, història i oblit

Paul Ricoeur*

Reproduïm aquest article de Paul Ricoeur on l'autor duu a terme una de relectura crítica del seu darrer llibre, relectura nascuda d'un canvi del punt de vista: de l'escriptura com a fil conductor de la història conforme a la seva definició lèxica com a historiografia, es passa a la lectura o, des d'una perspectiva més àmplia, de l'elaboració literària del treball històric a la seva recepció, tant si és pública com privada, segons les línies d'una hermenèutica de la recepció.

El títol que dono a aquesta conferència ben segur que recorda la del meu darrer llibre. Tanmateix, el que proposo aquí no és una simple passada per damunt d'aquest volum en tres parts, sinó més aviat una mena de relectura crítica procedent d'un canvi del punt de vista. ¿En quin sentit? El fil conductor del meu llibre és l'*escriptura* de la història conforme a la seva definició lèxica com a historiografia. D'aquí ve l'ordre donat a aquest tema: primerament la memòria en tant que memòria; després, la història en tant que ciència humana, i l'oblit com a dimensió de la condició històrica dels humans com el que som. La memòria, segons aquesta construcció lineal, era considerada simplement com a matriu de la història, mentre que la historiografia desplegava el seu propi recorregut més enllà de la memòria, des del nivell dels testimoniatges escrits conservats en els arxius fins al nivell de les operacions d'explicació; llavors, d'aquí a l'elaboració del document històric com a obra literària. Llavors l'oblit es tractava sobretot com una amenaça per a l'operació central de la memòria, la reminiscència, l'*anamnesis* dels grecs, i per tant com un límit a la pretensió del coneixement històric de proporcionar una ressenya fiable dels esdeveniments passats. Des del punt de vista de l'escriptura de la història, la noció de *passat històric* sembla que és l'última i irreductible referència de tot el treball de la historiografia.

El que proposo avui és desplaçar el punt de vista adoptat de l'escriptura a la lectura o, des d'una perspectiva més àmplia, de l'elaboració literària del treball històric a la seva recepció, tant si és pública com privada, segons les línies d'una hermenèutica de la recepció. Aquest desplaçament em donaria l'oportunitat d'extreure del tractament lineal del qual he parlat, per posar-los a la llum, certs problemes crucials que afec-

ten manifestament la recepció de la història més que no pas de la seva escriptura. Les qüestions en joc afecten la memòria, no tant com a simple matriu de la història, sinó com a *reapropiació* del passat històric per una memòria que la història ha instruït i ben sovint ferit.

Com veurem més endavant, la qüestió del deure de memòria o altres problemes crucials que requereixen una política de la memòria –amnistia contra crims imprescriptibles– es poden col·locar sota el títol de «la reapropiació del passat històric per una memòria instruïda per la història, i sovint ferida per ella».

Avui em proposo treure les conseqüències més interessants d'aquest desplaçament de punt de vista pel que fa a la relació entre la memòria i la història. Si la tractem d'una manera no lineal sinó circular, la memòria pot aparèixer dues vegades durant la nostra anàlisi: primerament com a matriu de la història

si ens ho mirem des del punt de vista de l'escriptura de la història, i després com a canal de la reapropiació del passat històric tal com ens ho expliquen les ressenyes històriques. Però aquest desplaçament del punt de vista no implica que abandonem la descripció fenomenològica de la memòria en si, sigui quina sigui la seva relació amb la història. No podríem parlar seriosament de la reapropiació del passat històric feta per la memòria si, prèviament, no haguéssim tingut en compte els *enigmes* que carreguen sobre el procés memorial en tant que això.

El primer enigma en joc està en relació amb la idea mateixa de representació del passat com a memòria. Com veiem en Aristòtil, en el seu petit tractat *De la memòria i de la reminiscència*, la memòria és «del passat». Quin sentit es pot donar a aquesta simple preposició *de*? Doncs un record ve a la memòria amb la forma d'una imatge que, espontàniament, es dona com a signe d'alguna cosa diferent, realment absent però que considerem com si hagués existit en el passat. De manera paradoxal, trobem unitats tres trets: la presència, l'absència i l'anterioritat. Per dir-ho d'una altra manera, la imatge-record és present a la memòria com alguna cosa que ja no hi és però que hi ha estat.

La metàfora té un paper important al llarg del treball d'elucidació d'aquest enigma i ens pot ajudar momentàniament: la de l'empremta, com també la de la marca del segell en el lacre; la noció de la traça, també, forma part del mateix conjunt de metàfores útils. Tanmateix, es tracta encara del mateix enigma: l'empremta o la traça, totes dues, hi són plenament presents, però per la seva presència reenvien a l'encuny del segell o a la inscripció inicial de la traça. A més, la noció d'*absència* té diversos significats: pot ser el de la irrealitat d'entitats fictícies, de fantasmes, de somnis, d'utopies. L'absència del passat és quelcom totalment diferent: inclou el sentit de la distància temporal, de l'allunyament, de l'enfonsament en l'absència, marcat en la nostra llengua per temps verbals o adverbis com *abans* o *després*. Aquí és on trobem l'enigma que la memòria deixa com a herència a la història: el passat és present, d'alguna manera, en la imatge com a signe de la seva absència, però una absència que, encara que ja no hi sigui, es considera com si hi hagués estat. Aquest *hagués estat* és el que la memòria s'esforça per retrobar, li reivindica la seva fidelitat. La tesi és que aquest desplaçament de l'escriptura a la recepció i a la reapropiació no desfà aquest enigma.

Confrontada amb un enigma així, a la memòria no li falten recursos. Després de Plató i d'Aristòtil, parlem de la memòria no només des de la perspectiva de presència/absència, sinó també des de la perspectiva de record, de memoració, el que ells anomenaven *anamnesis*. I quan aquesta recerca desemboca en alguna cosa, parlem de *reconeixement*. Devem a Bergson el fet d'haver portat el *reconeixement* al centre de tota la problemàtica de la memòria. Pel que fa al difícil concepte de la supervivència de les imatges del passat, sigui quina sigui la conjunció feta entre les nocions de *reconeixement* i de *supervivència del passat*, el *reconeixement*, entès com una dada fenomenològica, continua sent una mena de *petit miracle*, com m'agrada dir. Cap altra experiència no dona fins a aquest punt la certesa de la presència real de l'absència del passat. Encara que ja no hi sigui, el passat és *reconegut* com si hi hagués estat. De ben segur que podem posar en dubte una pretensió així a la veritat, però no tenim res millor que la memòria per assegurar-nos que alguna cosa ha passat realment abans que declarem que ens en recordem. Tal és, alhora, l'enigma i la seva fràgil resolució que la memòria transmet a la història, però que transmet també a la reapropiació del passat històric per la memòria perquè el *reconeixement* continua sent un privilegi de la memòria, del qual la història està desproveïda; però també n'està desproveïda la reapropiació del passat històric per la memòria. La història, en el millor dels casos, pot subministrar construccions que declara que són reconstruccions, però entre aquestes, tan precises i pròximes dels fets com siguin, i el reconeixement, subsisteix un abisme lògic i fenomenològic. A partir d'ara ja podem anticipar les situacions conflictives que resulten de la reivindicació a la fidelitat de la memòria, massa fàcilment assimilada a una memoració que no acaba davant d'estratègies llargues i complicades de la història.

M'agradaria dir algunes paraules de la història com a epistemologia. No podem passar per alt aquesta etapa en la mesura en què la recepció de la història com a mode d'apropiació del passat per la memòria constitueix el contrapunt de tota l'operació historiogràfica. Amb la possibilitat i la pretensió de reduir la memòria a un simple objecte de la història entre altres fenòmens culturals és quan es diferencien exactament les dues aproximacions. Aquesta reducció és un dels efectes més sorprenents del canvi de papers que creen l'emergència i el desenvolupament de la història com a ciència humana. Podem atribuir la primera fractura potencial entre la història i la memòria al desenvolupament de l'*escriptura* com a mitjà d'inscriure l'*experiència humana* sobre un suport material, diferent del cos: maó, paper, pergamí, paper, disc compacte; per no parlar de les inscripcions que no transcriuen la veu humana: marques, dibuixos, joc de colors en la roba, els jardins, esteles, monuments... Podríem seguir la línia de fractura amb la memòria al llarg d'etapes de la constitució del coneixement històric. Avui, aquest no és el nostre tema, però vull fer una excepció per interès per a certs mètodes crítics els quals la memòria que es reapropia el passat històric *hic et nunc* es pot veure obligada a considerar.

Com a matriu de la història si ens ho mirem des del punt de vista de l'escriptura de la història, i com a canal de la reapropiació del passat històric tal com ens ho expliquen les ressenyes històriques

Jo limitaria aquesta incursió en el treball de la historiografia a tres grans fenòmens. Primerament, el lloc i el paper del testimoniatge en l'etapa de la recerca documental. El testimoniatge és, en cert sentit, una extensió de la memòria, presa en la seva fase narrativa, però no hi ha testimoniatge fins que el relat fet d'un esdeveniment es fa públic: el subjecte, davant d'algué, afirma que ell ha estat *el testimoni* d'alguna cosa que ha tingut lloc; el testimoni diu: «Tant

si em creieu com si no, jo hi era». Algú altre rep el seu testimoniatge, l'escriu i el conserva. El testimoniatge és reforçat per la promesa de testimoniar novament, si cal; això compromet la fiabilitat del testimoni i dóna al testimoniatge la importància d'un jurament. La dimensió fiduciària de tota mena de relacions humanes es posa, d'aquesta manera, a la llum: tractats, pactes, contractes i altres interaccions que reposen en la nostra confiança en la paraula de l'altre. Però el testimoniatge és a la vegada el punt feble de l'establiment de la prova documental. Sempre és possible oposar els testimoniatsges entre ells, sigui en relació amb els fets exposats, sigui en relació amb la fiabilitat dels testimonis. Una part important de la batalla dels historiadors per a l'establiment de la veritat neix de la confrontació dels testimoniatsges, principalment dels escrits; es plantegen diverses qüestions: ¿per què han estat pre-

servats?, ¿per qui?, ¿en benefici de qui? Aquesta situació de conflicte no es pot limitar al camp de la història com a ciència; reapareix en l'àmbit dels conflictes entre contemporanis, en l'esfera de les demandes fortes, de vegades formulades col·lectivament, en favor d'una tradició memorial en detriment d'altres records tradicionals.

Una segona sèrie de característiques relatives a la fase explicativa de l'operació històrica tindrà conseqüències en l'àmbit de la lectura i de la recepció. Això tendeix a la confusió de les explicacions causals i intencionals. Pel que fa a aquesta qüestió, entre els historiadors no hi ha obligacions establertes quant als diversos usos del terme *perquè* en resposta a la pregunta *per què*. Alguns usos de la connexió causal són molt pròxims als que es fan servir en les ciències de la natura: és el cas de la història econòmica, de la demografia, de la lingüística, i fins i tot en el tractament de les configuracions culturals. A la vegada són explicacions fetes des de raons, i les raons d'actuar d'una manera o d'una altra. En aquest últim cas hauríem de poder parlar de comprensió més que no pas d'explicació. A aquesta arquitectura complexa del que anomenem *l'explicació històrica* cal afegir-hi la possibilitat que té l'operació històrica de variar l'escala d'un fenomen, i de passar d'una escala a l'altra pel que fa a les durades temporals: «durada llarga» de Braudel, intervals breus de temps en el gènere de *microhistòria* que practica l'escola italiana. Aquest «joc d'escala» només és un exemple de la confusió de les interpretacions, siguin causals o finals, durant el procés explicatiu. Amb la interpretació, la implicació personal de l'historiador passa a primer pla. Sense sobreestimar els prejudicis, les passions i la parcialitat del compromís de l'historiador, només cal subratllar el paper que aquests elements tenen en la tria del seu subjecte predilecte, del seu camp de recerca, la tria dels arxius que freqüenta, i fins i tot

la tria d'explicacions causals o finals. La interpretació no és una fase diferenciada del conjunt de l'operació històrica; treballa a tots els nivells, des de l'establiment del testimoniatge i dels arxius a l'explicació feta des de la finalitat o la causalitat, de l'esfera de l'economia a la de la cultura.

És amb la història cultural que la pretensió de la història per annexar la memòria a l'esfera de la cultura arriba al seu cim. De la memòria com a matriu de la història hem passat a la memòria com a objecte de la història. Amb el desenvolupament del que s'ha anomenat *la història de les mentalitats* –un terme, però, que avui està més o menys desacreditat–, aquesta inserció de la història entre altres fenòmens culturals que podem anomenar *representacions* és en principi legitimada. Fins i tot pot resultar útil en l'interès de l'autocrítica de la memòria, sobretot en l'àmbit de la memòria col·lectiva. El caràcter selectiu de la memòria, ajudada en això pels relats, implica que els mateixos esdeveniments no són memoritzats de la mateixa manera en períodes diferents. Per exemple, a França, després de 1945, el discurs públic es va concentrar primerament en el que es presentava com a fets de col·laboració o de resistència. És només poc més tard, amb el procés Barbie, que l'especificitat de la cruel desgràcia dels jueus, amb els relats que explicaven sobre la deportació i l'extermini de diversos milions de jueus, va ser reconeguda com un crim diferent de qualsevol altre. Aquí, la frontera entre la memòria objecte d'història i la memòria capacitat efectiva dels individus i de les comunitats –anomenem-les *comunitats històriques*– cau a trossos. El cas dels relats fets per supervivents és exemplar: pertanyen a la història com a fenòmens culturals entre d'altres.

Aquest dilema em porta al tema que he plantejat al principi d'aquesta conferència sota el títol de «la memòria *instruïda* per la història». La memòria és instruïda en el punt d'intersecció entre la història com a treball literari i la lectura com a mitjà de recepció privilegiat, en el sentit d'una hermenèutica de la recepció; és instruïda mitjançant aquests dos processos, el d'escriptura i el de lectura. Passariem de llarg d'aquesta conjunció de base si no tinguéssim en compte l'última etapa de l'operació historiogràfica: la producció d'una literatura que li és pròpia. Naturalment, l'empresa històrica reposa sobre l'escriptura de part en part, com ho confirma el paper que han tingut els testimoniatsges escrits dels nostres arxius; fins i tot ens hem atrevit a relacionar el naixement de la història amb el de l'escriptura. Però la història engendra noves menes d'escrits: llibres i articles, assortiments de cartes, d'imatges, de fotos i altres inscripcions. En aquesta fase, la historiografia, en el ple sentit del terme, és quan pot instruir la memòria. Aquesta conjunció de l'escriptura i de la lectura es retroba en l'experiència compartida del relat. Fins i tot la història econòmica o demogràfica descriu canvis, cicles, desenvolupaments que s'expliquen; això implica obligacions narratives per permetre que l'historiador proporcioni una llegibilitat al text i una visibilitat als esdeveniments que narra, en detriment, de vegades, de la complexitat i de l'opacitat del passat històric. A això s'hi afegeix la part més discreta que representen les obligacions retòriques, i alguns n'han pogut exagerar el risc d'acostar la història amb la retòrica més que no pas amb la ciència. Tanmateix, la idea de l'objectivitat històrica mereix

Podem anticipar les situacions conflictives que resulten de la reivindicació a la fidelitat de la memòria, massa fàcilment assimilada a una rememoració que no acaba davant d'estratègies llargues i complicades de la història

Una part important de la batalla dels historiadors per a l'establiment de la veritat neix de la confrontació dels testimoniatsges, principalment dels escrits

ser defensada contra formes de relativisme que privarien la historiografia de la seva ambició principal: la d'oferir una representació fiable del passat. Aquesta afirmació de fiabilitat s'ha de renovar no només contra el tractament retòric del coneixement històric, sinó també contra reivindicacions de principi (*alleged claim*) que neixen i són mantingudes per memòries comunitàries. Sense aquesta ambició veritable (*truth claim*) del saber històric, la història no exerciria el seu paper en la seva confrontació amb la memòria; hi tornaré a insistir més endavant. Evidentment, la història està privada d'aquesta *gràcia* del reconeixement que dona a la memòria una mena d'il·luminació. Aquesta absència crea el seu malestar, però no la condemna; només podem esperar construccions que siguin dirigides com a reconstruccions segons una lògica de probabilitat, i utilitzar els termes de Carlo Ginsburg sobre el seu model de la veritat històrica.

TRES QÜESTIONS CABDALS

En la primera part de la meua conferència em centraré en tres qüestions cabdals pel que fa al problema de la memòria instruïda per la història: el malentès potencial entre historiadors i defensors de la memòria, la qüestió –tan controvertida– del deure de memòria i, per acabar, els usos i abusos de l'oblit.

La primera qüestió fa referència a les eventuais contradiccions que hi pot haver entre els objectius que persegueix el coneixement històric i els de la memòria, tant si és personal com col·lectiva. La història engloba un horitzó d'esdeveniments passats més ampli que la memòria, l'abast de la qual és més reduït i pot semblar enterrat en el vast camp del temps històric. A més, la història pot introduir comparacions que tendeixen a relativitzar la unitat, el caràcter incomparable de les memòries doloroses. S'hi afegeix la pluralitat de les perspectives que la

Es plantegen diverses qüestions: ¿per què han estat preservats?, ¿per qui?, ¿en benefici de qui?

història obre sobre esdeveniments: econòmica, social, política, cultural. Finalment, aquest esforç de comprensió pot fer la impressió que estem impeditos de jutjar, de condemnar. Contràriament al jutge o al ciutadà comú, l'historiador ni tan sols es considera que pot concloure; la seva preocupació és comprendre, explicar, discutir i fer controvèrsia. Totes aquestes raons fan que hi pugui haver un gran malentès entre el coneixement

històric i la memòria. La memòria col·lectiva no està privada de recursos crítics; els treballs escrits dels historiadors no són les seves úniques fonts de representació del passat, i estan en concurrència amb altres tipus d'escriptura: relats de ficció, transposicions al teatre, assaigs, pamflets. Ara bé, també hi ha modes d'expressió no escrita: fotos, quadres i, sobretot, pel·lícules (pensem en *Shoah* de Claude Lanzmann o en *La llista de Schindler* de Spielberg). A més, el tipus de discurs retrospectiu propi de la història entra en concurrència amb els discursos prospectius, els projectes de reforma, les utopies; en resum, els discursos que miren cap al futur. Els historiadors no han d'oblidar que són els ciutadans els que fan realment la història –els historiadors només la diuen; però ells també són ciutadans responsables del que diuen, sobretot des que la seva feina afecta les memòries ferides. La memòria no ha estat només instruïda sinó també ferida per la història.

Aquesta remarca ens porta al segon problema, el del deure de «fer memòria», com se l'anomena; el deure de no oblidar per anticipar la nostra última reflexió. El deure de memòria sovint és una reivindicació feta per les víctimes d'una història criminal; la seva última justificació és aquesta crida a la justícia que devem a les víctimes.

Aquí és on la incomprensió entre els defensors de la memòria i els partidaris del saber històric arriba al seu cim, en la mesura en què l'heterogeneïtat de les intencions és exacerbada. D'una banda, el camp –força breu– de la memòria davant el vast horitzó del coneixement històric; de l'altra, la persistència de les ferides creades per la història. D'una banda, l'ús de la comparació en història; de l'altra, l'afirmació d'unicitat dels patiments endurits per una comunitat particular o tot un poble. Pel que fa als historiadors, només es pot arribar a la dimensió incomparable d'un esdeveniment després d'haver-ne avaluat les semblances i les diferències. Per arbitrar aquestes reivindicacions concurrents, pot ser útil dirigir-se cap a conceptes psicoanalítics: en un assaig titulat *Erinnern, Wiederholen, Durcharbeiten* (*Rememoració, repetició i perlaboració*), Freud introdueix la noció d'*erinnerungsarbeit* (treball de rememoració) per caracteritzar la lluita que cal portar contra l'obligació de repetició establerta sota la pressió de les resistències sòlidament instal·lades. Nosaltres en podem conservar i transposar alguna cosa en el camp de la memòria històrica, sobretot si completem la noció de *treball de rememoració* per la de *treball de dol*, presa d'un altre assaig dedicat al dol i a la malenconia. Jo suggereixo que unim la noció de *deure de memòria*, que és una noció moral, amb les de *treball de rememoració* i *treball de dol*, que són nocions purament psicològiques. L'avantatge d'aquesta aproximació és que permet incloure la dimensió crítica del coneixement històric en el si del treball de rememoració i de dol. Però l'última paraula ha de romandre en el concepte moral de *deure de memòria*, que s'adreça, com s'ha dit, a la noció de justícia deguda a les víctimes.

El nostre tercer i últim problema afecta el lloc de l'oblit en el camp que és comú a la memòria i a la història; deriva de l'evocació que s'acaba de fer del deure de memòria: aquest també es pot expressar com un deure que no s'ha d'oblidar. Evidentment, l'oblit és un tema en si mateix. Fa referència a la noció mateixa de *traça* de la qual hem parlat abans, i havíem constatat la multiplicat de les seves formes: traces cerebrals, empremtes psíquiques, documents escrits dels nostres arxius. El que la noció de *traça* i l'oblit tenen en comú és, abans que res, la noció d'*esborrament*, de *destrucció*. Però aquest procés inevitable d'esborrament no esgota el problema de l'oblit. L'oblit també té un costat actiu lligat al procés de rememoració, aquesta recerca per retrobar els records perduts, que en realitat no s'han esborrat sinó que s'han tornat indisponibles. Aquesta indisponibilitat, en certa mesura, troba la seva explicació en l'àmbit de conflictes inconscients. Pel que fa a això, una de les lliçons precioses de la psicoanàlisi és que oblidem menys del que pensem o del que ens temem. Podem retrobar una experiència traumàtica de la infància amb l'ajuda de processos específics propis del que anomenem *talking cure*. Freud assigna a les resistències sòlidament instal·lades la compulsió de repetir en lloc de rememorar-se. Rememorar-se és una forma de treball; el treball de dol al qual Freud dedica també un assaig important, *Dol i malenconia*, no se n'allunya.

El deure de memòria sovint és una reivindicació feta per les víctimes d'una història criminal

Però aquesta aproximació de les ambigüitats de l'oblit que fa la psicoanàlisi no ens ha d'impedir explorar altres formes d'oblit de les quals haguem de respondre. Comencem per aquesta remarca simple que els records són en certa manera relats i que els relats són necessàriament selectius. Si som incapaços de recordar-nos de tot, encara som més incapaços d'explicar-ho tot. La idea de relat exhaustiu no té cap mena de sentit. Les seves conseqüències pel que fa a la reapropiació del passat històric són enormes. La ideologització de la memòria i tot tipus de manipulacions de la mateixa mena es fan viables gràcies a les possibilitats de variació que ofereix el treball de configuració narrativa dels nostres relats. Les estratègies de l'oblit se sumen directament a aquest treball de configuració: desviació, esquivada, fuga.

Després d'haver parlat de la reapropiació del passat històric, ens cal parlar de la desposseïció dels actors socials del seu poder originari d'explicar-se a si mateixos. És difícil separar la responsabilitat personal dels actors individuals de la de les pressions socials que treballen subterràniament la memòria col·lectiva. Aquesta desposseïció és responsable de la barreja d'abús de memòria i d'abús d'oblit que ens ha portat a parlar massa de memòria aquí i massa d'oblit en altres llocs. És responsabilitat del ciutadà mantenir un equilibri just entre aquests dos excessos.

No vull tancar aquesta sèrie de remarques sobre les astúcies de l'oblit sense mencionar la dimensió jurídica i política d'aquest problema. La pràctica de l'amnistia ve a la memòria. Comença amb el famós decret promulgat a Atenes el 403 aC, segons el qual es prohibeix recordar els crims comesos pels dos partits, crims que s'anomenen *desgràcia*; d'aquí ve el jurament pronunciat pels ciutadans presos un a un: «Jo no recordaré les desgràcies» (*mnesikakein*: el record-contra). Diverses democràcies modernes fan un gran ús d'aquest tipus d'oblit de comanda, per raons honorables que aspiren al manteniment de la pau social. Però encara hi resta un problema filosòfic: la pràctica de l'amnistia, ¿que potser no és nociva per a la veritat i per a la justícia? ¿On és la frontera entre l'amnistia i l'amnèsia? La resposta a aquestes preguntes no es troba en l'àmbit polític, sinó en el més íntim de cada persona, en el seu fur intern. Gràcies al treball de rememoració, completat pel de dol, cadascú de nosaltres té el deure de no oblidar sinó de dir el passat, encara que sigui dolorós, d'una manera calmada, sense enuig.

Voldria concloure la meua conferència amb una frase marcada de poesia que devem a Isak Dinesen i amb la qual Hannah Arendt encapçala el seu capítol dedicat al concepte d'*acció* a *La condició de l'home modern*:

All sorrows can be borne if you put them into a story or tell a story about it.

Totes les penes esdevenen suportables si les posem en un relat o si en fem una història.

*La versió original d'aquesta conferència va ser escrita i pronunciada en anglès per Paul Ricoeur el 8 de març de 2003 a la Central European University de Budapest en el marc d'una conferència internacional titulada «Haunting Memories? History in Europe after Authoritarianism».

Paul Ricoeur

Text escrit a partir de la versió manuscrita i traduït de l'anglès per Catherine Goldenstein.

Publicat originalment a la revista *Esprit*, núm. 323, març-abril de 2006, p. 20-29. Reproduït amb autorització.

Algunes consideracions sobre la trajectòria de la historiografia catalana recent

Antoni Simon i Tarrés

L'article repassa de manera rigorosa i molt detallada la trajectòria recent de la historiografia catalana partint de la idea implícita que existeix una història i una historiografia catalanes, idea sovint negada més enllà de l'Ebre. A partir d'aquí l'autor ressegueix els seus condicionants històrics, efectua un balanç de la seva trajectòria i, finalment, analitza el debat sobre l'anomenada crisi de la historiografia catalana, interpretada en clau de saludable crisi de creixement i maduració.

¿UNA HISTORIOGRAFIA CATALANA?

El títol d'aquest article porta implícita la idea que existeix una *història* i una *historiografia* catalanes; és a dir, una tradició científica vinculada a una cultura pròpia i que té com a objecte preferent d'atenció la *Història de Catalunya* i dels *Països Catalans*.

Evidentment, per a molts historiadors i ciutadans catalans, l'existència d'una historiografia catalana, així com d'una història nacional de Catalunya i dels Països Catalans és un fet indiscutible. Tanmateix, vull fer notar que més enllà de l'Ebre o dels Pirineus aquesta segurament no és una opinió majoritària, car molts intel·lectuals i historiadors, així com també un públic general, només entenen que hi ha una historiografia espanyola, francesa, polonesa o turca. Recordaria, a més, que aquesta percepció quedaria reforçada pel tipus d'estructura i reconeixement que atorguen les grans institucions científiques internacionals. A l'igual que la ONU o la UE fan a nivell polític, la Comissió Internacional per a l'estudi de la Història i de la Historiografia només reconeix plenament les delegacions «estatals».

Per tant, no crec que sigui un exercici balder argumentar el perquè crec que existeix una historiografia catalana, i ho faré analitzant els mots que conté aquest concepte.

Historiografia: dues obres relativament recents com el *Diccionari d'Historiografia Catalana* (2003) i l'aplec d'estudis *Història de la historiografia catalana* (2004), han ajudat a sistematitzar els nostres coneixements sobre la història de la historiografia catalana, tot demostrant que dins la producció cultural catalana hi ha una tradició historiogràfica plenament homologable a d'altres que trobem en la cultura occidental.¹

La historiografia catalana ha donat grans cronistes medievals com Muntaner o Desclot; una historiografia humanista del Barroc amb autors destacables com Joan Margarit, Pere Miquel Carbonell, Pere Antoni Beuter o Narcís Feliu de la Penya; una escola vinculada al criticisme de la Il·lustració on sobresurten les figures d'Antoni de Capmany i Gregori Maïans; un romanticisme i positivisme vuitcentista amb autors com Víctor Balaguer, Antoni Bofarull, Antoni Rubió Lluch, etc.

Tanmateix queda la qüestió de per quina raó aquests historiadors, i els seus continuadors del segle xx (des de les emblemàtiques figures de Ferran Soldevila i Jaume Vicens Vives fins

els historiadors més actuals) conformen una historiografia *catalana*.

Tant pels historiadors antics com pels actuals, «fer» història o «escriure» història és interpretar la vida dels homes i del context que els envolta a partir d'unes visions que es van renovant. Així, els historiadors són els principals intermediaris del diàleg continuat i imprescindible que qualsevol societat estableix entre el present i el passat per tal d'encarar els reptes del futur. Però, el passat no ens presenta els homes, les seves actuacions i activitats d'una manera organitzada i coherent, sinó d'una manera fragmentada i desordenada, i sovint amagada o mistificada. És l'historiador qui a partir d'unes bases teòriques i metodològiques, així com per l'impuls creador que té tot investigador, ofereix una interpretació del passat. Tanmateix,

aquesta interpretació no és fixa, sinó que té un sentit dinàmic, car cada generació la va revaluant, això en base a les preocupacions del present que manifesten tots els grups o comunitats humanes amb un sentit cultural, preocupacions que inevitablement reflecteix el treball de l'historiador. El context en què l'historiador «escriu» o «fa» història no és mai neutre, ni tampoc no ho és el seu discurs; és l'honestedat intel·lectual i el rigor metodològic el que li és exigible. Aquesta neutralitat no existeix ni en el terreny social ni tampoc en el nacional, encara que en els historiadors que emmarquen els seus treballs en un àmbit estatal-nacional això últim pot passar difuminat o desapercebut, car és considerat «natural» fer una història d'Espanya, França o Anglaterra, i l'existència d'una historiografia pròpia.

En definitiva, el procés de recerca, d'anàlisi i d'interpretació de l'historiador es fa dins d'uns marcs culturals i polítics determinats, cosa que no vol dir que siguin purs o incompatibles amb d'altres. Així podem fer una història de Catalunya, dels Països Catalans, d'Espanya, d'Europa o del món. Amb diferents nivells d'intensitat ens podem sentir amb la voluntat de mirar aquests «éssers històrics col·lectius», en què hi vivim i/o ens hi identifiquem. A partir d'aquí entenc que podem parlar d'una historiografia catalana, espanyola, europea, etc.

Evidentment no tothom està d'acord amb la idees ara exposades, i en aquest sentit un llibre col·lectiu publicat l'any 2005 pot servir-hi de contrapunt. Josep M. Fradera i Enric Ucelay da Cal, els editors del volum *Notícia nova de Catalunya* remarquen la necessitat de fer una història i una crítica «freda i desapassionada», i amb aquesta voluntat crítica, «ni ortodoxa ni

heterodoxa», presenten una sèrie d'assaigs que tracten sobre aspectes cabdals de la història medieval, moderna i contemporània de Catalunya. El llibre, en definitiva, és proposat com una alternativa «científica» i «plena de multiplicitat de punts de vista» a les «dinàmiques perverses» impregnades d'ideologia, especialment nacionalista, les quals limiten i llasten l'avenç de la disciplina històrica a Catalunya.²

Tanmateix, la lectura dels diversos assaigs del llibre no dona precisament el resultat d'una anàlisi freda, desapassionada, plural i equilibrada. Posaré només dos exemples. Les tesis de Josep Termes sobre els fonaments populars del nacionalisme català contemporani i de les seves arrels en el moviment obrer són despatxades per Albert García Balañà com fruit d'un treball historiogràfic desvirtuat per «les teranyines d'identificacions nacionals i ideològiques» (p. 102) i per Josep M. Fradera com una anàlisi «orfe de referències estructurals de qualsevol mena» (p. 123), mentre que aquest mateix autor denuncia com a «estrany» el debat a l'entorn de les tesis exposades per Joan Lluís Marfany a la *Cultura del Catalanisme* «on el restabliment del més elemental respecte pels fets en la descripció dels orígens socials i de les pràctiques dels grups nacionalistes del canvi de segle aixecà una onada de santa indignació» (p. 123). Evidentment no tots els debats són iguals. En tota la *Notícia nova de Catalunya* (tant en els assaigs corresponents a la història moderna com a la història contemporània) només s'hi troba argumentada i defensada la tesi de «l'invent de la nació catalana», les tesis alternatives no existeixen o són acientífiques.

A més de la pluralitat de punts de vista, els editors del llibre prometien en la seva presentació una història freda i desapassionada «basada només en arguments intel·lectuals que exclouin tant el panegíric com la represàlia». En el seu assaig sobre «com historiografiar el fracàs particularista català al llarg del segle xx», Enric Ucelay da Cal repassa la polèmica sobre la «crisi» de la historiografia catalana dels anys vuitanta i noranta del segle passat i interpreta que els historiadors que van polemitzar amb les seves tesis historiogràfiques eren moguts per «irritació, malestar, neguit, entre altres sentiments» (p. 199). Així mateix considera la historiografia catalana actual de «patrificada» en el sentit de «petrificada i patriòtica», i que els catalanistes pateixen del «plany espanyolista i paranoic de sentir-se menyspreat per forces més enllà de la pròpia acció», (p. 201), etc. Això no és cap obstacle perquè tanqui el seu assaig i el llibre dient que del debat sobre l'Estat-nació a la Catalunya contemporània «fóra hora de parlar-ne ben fredament a la historiografia, com a historiadors» (p. 256).³

Aquest joc de mans d'encimbellar-se al damunt de la tarima intel·lectual i autoproclamar-se els detentors de la veritat «científica» freda i desapassionada resulta avui dia d'una puerilitat entenedridora, per bé que no es tracta d'una actitud nova. Des dels anys del tardofranquisme i la transició un sector de la *gauche* intel·lectual de Catalunya s'ha considerat l'elit cultural del país i ha mirat amb prepotència i desdeny indissimulat una cultura nacional catalana considerada com a «provinciana», «antiquada» i «acientífica». De fet no hi ha cap novetat en res,

El context en què l'historiador «escriu» o «fa» història no és mai neutre, ni tampoc ho és el seu discurs; és l'honestedat intel·lectual i el rigor metodològic el que li és exigible

ni els plantejaments ni en els resultats. La *Notícia nova de Catalunya* no és més que una nova versió –si es vol més elaborada, ampliada i actualitzada– dels dossiers que periòdicament ofereixen els números commemoratius de la revista *L'Avenç* dedicats als «Mites d'història de Catalunya» (núm. 50), «Catalunya mite a mite» (núm. 150), on es vindica, sense cap mena de rubor, una total «independència política i de pensament» (editorial del número 150). El resultat sempre és el mateix: tot allò que és impregnat d'un component nacional llasta el treball científic i, per tant, cal desempallegar-se'n, cosa que moltes vegades és exposada amb els tics autoritaris stalinistes propis d'uns intel·lectuals que s'autoconsideren els detentors de la «veritat» amb majúscules. Tot plegat, avui dia, no enganya ni als alumnes més despistats de primer cicle de les facultats d'història de les universitats catalanes.

Durant llargs períodes, la cultura i la historiografia catalanes s'han vist immerses en circumstàncies extremament adverses, sent objecte de persecucions i repressions

ELS CONDICIONANTS HISTÒRICS

La idea que una historiografia es basteix des de una comunitat històrico-cultural específica, comporta que la trajectòria d'aquesta comunitat condiona d'una manera important les característiques de la seva producció historiogràfica, així com també pot explicar-ne determinades mancances o limitacions.

El cas català n'és un bon exemple. El fet que el procés de construcció de l'estat modern espanyol sigui una realitat derivada de la imposició de la força de les armes, i bastida a partir d'un patró o model d'estat de tendències uniformistes i centralitzadores, ha suposat que, durant llargs períodes, la cultura i la historiografia catalanes s'hagin vist immerses en circumstàncies extremament adverses, sent objecte de persecucions i repressions.

Les transcendències de la migradesa històrico-temporal d'un marc de llibertats, tant individuals com nacionals, ha condicionat d'una manera important l'evolució de la historiografia catalana.

En primer lloc, els conflictes i repressions s'han traduït en morts, exilis i persecucions de molts conreadors de la història i de la cultura catalanes, així com en la liquidació d'institucions científiques i acadèmiques que, en el millor dels casos, només han pogut subsistir durant aquests períodes de repressió en la dura clandestinitat.

El cas del període de la repressió franquista és un exemple que comença a ser ben conegut. El període que s'obrí d'ençà el 1939 comportà l'afusellament d'historiadors com Carles Raho-la; l'exili d'altres com Pere Bosch i Gimpera, Antoni Rovira i Virgili, Nicolau d'Olwer o Emili Gómez; l'anorreament d'institucions com la primera Universitat Autònoma de Barcelona i el seu Seminari d'Història de Catalunya, així com també de l'Institut d'Estudis Catalans.⁴ Aquesta repressió institucional i humana també existí en major o menor grau en els altres períodes que s'obriren després de 1652, 1714 i 1923.

Un segon efecte d'aquest pes dels condicionants històrics en la trajectòria de la historiografia catalana, han estat els intents d'esborrar la memòria històrica pròpia per remarcar el caràcter definitiu i irreversible del patró d'estat unitarista espanyol que es volia imposar. Això va passar sobretot després de 1714 i de 1939. Així a la història de Catalunya i a la seva historiografia senzillament se li negava l'existència. Recordo com, encara l'any 1955, Jaume Vicens Vives va haver d'iniciar a l'editorial Teide el seu projecte d'Història de Catalunya amb el títol de «Biografies Catalanes» perquè la censura impedia una col·lecció que explícitament identifi-ques els catalans amb una història pròpia.

En tercer lloc, aquests condicionants històrics han suposat que la institucionalització de l'activitat historiogràfica fos dèbil, amb molts talls i espasmes. Una feble institucionalització pública que només ha estat suplida parcialment pels impulsos voluntaristes d'una part de la societat civil. Avui dia, això encara es deixa sentir en determinades infraestructures historiogràfiques (com per exemple el dèficit existent pel que fa a grans col·leccions documentals), infraestructures que historiografies normalitzades ja van assolir en els dos darrers segles del darrer mil·leni.

LA HISTORIOGRAFIA CATALANA RECENT. UN BALANÇ POSITIU I ESPERANÇADOR

Tanmateix, interpreto que, malgrat el llast d'aquest condicionants històrics, la historiografia catalana actual (i la dels últims vint-i-cinc o trenta anys) es troba en una tendència positiva, és viva i gaudeix d'unes perspectives força esperançadores. Es tracta d'una opinió segurament no compartida per tothom, però, en tot cas, exposaré els meus arguments:

Primer, cal recordar que, des de fa gairebé trenta anys, hem entrat en una etapa de llibertats democràtiques individuals, les quals es manifesten, entre d'altres coses, en el terreny cultural i de la producció intel·lectual. Encara que Catalunya continuí sent una nació sense estat, es vegi constreta per un règim d'autogovern limitat i no tingui reconegut el dret d'autodeterminació nacional, l'acció lesiva de l'aparell de l'Estat espanyol contra la cultura i la historiografia catalanes (no oblidem pràcticament continuada des del 1714) no dic que sigui inexistent, però si que ha restat molt disminuïda. Altrament, la integració a una Europa on els valors democràtics, i els que van lligats al respecte a la diversitat cultural, es troben prou arrelats, permet preveure una continuació d'aquesta situació de llibertats.

Segon, i malgrat totes les limitacions i mancances que es puguin adduir, resulta clar que el salt endavant dels últims trenta anys quant les infraestructures materials i humanes que es poden relacionar amb la producció de la ciència històrica, ha resultat espectacular. Hem vist la

Malgrat el llast d'aquest condicionants històrics, la historiografia catalana actual es troba en una tendència positiva, és viva i gaudeix d'unes perspectives força esperançadores

multiplicació dels centres universitaris amb els seus departaments d'Història i l'acreixement dels historiadors professionalitzats lligats a la recerca i docència universitària; la creació de d'arxius i museus comarcals i locals; la consolidació d'una potent xarxa de centres d'estudis

Des de fa gairebé trenta anys, hem entrat en una etapa de llibertats democràtiques individuals, les quals es manifesten, entre d'altres coses, en el terreny cultural i de la producció intel·lectual

locals; la proliferació de revistes universitàries especialitzades, així com també d'altres de caràcter local i comarcal; la renovació de l'Institut d'Estudis Catalans després del llarg trajecte resistencialista de l'època franquista; la proliferació de col·leccions de temàtica històrica en el món editorial; l'elaboració de projectes editorials d'envergadura etc. Mai quantitativament i qualitativament la historiografia catalana no havia gaudit d'unes potencialitat semblants.

Finalment, i si en ens centrem en el món universitari, resulta indiscutible que durant aquest últims trenta anys s'ha produït un tendència a la professionalització, l'especialització i la internacionalització de la recerca històrica.

L'herència de l'escola de Vicens, juntament amb la recepció i el predomini de l'Escola dels *Annales* i de la historiografia marxista –molt especialment a través de l'obra de Pierre Vilar– va fer que durant els anys seixanta, setanta i bona part dels vuitanta predominessin, dins la historiografia catalana, les recerques vinculades a la història econòmica i la història social. En aquest període es desenvoluparen amb força els estudis d'història agrària, de demografia històrica, d'història del comerç, de la manufactura i de l'inici de la industrialització, així com també les recerques d'una història social «des de sota» molt inspirada en la historiografia marxista britànica d'Eric Hobsbawm i E. P. Thompson especialment.

Tanmateix sobretot en els darrers quinze anys ençà, i sense que la recerca adreçada cap a la història econòmica i social hagi deixat d'ésser molt significativa, hom pot detectar tant un augment del nivell de l'especialització, com unes línies fortes de la recerca cada vegada més nombroses i diversificades. Els reports de la recerca impulsats per la CIRIT i l'IEC ens permeten el diagnòstic següent:⁵

En Història medieval s'ha avançat en l'estudi de la fiscalitat reial i municipal; en la projecció exterior de la Corona catalanoaragonesa; en l'arqueologia medieval, en la història de les dones; en l'estudi de les estructures familiars; en la geografia del poder i l'estructuració administrativa de l'espai; en la història de l'alimentació, etc. En Història moderna s'han desenvolupat línies d'investigació en l'estudi del pensament polític, jurídic i econòmic; de l'evolució institucional i de la prosopografia del personal polític; dels sentiments d'identitat i contraidentitat; de l'opinió pública; de la història de la historiografia; en l'estudi sociocultural de la institució eclesiàstica; en la història ecològica, etc. En Història contemporània s'han conformat grups de treball entorn de l'estudi dels intel·lectuals i el poder; multiculturalisme i gènere; l'època franquista; les condicions de vida de la classe treballadora; la història del catalanisme; les transicions i canvis polítics, etc.

Resulta clar que tot i el bon nivell general assolit per la recerca feta a casa nostra el seu ressò internacional, o fins i tot espanyol, no és suficientment reeixit. En l'àmbit internacional, el fet que sovint les anàlisis comparatives o els balanços historiogràfics o temàtics es plantejgin a escala «estatal» perjudica en general els fruits de la recerca catalana. Tanmateix, s'han fet esforços notables per enllaçar la recerca catalana amb la que es realitza a l'exterior: participació dels historiadors catalans en congressos de caràcter internacional; tesis doctoral codirigides amb universitats estrangeres; col·laboració dels grups de recerca de les universitats catalanes amb d'altres d'àmbit europeu; participació com a col·laboradors o assessors científics de destacades personalitats internacionals en les revistes universitàries catalanes; publicació de treballs d'historiadors catalanes en revistes internacionals, etc.

Però, entenem que, a banda de la continuació i potenciació dels esforços individuals i departamentals per projectar la recerca en l'àmbit internacional, aquesta recerca sempre patirà una posició de desavantatge mentre no existeixi una institucionalització pròpia i forta de la recerca i de la cultura fetes a casa nostra.

Altrament, crec que fins i tot han quedat desmentides algunes veus –Enric Ucelay da Cal hi havia insistit especialment–,⁶ segons les quals la petitesa del mercat català acabaria per ofegar la historiografia catalana. Quan han sorgit projectes de divulgació professionalitzats i empresarialment ben pensats (com pot ser el cas de la revista *Sàpiens* i, en general, els productes de l'editorial Criteri) el mercat ha respost. Vendre més de 20.000 exemplars d'una revista amb periodicitat quinzenal –encara que sigui de divulgació– és una dada molt rellevant. Però també revistes d'alta recerca que no han caigut en el parany de sectarismes i que han sabut mantenir una sòlida trajectòria científica (*Afers* pot ser posada com a exemple), han demostrat que poden obtenir un número de subscriptors i de vendes suficient per fer-les sostenibles financerament. També, les obres de síntesi endegades per editorials com Enciclopèdia Catalana, Edicions 62 o L'Esfera dels Llibres (la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, *La Història de Política, Societat i Cultura dels PPCC*, o la *Història de Catalunya* dirigida per Albert Balcells, etc.) han tingut uns tiratges i uns resultats comercials molt estimables.

Potser són les monografies de recerca les que pateixen més la petitesa del mercat català, encara que això tampoc no és un fet exclusiu de la historiografia catalana. Però ni la realitat del present, ni tampoc del futur immediat, responen a les previsions catastrofistes que alguns havien anunciat.

Malgrat totes les limitacions i mancances, resulta clar que el salt endavant quant a les infraestructures materials i humanes que es poden relacionar amb la producció de la ciència històrica, ha resultat espectacular

UNA MIRADA ENRERE. EL DEBAT SOBRE LA «CRISI» DE LA HISTORIOGRAFIA CATALANA

La meva afirmació en el sentit que el balanç i la tendència de la historiografia catalana és, en les tres últimes dècades, clarament positiu pot semblar paradoxal i en contradicció amb l'existència, durant molts anys d'aquest mateix període, d'un llarg debat en què molts historiadors van expressar l'opinió que la historiografia catalana havia entrat en una situació de *crisi*.

Des de 1982 fins a mitjans de la dècada dels noranta recordo que, des de *l'Avenç*, el *País*, *l'Avui* i d'altres mitjans de comunicació, una bona part dels historiadors catalans van mostrar

una sensació de crisi, d'insatisfacció i fins i tot de desorientació quant els camins a seguir.⁷ Borja de Riquer, Miquel Barceló i Enric Ucelay da Cal en el manifest «Sobre la historiografia catalana», publicat al número 50 de *l'Avenç*, van ser els primers que van plantejar obertament la idea d'una crisi en la historiografia catalana.

En el seu moment, en un article de l'any 1993, ja vaig apuntar que aquest fet no era exclusiu de la historiografia catalana. La paraula crisi havia estat usada tant a França com a Anglaterra per definir la situació de la ciència històrica en el tombant

de les dècades dels vuitanta i noranta. David Cannadine a *Past and Present* l'any 1987 i diversos editorials de la revista *Annales* dels anys 1988 i 1989 havien també utilitzat el concepte crisi per definir, encara que des de perspectives distintes, aquell moment historiogràfic.⁸

Des dels anys vuitanta, la major part de la historiografia occidental va acusar l'esfondrament dels grans paradigmes historiogràfics que havien dominat les dècades anteriors (*annaliste* i marxista), també es va veure impactada per l'abandonament dels sistemes globals d'interpretació històrica i l'«esmicolament» o l'atomització dels temes objecte d'investigació històrica, o l'impacte de les tesis deconstruccions i postmodernistes en el pensament historiogràfic. Així mateix, l'activitat historiogràfica reflectia les inquietuds d'una societat que vivia canvis transcendents: l'inici de la revolució tecnològica, el profund trasbalsament dels seus valors i referents, l'ensorrament del paísos de l'anomenat «socialisme real» o la caiguda del mur de Berlín.

En l'àmbit català, la discussió sobre la crisi de la història es va moure a dos nivells. Un d'ells estava relacionat amb la valoració de la qualitat de la producció historiogràfica catalana. El segon, que fou el que més polèmica va suscitar i el que tenia unes implicacions més polític-ideològiques, va girar a l'entorn del concepte d'història nacional i sobre el rol social de l'historiador.

Vist ja amb una certa perspectiva, el debat em sembla propi d'una crisi de creixement i de maduració de la historiografia catalana, i em sembla perfectament lògic, diria inevitable, que es produís.

El context ideològic del tardofranquisme havia fet hegemònica una historiografia, que alguns han denominat frontpopulista. Aquest corrent historiogràfic que agrupava historiadors

També s'ha produït una tendència a la professionalització, l'especialització i la internacionalització de la recerca històrica

bastant diversos i que predominava en el món universitari català de l'època, féu en aquells anys una síntesi de la tradició historiogràfica catalana i els pressupòsits d'una història marxista o *marxistitzant*. Era un paradigma d'historiografia hegemònic i pràcticament indiscutit; i tot i que contenia en el seu si fortes contradiccions internes aquestes a penes afloraven, això perquè l'argamassa aglutinadora contra tot el que significava la dictadura franquista –historiografia oficialista inclosa– ho compactava tot, o quasi tot, dissimulant alhora les possibles mancances metodològiques i teòriques. A més, aquest paradigma era instal·lat en uns cercles universitaris encara molt reduïts, «quasi familiars» diria, i per tant amb severes, encara que invisibles normes contra qualsevol dissidència. El fet que una part important d'aquesta historiografia frontpopulista, especialment alguns dels seus historiadors més influents, fos integrada per intel·lectuals formats en una cultura marxista-leninista o maoista, de caràcter dogmàtic i allunyada dels valors liberals i democràtics, va contribuir a retardar l'emergència de vies historiogràfiques crítiques o alternatives al paradigma frontpopulista.

Tanmateix, la normalització política que suposà la derogació del franquisme i l'acreixement dels historiadors professionalitzats que propicià la massificació de la universitat en les dècades següents havia d'esbarrar tard o d'hora aquest paradigma historiogràfic frontpopulista i desfermar el debat en qüestions claus com podien ser el caràcter «nacional» de la història de Catalunya o la vigència del materialisme històric com mètode d'anàlisi històrica.

Vist amb una perspectiva de trenta anys, i ara que en sabem l'evolució posterior, podem mesurar la magnitud de les contradiccions latents. La revista *l'Avenç*, creació emblemàtica d'aquesta historiografia frontpopulista, pot servir d'exemple. L'any 1976 sortia a la llum amb el subtítol de «Revista d'Història dels Països Catalans» i en l'editorial del número 1 feia una vindicació contundent d'aquella activitat historiogràfica «que ha jugat un paper destacat en el moviment del nostre redreçament nacional», proclama que subscribia un consell assessor on, al costat de noms com Albert Balcells, Sebastià Serra o Jaume Sobrequès, n'hi figuraven d'altres com Ricard García Cárcel o Carles Martínez Shaw.

Amb el temps tothom (també el mateix *Avenç*) s'ha anat definit tant a nivell ideològic, com metodològic i nacional, i la lògica pluralitat intel·lectual s'ha acabat fent realitat, sectarismes inclosos. A partir d'aquesta pluralitat s'ha accentuat la polèmica i la crítica. Aquest increment crític, excepte quan enlloc de crítica agafa la forma de «rebentada», no deixa de ser positiu i em permet reforçar la tesi de «crisi de creixement» que abans he exposat.

Perquè l'existència d'una pràctica d'autoreflexió i d'autocrítica en la historiografia catalana, és un indicatiu que a casa nostra la disciplina històrica s'ha tornat més exigent i, per tant, més prudent. Les seguretats a tots nivells –teòric, metodològic i ideològic– del paradigma frontpopulista limitaven l'exercici crític, alhora que el context polític del moment donava als historiadors un paper estel·lar, tot i atorgant a la seva tasca social una capacitat d'anàlisi i comprensió

En els darrers quinze anys, es detecta tant un augment del nivell de l'especialització, com unes línies fortes de la recerca cada vegada més nombroses i diversificades

poc menys que il·limitada. Avui dia, i des de ja fa uns anys, al contrari, estem molt lluny de «l'historiador profeta» dels anys del tardofranquisme i de la transició cap a la democràcia. Entenc també que aquest exercici d'humilitat lluny de ser un símptoma de crisi es més aviat una mostra que hem entrat en una fase nova en el desenvolupament de la historiografia catalana, segurament menys espectacular que l'anterior, però també és possible que tingui, sobretot pel que fa a la recerca, unes bases més sòlides.

Durant molt temps la història i la memòria històrica han jugat, al costat d'altres elements com la llengua i la vindicació d'unes institucions d'autogovern, un paper molt rellevant en la conformació d'una identitat catalana i en el bastiment teòric del nacionalisme català contemporani.

Tanmateix, el gran dinamisme històric d'una societat complexa com és la societat catalana actual (immigració de procedència cultural i ètnica molt diversa, impacte dels impulsos culturals i econòmics derivats de la globalització, etc.) fan preveure que els elements identitaris relacionats amb la història i la memòria històrica perdin pes davant d'altres elements identitaris relacionats amb un «catalanisme útil» i que poden tenir unes transcendències econòmico-financeres i socials més concretes i immediates.

Però, tot i aquestes noves circumstàncies del present i del futur més immediat, el diàleg que una societat catalana en transformació ha d'establir amb el seu passat continua sent necessari. Qualsevol comunitat sense memòria és feble i inde-

fensa davant els «mals usos» de la història, els quals poden servir per justificar (políticament, jurídicament o constitucionalment) subjeccions del present o del futur.

El conreu de la història continua sent una eina socialment i nacionalment necessària, i, per tant, cal saludar sense prejudicis aquesta trajectòria positiva i a l'alça de la historiografia catalana de les darreres dècades. No vull amagar les mancances, els retards o les contradiccions internes de la historiografia catalana actual (escassa participació i incidència de la nostra historiografia en els grans debats teòrics, feble institucionalització, manca de determinades obres d'infraestructura cultural, sectarismes ideològics, profundes divergències entorn el factor nacional, etc.); tanmateix, tal com explicitava un report recentment publicat, per Claire Guieu i Stéphane Péquignot, a *Mélanges de la Casa de Velázquez* sobre l'evolució de la historiografia catalana en els darrers vint-i-cinc anys, aquesta reflectia una «histoire vive».⁹

NOTES

1. La història de la historiografia catalana com a línia de recerca amb un gruix important de producció només ha agafat cos des de mitjan dels anys noranta del segle passat. En aquests deu últims anys, s'han publicat monografies sobre autors cabdals com Jaume Vicens Vives, Ferran Soldevila, M. Coll i Alentorn, Ramon d'Abadal, Joan Fuster etc.; s'han editat epistolaris, dietaris i d'altres documents personals d'historiadors rellevants; així com les obres de síntesi ja citades i monogràfics col·lectius com el que la revista *Afers* 50 (2005) ha dedicat a «Vint anys d'historiografia catalana»; aquest mateix

salt endavant també es pot apreciar en la història de la historiografia referida als temps medievals i moderns. Anteriorment mereix destacar-se el conjunt d'articles i veus que Ramon Grau havia publicat a *L'Avenç*, així com a *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (segles XVIII-XX)*, Barcelona, 1979 o al *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona, 1992.

2. Josep M. FRADERA i Enric UCELAY DA CAL (Eds.), *Notícia nova de Catalunya*, Barcelona, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2005. Les cites a la presentació, *passim.*, p. 7-12.

3. En una qüestió més de fons, i a diferència d'Enric Ucelay da Cal, interpreto que el que llasta l'exercici de l'historiador no són els «contenidors» (siguin marxistes, nacionals, etc.), sinó la densitat intel·lectual i la capacitat de l'historiador per saber-los utilitzar i no restar engolit o presoner d'ells (de fet, tothom en té algun/s, sigui de tipus personal, formatiu, ideològic, polític, etc.). El «cientifisme utòpic» basat en la distància que propugna Enric Ucelay da Cal també pot ser un altre «contenidor».

4. Bàsicament: Antoni FURIÓ «La historiografia catalana sota el franquisme» a A. BALCELLS (Ed.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, IEC, 2004, p. 205-228; M. LLADONOSA, «La història a Catalunya després de 1939» a *Història de la cultura catalana. Vol. X. Resistència cultural i redreçament, 1939-1990*, Barcelona, Ed. 62, 1998, p. 191-206; i Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2003, especialment p. 227s.; també, amb un caràcter més general, vegeu Josep BENET, *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura catalanes pel règim del general Franco*, París, Edicions Catalanes de París, 1973, Josep MASSOT i MUNTANER, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978; i Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València-Barcelona, Institut de Filologia Catalana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

5. Albert BALCELLS (Coord.) *Reports de la recerca a Catalunya. Història 1990-1995*, Barcelona, IEC, 1998; Albert BALCELLS (Coord.), *Reports de la recerca a Catalunya. Història 1996-2002*, Barcelona, IEC, 2005. Una valoració sobre aquest creixement quantitatiu i qualitatiu de la recerca a Enric PUJOL, «La reflexió historiogràfica dels anys noranta», *Cercles d'Història Cultural* 4 (2001), p. 47-56.

6. Enric UCELAY DA CAL, «La historiografia dels anys 60 i 70: marxisme, nacionalisme i mercat cultural català» a Diversos Autors., *La historiografia catalana*, Girona, Quaderns del Cercle 6, 1990, p.53-90.

7. Vegeu el recull de textos i el balanç que en va fer Albert BALCELLS, *La història de Catalunya a debat. Els textos d'una polèmica*, Barcelona, Curial, 1994. Un recull bibliogràfic del debat es pot trobar a Jaume SOBREQÜES, «La Història contemporània 1977-1997» a Diversos Autors., *De les idees als fets. Reflexions al cap de 20 anys del Congrés de Cultura Catalana*, Barcelona, Ed. 62, 1999, p. 60-73.

8. Antoni SIMON, «El debat sobre la historiografia catalana: un balanç. Entre la crisi i la renovació» *L'Avenç* 175 (1993), p. 40-41. Els articles citats eren els David CANNADINE «British History: Past, Present-and Future?», *Past and Present* 116 (1987), p. 169-191; i «Histoire et sciences sociales. Un tournant critique ?» *Annales. Économies, sociétés, civilisations*, 43-II (1988), p. 291-293.

9. C. GUIEU i S. PÉQUIGNOT, «Historiographie catalane, histoire vive. A propos de quelques ouvrages récents», *Mélanges de la Casa de Velázquez* 36-I (2006), p. 285-306.

Antoni Simon i Tarrés és catedràtic d'Història moderna i contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Presència històrica, identitat i política nacional a Catalunya.

Elements per a un debat¹

Jordi Casassas Ymbert

Les pàgines que segueixen són una reflexió formalment provisional a l'entorn d'unes qüestions sobre les quals l'autor treballa des de fa unes dècades. Ara bé, en aquest article mira de posar l'èmfasi en la concatenació d'arguments que permeten lligar la reflexió metodològica adaptada als canvis que sembla que s'estan evidenciant els darrers anys amb la cadena de fets que acceptem de manera comuna com el relat històric de la dinàmica catalana contemporània.

Abans de començar m'agradaria puntualitzar que analitzo aquests problemes fonamentalment des del punt de vista de l'historiador: a l'arrencada del tercer mil·lenni, un coneixement a la contra en temps de postmodernitat (de modernitat fluida, segons el terme del polonès Zygmunt Bauman), on tot sembla concebut per ser oblidat després de ser utilitzat. Tot i així, estic convençut més que mai que no avançarem gaire més si no és amb una col·laboració cada cop més estreta amb l'antropologia, la sociologia, la politologia, la lingüística o la psicologia social, per citar alguns dels camps més rellevants que estan estretament lligats amb l'anàlisi d'aquesta problemàtica que ara ens ocupa. Tot amb tot, quasi en oposició amb totes aquestes disciplines, el punt de vista de la història ens obliga a no oblidar la llarga distància, el sentit de la relativització que provoca la consideració de les pervivències històriques i que ens inclina a minimitzar les categories massa tancades i a posar en el seu lloc la il·lusió del canvi.

Penso que tots podem estar d'acord en que la nació no es pot separar de la seva narració, de la representació que els seus membres n'han anat fent al llarg del temps. Així mateix, penso que és difícil no estar d'acord amb el fet que la nació (com a mínim la nació estructurada pels estats) ha demostrat ser, probablement, la font d'identificació col·lectiva moderna més poderosa. Amb estat o sense, però, el nacionalista modern no es plantejaria mai la cohesió nacional dels membres de la seva societat (la seva integració cultural/identitària) si no tingués una voluntat innegable de crear una col·lectivitat dinàmica, diferenciada i identificada amb un espai i una forma específica de viure el temps històric: un grup internament estructurat i estable.

Tant sols aquestes poques asseveracions –en el supòsit que les acceptéssim com a punt de partida raonable– ens plantegen un munt de problemes interpretatius que serà difícil obviar a l'hora d'analitzar un nacionalisme i la forma amb la qual aquest nacionalisme intervé (ha intervingut, intervé i/o podrà seguir intervenint) en la configuració d'un grup social/cultural específic, en la determinació dels símbols que el permeten mantenir cohesionat d'una manera més o menys permanent i en la possibilitat de que accedeixi a la fase superior de la normativització i institucionalització política.

Per altra banda, no puc estar-me d'avançar com tots aquests problemes tenen una historicitat essencial. Així doncs, em resisteixo a pensar-los si no és en funció d'un cas concret (fins i tot quan es teoritza es té en el cap una experiència específica i una vivència personal molt concreta). És evident que hi ha unes coordenades que són compartides en espais culturals afins i més amplis (els problemes de la creació, difusió i consum culturals, per exemple; o els problemes occidentals de la modernització i la nacionalització de les masses); és igualment evident que hi ha àrees de desenvolupament i un nivell de riquesa (o de retardament i pobresa, ja que metodològicament seria el mateix) que presenten problemes similars, fins un cert punt assimilables.

Si ens fixem en l'Estat espanyol ens trobem amb el cas gal·lec d'excentralització (la resultant dramàtica d'una centralització fallida) i de retardament, i amb els casos basc i català que representen àrees de dinamisme econòmic i social i de modernització pròpies d'unes societats industrialitzades i urbanitzades. La història dels tres nacionalismes és notablement diferent, fins i tot entre el cas català i basc que comparteixen una mateixa tipologia dintre i en relació amb el conjunt de l'Estat.

Així, en la mesura que estem parlant dels nacionalismes com d'unes construccions culturals molt concretes penso que no podem deslligar-les de les societats en i per a les que s'han creat i s'ha pensat que hi podien resultar funcionals. Tota pràctica cultural és essencialment social, localitzada en un espai i un temps concrets, així com necessitada de la seva particular, específica i exclusiva memòria (històrica). El fatalisme i el victimisme catalans, per exemple, elements històricament constitutius de la identitat catalana, tenen molt poc a veure amb el ritme també diferencial –preferent– del seu desenvolupament material dins de l'Estat espanyol.

En conseqüència, el primer problema que ens hem de plantejar i valorar convenientment (en comptes de menystenir-lo al·ludint a un pretès anacronisme) és el procés de creació, de difusió cultural-social i de creació d'unes possibilitats que puguin desembocar en la codificació política pròpia de la moderna identitat nacional catalana; de fet, si més no, l'inici del procés d'imposició d'una identitat constitueix un tema essencialment cultural, previ i imprescindible per a la praxi política (i a la llarga m'atreveria a dir que també per al bon funcionament democràtic). El problema que ens queda plantejat és realment complex i dinàmic; sobretot en societats que, com la catalana, no han disposat d'un poder polític (l'estat) que es responsabilitzi de convertir una identitat superior o nacional en la única memòria cultural oficial del grup.

Penso que tots podem estar d'acord en que la nació no es pot separar de la seva narració, de la representació que els seus membres n'han anat fent al llarg del temps

No podem oblidar que hi ha una memòria individual i la més determinant o memòria social (d'una família, d'un grup, d'una classe, etc.). Aquesta memòria, o sistema de transmissió de valors, és el flux cultural que permet donar sensació de permanència a una identitat que per definició és dinàmica, històricament canviant. En qualsevol cas, la possibilitat d'imposar una determinada memòria cultural com a base d'una identitat nacional superior per força no pot representar un procés fàcil ni lineal.

Si més no, en el sí de societats progressivament complexes, la integració nacional ha de conviure amb altres nivells d'integració i sentiments de pertinença (convivència que a vegades pot afectar un mateix individu, cas típic de les societats amb alts índexs d'immigració o d'emigració). En ocasions, fins i tot s'haurà de conviure amb formes identitàries «noves» (que no vol dir absolutament inèdites, ja que això significaria oblidar el «mediterraneisme» noucentista, posem per cas), com pot ser la consciència de mediterraneïtat reactivada des de la darrera dècada del segle xx en funció del replantejament estratègic comunitari de la seva frontera sud.

És així, doncs, que per entendre un procés de «creació» identitària cal entendre molt bé els problemes que envolten la creació cultural en les societats modernes: depenent de l'existència

Tota pràctica cultural és essencialment social, localitzada en un espai i un temps concrets, així com necessitada de la seva particular, específica i exclusiva memòria (històrica)

d'uns quadres i dels recursos necessaris per fer possible aquesta tasca creadora; depenent, així mateix, dels acords sectorials i generals sobre quins quadres identitàris s'han de transmetre a les generacions futures, sobre quines són les normes que regulen la producció cultural i de quina forma i en base a què es produeix i es manté la comunitat d'interessos imprescindible perquè la identitat nacional descansi sobre una base real.

Finalment, en l'estudi del marc identitàri nacional haurem de poder diferenciar una fase inicial en la que forçosament hauran de conviure i interactuar aquesta creació cultural identitària, amb el procés modern d'integració del conjunt de la societat i amb la constitució del nucli o grup dels primers na-

cionalistes, un nucli amb un suficient compromís i cohesió interna, atès que de la seva existència i característiques també en dependrà, en molt bona mesura, l'èxit nacionalitzador final.

És per això que podem apuntar que l'identitarisme és un fenomen urbà modern (per més que emfatitzi elements tradicionals i de la ruralia), atès que és en aquestes àrees on trobem un ritme de discontinuïtats més marcat i accelerat, canvis generals i multiplicitats que fan imprescindible aquestes noves formes i estratègies de cohesió identitàries. La identitat moderna necessita un grau important de coneixement i de compromís per part dels individus, atès que no pot generar-se i molt menys florir i perpetuar-se en base a intuïcions difuses.

Pot quedar clar, en conseqüència, que diferenciem l'identitarisme nacional modern de les formes d'identitat tradicionals, tot i que existeixi un període en que es pugui donar un cert transvasament d'unes a l'altra. No pretenem negar, però, la importància d'aquest identitaris-

me tradicional propi de grups reduïts i homogenis i que sovint podem identificar com a localisme, la identitat fruit de l'aïllament i que es viscuda com un fet donat («natural»).

La vella polèmica, tan ben encetada a casa nostra per Joaquim Maurin els anys trenta i seguida fidelment unes dècades després per la historiografia marxista oficial, referida a l'origen burges del nacionalisme, representa en el fons una simplificació, històricament barroera, que només toca la superfície del problema. Més tard, es va voler contrarestar situant l'origen i la força principal del catalanisme en els denominats «sectors populars» (potser pel fet que al final dels anys seixanta aquesta referència sociològica resultava més simpàtica): la línia interpretativa es va mantenir en el mateix paradigma –evidentment enriquit– però es va avançar poc en la comprensió dels mecanismes i en l'anàlisi del procés històric en què es van anar concretant els trets identitàris nacionals catalans, es va iniciar i consolidar la seva extensió en capes amples de la població i van poder acabar inspirant un sistema polític propi.

Si tornem al cas gallec, ens adonem del pes del sectors populars, de parla exclusiva gallega i un fort sentiment particular, local i amb una forta aprensió respecte del que és forà. Res d'identitarisme modern o de sentiment nacional, però, fins molt entrat el segle xx; i, aleshores, amb un arrelament majoritari entre els sectors de classes mitjanes de les ciutats; i el grup dels primers nacionalistes patirà un profund i perllongat aïllament social, que a vegades desembocarà en l'abatiment de pensar que l'únic camí per assolir una consciència nacional moderna era recolzar l'acció modernitzadora prèvia de l'Estat central.

FIXACIÓ I TRANSMISSIÓ DE LA IDENTITAT NACIONAL

Començàvem apuntant el caràcter indestriable de la nació respecte de la seva narració. El nacionalisme acostuma a posar tot l'èmfasi en la història, en especial allà on espera trobar el seu propi origen (l'acte fundacional), i és igualment en la pretesa seguretat de la narració històrica on busca els elements i les justificacions de la seva identitat i de la seva especificitat diferencial.

Però és evident que l'interès no es posa en el conjunt d'aquesta construcció fixada (ordenada i realista) que és la història. D'ella se'n busquen uns elements determinats on el grup es troba especialment reflectit, uns determinats personatges en qui es troben personificades les virtuts i els defectes col·lectius, la reiteració d'unes actituds que confereixen identitat diferencial, uns certs esdeveniments que confirmen la glòria nacional, l'origen de la dissort contra la que s'ha començat a reaccionar, una inflexió positiva, etc. Així, doncs, aquesta tria és un exercici que no té res a veure amb la història i si amb la memòria. Es tracta d'un exercici cultural col·lectiu que, ell mateix, es converteix en un element del relat històric global: és tan impor-

La integració nacional ha de conviure amb altres nivells d'integració i sentiments de pertinença, convivència que a vegades pot afectar un mateix individu, cas típic de les societats amb alts índexs d'immigració o d'emigració

tant la seva «creació» com el procés mitjançant el qual un grup determinat l'assumeix com a «veritat» heretada.

Això és el que no han sabut veure alguns historiadors llençats a la creuada «miticida» de desbrossar del relat històric que fabrica, la –per ells– falsa seguretat dels «identitaristes», totes les branques de l'error i la llegenda. Sovint es tracta d'intel·lectuals «cosmopolites» i prete-

sament d'esquerres, qui amb aquesta tasca de neteja pensen «desidentitaritzar» el que consideren un evident empobriment de la comunitat que els envolta (segons ells sempre una pobra comunitat circumstancial, està clar). Però el cert és que, per més que ho postulin com a solució racional a l'«alienació col·lectiva», no pot existir cap identificació ancorada en nocions abstractes, en valors purs d'universalitat i racionalitat, desarrelada de l'espai i del temps concrets.

A Catalunya, el genèric «catalanisme» és qui ha realitzat aquesta tasca d'indivduar i promocionar el coneixement compartit de la identitat diferencial pròpia (el republicanisme

o l'anarquisme i molt després el comunisme pensaren poder fer el mateix però de forma socialment exclusiva). Després vindrà la constitució del grup específicament nacionalista, que en puresa és el que vol assolir la sobirania i que afegeix al voluntarisme identitari l'estratègia orientada a controlar un aparell estatal propi.

En aquest sentit, es pot donar que el grup específicament nacionalista estigui radicalment enfrontat a altres sectors del grup genèricament identitari del mateix territori, els interessos concrets del qual, però, els porten a voler enfortir els lligams amb la resta de l'estat: es tracta, doncs, d'una qüestió d'estratègies. Ara bé, entre el sobiranisme i l'assimilacionisme extrems hi ha una gama important de postures. Si la segona postura, l'assimilacionista, pot ser titllada de traïdora a la identitat cultural nacional, la primera presenta serioses dificultats per mantenir estable una estructura política que la defensi i la representi: haurà de realitzar l'esforç d'articular tot el conjunt d'interessos nacionals (llengua, homogeneïtat cultural, interessos materials, política, etc.), amb la poca ajuda lògica per part dels organismes oficials; també haurà de convèncer els membres del grup, o els possibles aspirants, de si els compensaran o no els sacrificis que comportarà tota la lluita sobiranista extrema, així com de la dimensió dels avantatges concrets de la sobirania resultant final. Sovint, tota l'argumentació s'acaba en l'afirmació de que el que es pretén és assolir la mateixa sobirania que l'estat opressor: i que després ja es veurà que convé fer.

Però no ens muguem del catalanisme i de la promoció d'una identitat nacional diferencial catalana. Hi ha tres elements històrics que convé tenir ben presents: primer, la necessitat de portar fins mitjans segle XVIII l'inici de la voluntat conscient i moderna de fonamentar una comprensió col·lectiva de la identitat diferencial catalana (es fa en funció de les transformacions modernes que viu Barcelona, amb el protagonisme de la Junta de Comerç i amb l'objectiu cultural de recuperar sistemàticament la llengua i la història pròpies); segon, la importància de l'identitarisme d'arrel romàntica, a les primeres dècades del vuit-cents, procés que ens

obliga a tenir molt present la constitució del grup dels intel·lectuals i professionals moderns (de diferents extraccions socials) responsables d'aquesta producció cultural (no podem oblidar el fet que aquests intel·lectuals ajuden a configurar la identitat des d'uns pressupòsits que provenen d'àrees allunyades a la pròpia, amb el conjunt d'interferències culturals que se'n deriva); i, tercer, la confluència d'aquesta construcció cultural identitària amb la voluntat de posar a punt els processos, els mecanismes, les institucions i les polítiques orientades a integrar la moderna societat catalana.

És per això mateix que la construcció cultural identitària no pot ser analitzada ni explicada de forma aïllada: la creació dels símbols no es produeix per separat a les pràctiques socials. Això ho va veure molt atinadament Prat de la Riba a *La Nacionalitat Catalana* (1906), com a explicació històrica i complexa del procés de conformació del nacionalisme català i; més tard ho va sistematitzar de forma esplèndida Rovira i Virgili (de forma sintètica, per exemple, en el *Resum d'història del catalanisme*, de 1936). Per altra banda, l'explicació sistemàtica d'aquests trets identitaris sovint la trobem relacionada amb els grans moments de fractura històrica nacional. Penso en obres com la de Josep Ferrater Mora, *Les formes de la vida catalana* (1944) o la posterior de Maurici Serrahima, *Realitat de Catalunya* (1967), sense anar més lluny.

Fixem-nos en el corpus cultural del que constitueix la identitat catalana. Com és lògic, en ell s'hi apleguen multitud d'aspectes, de trets de fons i de detalls: del sentit sintètic originari de l'Empordà en la reunió seminal clàssico-grega de la muntanya i la mar (difícil d'entendre com una cosa exclusivament carrinclona pròpia de la «deformació» noucentista en l'actual Catalunya-ciutat i destinació turística de primer ordre europeu); fins a la simbologia de la pinya dels castellers; passant per una tradicional liberalitat (que es manté en forma de tolerància, de preeminència d'allò polític, de pacte, del sincretisme i el mestissatge fins els nostres dies); el romànic com art nacional (tot i que per a d'altres sigui el gòtic); un europeisme consubstancial (la llum que ens ve del nord, dels modernistes de finals del segle XIX); un cristianisme fonamental (la incorporació positiva dels jueus, fonamentals en la nostra història –com també els àrabs– s'ha fet conscient i ha estat incorporat al discurs cultural polític molt a darrera hora); i un llarguíssim etcètera.

No podem oblidar tampoc el valor simbòlic de la bandera, una «senyera» que identifica sobretot des de l'inici del nou-cents, un grup resistent en temps de persecució i dictadura, però que acaba sintetitzant el conjunt dels elements identitaris amb una gran força de penetració social-popular. Pel que fa al valor identitari de la religió i la raça, en el cas català s'hi ha fet referència d'una manera molt marginal i circumstancial: a la religió (si al valor Església catalana), especialment en moments de gran fractura i com a element d'identificació més social que nacional, però mai com un tret identitari i excloent; a la raça, les referències no van gaire més enllà d'uns testimonis molt puntuals que reflecteixen la febrada racista europea de finals del

segle XIX, tan a la dreta com a l'esquerra de l'espectre ideològic, però que mai no han conformat actituds col·lectives amb capacitat per convertir-se en expressió política.

Sintetitzant molt, podríem destacar sis blocs de temes identitaris que em semblen cabdals atesa la intensitat i la recurrència amb la qual se'ls ha utilitzat i han intervingut en la fixació de les polítiques identitàries: 1) el que fa referència a la utilització de la història; 2) el de la llengua; 3) el record i defensa de les institucions tradicionals pròpies; 4) la defensa del valor originari de la terra; 5) el caràcter orgànic de Catalunya; i 6) les grans actituds davant la vida.

1) La prolixa utilització de la història constitueix un tret comú a totes les escoles, tendències i èpoques. Els fets, els seus protagonistes i fins i tot les actituds i les accions col·lectives

La construcció cultural
identitària no pot ser
analitzada ni explicada de
forma aïllada: la creació
dels símbols no es
produeix per separat a les
pràctiques socials

han servit per bastir la memòria d'una història nacional que tan ha convingut als qui s'hi acostaven defensant una estratègia conservadora com als qui ho feien des d'una òptica progressista; de la mateixa manera, de la «llicó de la història» se n'ha pogut deduir i reivindicar tant la separació com la integració diferenciada dins la monarquia de predomini hispànic. Hi ha qui ha volgut veure la diferenciació hispànica en els resultats distints que va tenir la romanització en la Península Ibèrica; en termes generals, però, tothom està d'acord en destacar la diferenciació cultural-lingüística, institucional, social, econòmica, etc. que es consuma des dels segles XIII i XIV (fins i tot hi va posar l'accent el materialisme històric d'un Pierre Vi-

lar). Podem pensar, fins i tot, que l'element historicista segueix tenint valor per la mateixa barroera i prolixa utilització que se'n fa (pròpia del desconeixement creixent que se'n té) fins i tot en el context d'oblit general i sistemàtic en el qual ens movem.

2) La llengua és un altre dels puntals de la identitat diferencial catalana assumits i reconeguts d'una manera quasi universal. Els postulats romàntics veuen en la llengua l'ànima dels pobles i, així, els intel·lectuals poden retrobar el contacte amb el poble nacional i fer oblidar les anteriors renúncies i les evidents derrotes en la «batalla de les llengües» moderna. La llengua també és element diferencial, fins al punt de permetre fonamentar (inicialment per part de Rubió i Ors en l'èpica pròleg de 1841) que Catalunya és independent d'Espanya des del punt de vista cultural, ja que no ho pot ser en el polític. El factor lingüístic permet cohesionar el grup dels conreadors de la cultura nacional més enllà de l'evidència d'una Catalunya que mai no ha estat monolingüe; permet concretar la batalla nacionalitzadora de les masses i centrar el plet polític i institucional (normes i normalització). En aquest terreny hi ha dates simbòliques que acostumem a identificar amb la conquesta lingüística d'un espai: 1833 (Oda La Pàtria), 1859 (restitució a l'Ajuntament de Barcelona del certamen poètic medieval dels Jocs Florals), 1895 (discurs «La llengua catalana» d'Àngel Guimerà a l'Ateneu Barcelonès), 1912 (publicació de les normes ortogràfiques de Pompeu Fabra), 1916 (cooficialitat del català a l'Ajuntament de Barcelona), etc.

3) La reivindicació d'un sistema polític, jurídic i institucional propi i diferencial constitueix un altre dels substrats fonamentals de l'argumentació identitària. En aquest terreny s'ajunten molts fets: des dels records del pensament polític i jurídic propi del que s'ha discutit, perdut i conservat a partir del 1714 (en la dinàmica que va de 1640 a 1714 molts van parlar de la «fi de la nació catalana»), fins a la resistència d'algunes professions liberals a perdre les reglamentacions tradicionals (penso en els casos del notariat o dels mestres d'obres, per exemple) o les grans mobilitzacions per tal d'evitar la desaparició d'una forma particular de transmissió de la propietat (l'hereu). La utilització identitària de tots aquests plets es desprèn, però, de la convicció íntima i generalitzada de que el poder polític (l'Estat, en definitiva) ha de ser el resultat del sentiment comú de pertinença dels ciutadans a una realitat espiritual aglutinadora expressada i projectada en símbols, processos i poders (els anti-identitaris pensen que tot això son facècies inventades per tal de reforçar la idea de submissió del ciutadà al poder o als sectors hegemònics). Així doncs, el dret reflecteix, igual que la llengua, una psicologia desenvolupada en una lenta transformació al llarg de la història; i les institucions tradicionals determinen el grau de democràcia real del poble (el pactisme).

4) La defensa del valor originari de la terra (la natura, l'estadi natural) penso que és comuna a tots els moviments culturals identitaris (i, més enllà, a tots els corrents que han pensat l'individu en societat en moments de gran trasbals i canvi: pensem en Rousseau, per exemple i la seva utilització en camps que van del liberalisme a l'anarquisme). La terra és origen i essència, i en la vida rural hi trobem la psicologia originària, la llengua, el fonament etnogràfic, religiós, etc. La terra (i per extensió la natura) representa l'element de continuïtat i, per tant, el tret que ens permet entendre'ns com a grup nacional immutable per sota dels constants canvis històrics; l'actual discurs conservacionista ha actualitzat sens dubte aquesta identificació. La masia o casa pairal (com a lloc físic o sociològic, lligam amb la tradició o realitat profunda, com a memòria, com a institució socioeconòmica, etc.); el sistema de l'hereu i el cabaler com a pràctica històrica assenyada que haurà acabat permetent i estimulants el dinamisme econòmic modern; el pairalisme, convenientment despullat del conflicte social que genera durant la segona meitat del vuit-cents; així com el valor referencial de la genealogia, tot plegat constitueixen elements recurrents en la creació de la posterior simbologia identitària. En bona part, doncs, es tracta d'elements reinterpretats pel folklore del vuit-cents, per l'emergent antropologia i per l'acció de les societats geogràfiques i excursionistes tan actives des de 1874 en endavant.

5) La comprensió de Catalunya com un tot orgànic social, material i territorial constitueix un altre dels camps d'identificació diferencial que s'ha anat demostrant com una important font de

Podríem destacar sis
blocs de temes identitaris
cabdals en la fixació de les
polítiques identitàries: la
utilització de la història; la
llengua; el record i la
defensa de les
institucions tradicionals
pròpies; la defensa del
valor originari de la terra;
el caràcter orgànic de
Catalunya; i les grans
actituds davant la vida

simbologia nacional. Per altra banda constitueix un poderós element d'integració territorial i social, imprescindible en una societat sotmesa a canvis tan radicals i accelerats com ha viscut la catalana moderna i contemporània: creació simbòlica i pràctica social de bracet per demostrar la conveniència de pertànyer al grup nacional i, per tant, la bondat del propi nacionalisme. Hi ha idees que es repeteixen simptomàticament, com ara la noció de Barcelona «cap i casal» de Catalunya, la «Catalunya ciutat», la bondat del municipalisme convenientment integrat en la superior realitat nacional (potser heretat del primer revolucionarisme federal), la funció dintre el tot orgànic del comarcalisme, etc. Els especialistes (pensem en l'obra històrica de Pierre Vilar o en la teoria del municipalisme del geògraf Lluís Casassas), a més, parlen de la integració territorial moderna (iniciada a les darreries del segle XVII i consolidada en el XVIII) com d'un dels elements més poderosos de diferenciació de Catalunya respecte del conjunt d'Espanya.

6) Finalment hem de parlar d'unes «actituds» davant de la vida, configurades al llarg del temps i que han acabat per representar actituds col·lectives permanents, elements que han justificat històricament tant la psicologia com moltes de les actuacions del grup nacional. En aquest cas, i sense que signifiqui exhaurir la llista, podem parlar altre cop del pactisme; així com de la combinació, a voltes violenta, del seny (o sentit comú, que es modernitza al vuit-

cents amb la influència filosòfica escocesa) i la rauxa (que podria identificar una forma de violència molt típicament mediterrània, però que aquí engloba necessàriament la violència pròpia dels processos d'industrialització, urbanització i creixement ràpid); del valor del treball (la laboriositat com element diferenciador en un entorn meridional); d'allò que Jaume Bofill va identificar com a «tradicionalisme evolutiu» (o necessitat de progrés però fonamentat en la tradició); o del fatalisme històric respecte de l'acompliment integral de l'ideal nacional (un argument catalanista que ha esdevingut lloc comú i que podria sintetitzar-se en la frase «malauradament, tal i com ha passat tantes vegades abans i per culpes tan alienes com pròpies...»).

Convé aturar-se en el valor del treball entès com una virtut col·lectiva. El fort procés industrialitzador del vuit-cents no va impedir la pervivència de la menestralia i el seu pas al segle XX en forma de petits negocis, comerços, tallers i empreses de tota mena que personifiquen l'activitat econòmica catalana més enllà del gran capital i la gran burgesia. El catalanisme del nou-cents ho tenia ben present quan fomentava el cooperativisme o quan capacitava els obrers a través d'organismes com l'Escola del Treball. El cert és que d'aquestes famílies obres en sorgiran una munió de petits i esforçats emprenedors, fervents defensors de la moralitat del treball i l'esforç, molts dels quals posaran petits negocis que resistiran fins i tot l'autarquia del primer franquisme. De fet, es tracta d'una realitat que caracteritza l'espai català i del que en participarà la població immigrada els anys cinquanta i seixanta: una generació després (als darrers anys del segle), el cert és que una mica més de la meitat de les petites i mitjanes empreses catalanes eren obra seva.

En el procés històric els símbols tenen un gran potencial estructurador de les societats, així com un èmfasis especial en l'acció política concreta

L'important d'aquest conjunt de valors és, per un cantó, que una part substancial de la societat en prengui consciència (sempre estereotipada) i, per l'altra, que tingui els mecanismes i l'oportunitat per anar decidint a cada moment quin és el «marc identitari» que s'ha de transmetre a les generacions futures. Al capdavant, sembla clar que en el procés històric els símbols tenen un gran potencial estructurador de les societats, així com un èmfasis especial en l'acció política concreta.

És evident que aquests quadres identitaris, fonamentats com hem vist en pràctiques socials concretes, representen sistemes de valors transmesos que constitueixen cadenes de judicis i idees en constant renovació. Això no ens ha de fer pensar que els símbols identitaris representen una forma de fixisme (conservador, tradicionalista) en la seva formulació més externa i descontextualitzada; perquè, en la seva simple pervivència històrica, amaguen tot el dinamisme i el canvi que afecta al conjunt de la societat. Més enllà de la cantarella d'uns pocs, no hi ha persistència identitària sense la pervivència d'una comunitat d'interessos ben real, en constant renovació, actualíssima. Benedict Anderson ha pogut parlar de «comunitat imaginada»; però no s'està de retreure com la identitat nacional s'ha convertit en un dels aspectes estructuradors fonamentals de les societats modernes.

Més enllà de la cantarella d'uns pocs, no hi ha persistència identitària sense la pervivència d'una comunitat d'interessos ben real, en constant renovació, actualíssima

EL PROBLEMA POLÍTIC DE LES IDENTITATS I EL «GRADUALISME» SOBIRANISTA

M'interessa molt destacar el darrer punt amb el que acabava l'apartat anterior i que fa referència al tema essencial de quina manera es creen els mecanismes que han de permetre que sectors amplis de la societat puguin compartir aquest conjunt cultural identitari, això és, aquests vincles informals que provenen d'una informació difusa en el sí de la societat, transmesa d'una generació a l'altra, i que forma part d'això que denominem cultura.

En el procés de la politització contemporània de l'identitarisme català hi podem establir tres grans fases: 1) una d'inicial, en el que el culturalisme identitarista pren consciència de que necessita la política (de la crisi del Centre Català, de 1887 a 1902, aproximadament); 2) una segona, de l'inicial posada en pràctica de la política de les identitats, en la que la política identitarista es planteja de manera conscient el problema de la integració democràtica del grup nacional (1903-1917); i, 3) una tercera i definitiva, en la que el gran desbordament social provocat per l'impacte de la Gran Guerra, per la tensió de la modernitat, farà imprescindible el primer salt sobiranista amb la reivindicació política de l'autonomisme, (de 1918 en endavant). Aquí avancem tan sols uns comentaris generals d'una argumentació que ens obligarà a matisar i enriquir una història massa política i organitzativa del catalanisme que és la que ha predominat fins ara.

Es tracta, doncs, de les preocupacions i l'empremta d'una generació, de trenta anys d'una dinàmica realment intensa que permetrà canviar el signe intergeneracional tradicional.

De fet i en termes generals (històrics), l'evolució urbana i industrial de la societat moderna no havia provocat la homogeneïtzació social que es podia preveure veient aquell «exèrcit del treball», la precipitació de la crisi del món rural o el lent però imparable creixement de la classe mitjana de les ciutats. Així doncs, les identitats modernes no podien ser el reflex ni dels vells ni dels moderns aïllaments, sinó que havien de dependre de l'aplicació d'unes estratègies molt concretes i adaptades als problemes en presència: les primeres havien de ser les

Seran les estratègies culturals i la creació simbòlica el que permetrà pensar en la necessitat de concretar i promoure la superior identitat de la comunitat nacional, elaborada, si es vol, de soca-rel

socials, a partir de la constatació de que persistien valors i interessos comuns en relació a l'apropiació del territori, al manteniment de vells estatus o noves situacions socioeconòmiques o en relació a la millora de la relació amb els poders establerts. Però, més enllà de la vertebració d'aquesta comunitat d'interessos, seran les estratègies culturals i la creació simbòlica el que permetrà pensar en la necessitat de concretar i promoure la superior identitat de la comunitat nacional, elaborada, si es vol, de soca-rel.

Penso que aquest és l'argument de fons que va moure al grup de nacionalistes que a la darrera dècada del segle XIX va centrar els seus esforços en posar en funcionament això que coneixem com el catalanisme polític. La màxima aportació de Prat de la Riba està en proposar que allò que fa vàlid el nacio-

nalisme no és ni el grau de depuració doctrinal ni el maximalisme sobiranista, sinó el grau de consciència que pugui assolir el poble de la seva condició de poble nacional, de la seva superior i pròpia identitat diferencial.

És per això que podem dir que Prat es va avançar en certa manera a la seva època quan a inicis del nou-cents va entendre i reivindicar la modernitat del nacionalisme dins un món en ràpida mundialització, tot polemitzant retòricament amb l'italià Crispi, en qualificar el nacionalisme com la forma moderna i actual de la «qüestió social». Prat explicita que les nacionalitats són la llei de l'estructura natural de les societats humanes, de manera que el nou universalisme serà precisament el que farà triomfar el nou nacionalisme.

Molt abans de pensar en servir els interessos de la burgesia o els valors tradicionals del model de societat que defensava l'Església, el grup de Prat de la Riba va començar actuant en aquesta clau nacionalista moderna i no només com a reacció al caos, a la desconfiança i al desconcert envers l'Estat central desfermats per la crisi colonial de 1895-98. La reflexió teòrica de Prat corre parella a la mobilització per mirar de convèncer els factòtums tradicionals del catalanisme d'aquesta necessitat d'actuació política nova. De fet, l'article primer del «partit» que es posarà a punt el 1901 (la Lliga Regionalista) modernitzava i estenia a tot Catalunya l'article primer d'aquella «Unión de Corporaciones Científicas, Literarias, Económicas Artísticas» que Duran i Bas havia endegat per a Barcelona el 1876: procurar, per tots els mitjans legals a l'abast, el foment dels interessos morals i materials del país.

L'estratègia inicial va combinar la «conquesta» de les principals corporacions ciutadanes (com l'Ateneu Barcelonès o l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, la Lliga de Defensa In-

dustrial, etc.), la redacció d'un Catecisme nacionalista amb Pere Muntanyola (el 1894, com a voluntat d'adoctrinament en base a una «veritat prefixada» nacional), i la realització d'un seguit de conferències (1897) que volien tancar la discussió sobre la naturalesa, alcans i aplicació a diversos camps essencials (art, dret, llengua, etc.) del modern nacionalisme català. Calia deixar endarrere la discussió nacional-identitària per mirar d'aturar les constants escissions per qüestions de matís, pròpies dels grups tancats intel·lectuals, per acceptar uns mínims i posar-los al servei de la veritable política moderna de les identitats.

La posada en marxa d'aquesta política serà el que convertirà el catalanisme en quelcom molt més gran que la simple estructuració d'una plataforma regionalista conservadora amb una determinada quota electoral. Animat per la filosofia política noucentista (on es reuneix la voluntat normativista, l'acció institucional modernitzadora i l'entestament intervencionista dels moderns intel·lectuals-professionals), el grup de Prat va donar forma política a un vast programa en el que hi van contribuir (confluint-hi o pensant equivocadament estar-hi en oposició per qüestió de radicalisme nacionalista o d'orientació política) multitud d'iniciatives i d'activismes individuals o col·lectius: no és per què sí que aquest procés coincideix amb l'aparició de l'escola catalana i catalanitzadora o amb l'estructuració inicial d'entitats tan significatives com l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

És evident que va existir un nivell clarament polític, atès que el catalanisme va haver d'assolir el seu espai propi. En aquest sentit, va tendir a crear (1904-1907) un partit estable i disciplinat, d'inspiració socialment conservadora i, com deien ells mateixos, accidentalista en relació a la forma que prenia el govern de l'estat. Un partit que, com a tal, va radicalitzar els arguments i les estratègies en el transcurs de la lluita quotidiana, va desqualificar els contraris, va lluitar contra les tendències secessionistes internes i es va aliar amb qui li va convenir (inclòs el caciquisme local) per tal de consolidar i augmentar les seves quotes de poder. Però aquesta circumstància no invalida ni desdii el seu esforç per introduir la moderna política catalana de les identitats.

Així, el que interessa destacar és com aquesta etapa política-electoral del primer nou-cents va introduir variables noves que afectaven el procés pel que aquest catalanisme havia de mantenir cohesionat i estable el que concebien com el grup nacional (en l'aspiració màxima, tot el poble català). Entre aquestes variables hi hem de posar, en un lloc molt destacat, la nova relació que es va haver d'establir entre l'argument «victimista» tradicional (les diverses formes d'opressió o d'oblit rebudes de part de l'estat), i la nova realitat «col·laboracionista», relacionada amb l'existència cada cop de més organismes amb els seus funcionaris; uns ens que, en no haver-se assolit la sobirania plena, no es podia amagar el fet que constituïen delegacions del poder central. L'altra gran variable va ser, en relació a aquestes noves possibilitats polítiques i administratives, la necessitat que el catalanisme es plantejés la necessitat prioritària d'impulsar una nova, més plena i socialment més extensa assumpció de l'identitat diferencial catalana: un esforç moderníssim de nacionalització de les masses.

¿Es pot dir que el catalanisme identitarista podia presentar un balanç més o menys positiu de la seva acció institucionalitzada anterior?

És en aquest aspecte on va sobresortir amb més intensió i força l'acció del modern catalanisme que dirigeix Prat de la Riba. Em refereixo, especialment, a la seva voluntat conscient de generar una veritable cultura nacional. Ja amb la seva inicial planificació, aquesta política nacionalitzadora va permetre ampliar i modernitzar el nucli dur nacionalista: son els quadres del catalanisme polític, reunits fonamentalment en la secció Joventut Nacionalista de la Lliga en el pla polític, i estructurats culturalment a través del noucentisme, que es presenten públicament amb una creixent i desacomplexada mentalitat pública i professional de constituir una moderna burocràcia nacional.

Aquest nucli identitarista va denominar la seva política nacionalitzadora amb el nom de «culturisme nacional»; en ell hi diferenciava la «cultura material» (la creació de les infraestructures, el foment de la riquesa o les polítiques socials) i la «cultura espiritual». En aquest darrer camp és on es posava l'accent màxim, diferenciant un triple nivell d'actuació: el superior,

amb els organismes generadors de cultura (presidits pel l'Institut d'Estudis Catalans i la Biblioteca Nacional de Catalunya); el nivell intermedi, amb les institucions responsabilitzades de la formació de tota mena de tècnics i investigadors, això és, el personal difusor de cultura (amb la Universitat Catalana, l'Escola de Funcionaris i l'Escola de Mestres al capdavant); finalment, sobretot a partir del 1914 es començaria a parlar d'un tercer nivell de la «massificació cultural»: en ell es projectarà un Institut d'Educació Nacional per a coordinar l'acció d'entitats privades (de Nostra Parla a l'Orfeó de Sants) i

responsable d'endegar programes de «cultura física, moral i espiritual», de promocionar oci, gustos, una millor decoració de la llar popular, la utilització del català i la depuració del llenguatge, l'alimentació i la salut popular i un llarg etcètera. No podem amagar que aquest embrió de ministeri d'educació nacional s'avança o es coetani als d'Itàlia o de la Rússia dels soviets.

La posta en marxa d'aquests instruments nacionalitzadors (projectats conscientment de 1907 endavant) és el que va donar més embranzida a aquell «govern regional» que fou la Mancomunitat de Catalunya. Però tampoc podem oblidar que aquest organisme va començar a funcionar oficialment, l'abril del 1914, coincidint pràcticament amb l'esclat de la Gran Guerra, això és, en una conjuntura general de gran dinamisme i transformació, d'un radicalisme doctrinal creixent i d'una violència social extrema. A més, especialment a partir de la crisi política de 1917 es va veure clara la inviabilitat del regim de la Restauració i, així, l'aprofundiment progressiu d'un buit polític que podia acabar fent perillar l'entramat institucional del catalanisme identitarista. Tant des de l'òptica interior com des de la política general espanyola (i europea) s'imposava un canvi de rumb, això és, l'adopció de la posició sobiranista que representava la reivindicació de l'autonomia política.

Aquesta nova fase, que normalment es vista com un graó superior en la maduració del nacionalisme català (el projecte d'estatut d'autonomia del 1919 serà la base del de 1931), no podem oblidar que feria ràpidament evident al moviment catalanista el grau de dificultats que es

deriven de l'exercici d'una política sobiranista en el si de societats complexes regides per un estat llunyà i fins i tot hostil. Em refereixo al trencament intern del propi nacionalisme (escindit en diferents opcions ideològiques i intensitats sobiranistes, com es comença a fer evident entre 1919 i 1923) i al seu progressiu aïllament dins el conjunt d'una societat en la que els grans sectors socials (la patronal i el sindicalisme de classe) tendeixen a tancar-se sobre sí mateixos i a corporativitzar-se d'una manera progressivament agressiva.

¿Es pot dir que, enmig d'aquestes dificultats, el catalanisme identitarista podia presentar un balanç més o menys positiu (que volia dir engrescador, regenerador de fidelitats i entusiasmes) de la seva acció institucionalitzada anterior? La resposta em sembla que podia ser si més no moderadament afirmativa per tres tipus de raons, de caire polític, institucional i cultural-educatiu. La contribució del catalanisme en la democratització política general era evident; però, a més, aquest catalanisme havia assolit convertir-se en la força política hegemònica entre 1912 i 1922 i retrobarà aquesta hegemonia després del parèntesi dictatorial (entre 1931 i 1934); finalment, amb hegemonia o sense, el catalanisme havia assolit convertir-se en l'element de referència central en la política catalana i a partir d'aleshores ho serà en tots els períodes de normalitat democràtica.

En el pla institucional, l'èxit catalanista resultava incontestable amb una empenta contra la que lluitaran simptomàticament i amb un gran encunyament les dues dictadures. Allà on les coses podien semblar menys optimistes era en l'extensió social d'aquell «culturisme nacional» que perseguia la normalització identitària diferencial en el conjunt de la societat: en la catalanització de l'alta cultura els avenços van ser força notables; en els mitjans de comunicació l'avenç va ser més qualitatiu que quantitatiu (i en camps d'influència massificada creixent, com en el nou esport, encara amb major proporció); l'esforç en la creació de biblioteques populars, d'escoles pilot, tècniques i professionals per a obrers, de guarderies infantils i de colònies escolars o de centres per a la dona, posem pel cas, va ser més que notable, tot i el nombre sovint migrat de les iniciatives; però es podia argumentar que es partia de molt avall perquè l'avenç en la catalanització general de la societat resultés clarament perceptible.

L'acció brutalment erosionant de les dues dictadures va acabar de fer la resta, i no oblidem que en conjunt seran quasi quaranta-tres anys de dictadures. El catalanisme es va replegar sobre sí mateix, va incrementar l'argument resistencialista i va enquistar perillosament els grans ressorts anteriors: l'acció catalanista identitarista i el sobiranisme (autonomista o el més extrem, el secessionisme independentista).

És amb la combinació de canvi i permanència que els individus i les societats poden mantenir els mínims identitaris per sobreviure

LA POLÍTICA NACIONAL (IDENTITÀRIA I SOBIRANISTA) EN UNA SOCIETAT COMPLEXA

Quan els anys setanta es va veure clara la descomposició final de la dictadura franquista, el catalanisme es va presentar obertament en societat amb una proposta que contemplava el recobriment dels orígens per no perdre la identitat, la nacionalització democràtica del conjunt de la societat (fos quin fos el seu origen), la catalanització institucional i la reivindicació autonòmica.

¿Fins quin punt, però, era possible recobrar sense matisos nous la tàctica i l'orientació tradicionals? La societat catalana acumulava, com a mínim, tres impactes històrics d'un relleu decisiu. Em refereixo a l'impacte acumulatiu de la decapitació dels quadres i les elits polítiques, institucionals, educatives, etc. el 1939-1940; després, al capgirament demogràfic, social, cultural centrat en els anys seixanta, quan la immigració extracatalana duplica pràcticament la població (de 3 a 5,5 milions d'habitants en xifres rodones); finalment, als efectes de la ràpida massificació, modernització de la societat (incloent una incipient i aleshores imperceptible individualització fruit d'un consumisme creixent), així com a la imparable mundialització (que es farà dramàticament i definitivament evident pels efectes de la crisi energètica de 1973).

Entre 1976 i 1986 es consolidaran els canvis i s'activaran els mecanismes democràtics que han canviat de soca-rel la vida pública i política general, la municipal, l'autonòmica i fins i tot la que afecta a la plena integració europea (l'europeisme, o la voluntat de vinculació amb l'Europa més desenvolupada, havia estat un dels símbols que acreditava el catalanisme com a element diferencial): aquests canvis han permès consolidar un dinamisme transformador que fins i tot podem pressuposar que, en bona part, estaven larvats i vivien per sota del mur de contenció de la dictadura (el testimonialisme i resistencialisme de molts patriotes van contribuir decisivament a fer-ho possible). I entre 1989 i 1993 es consumarà el canvi d'escenari mundial que ens porta als nostres dies, amb els efectes afegits de la nova societat de la comunicació, la uniformització cultural i de la globalització econòmica.

Els historiadors sabem que per sota d'aquesta sensació trepidant de canvi persisteixen sempre els elements de continuïtat: és amb aquesta combinació de canvi i permanència que els individus i les societats poden mantenir els mínims identitaris per sobreviure. És evident que si podem parlar d'un «model català», d'una societat catalana amb un grau remarcable d'èxit i dinamisme, d'una condició de motor del denominat arc mediterrani nordoccidental, etc. aquestes condicions no s'improvisen i, així, hem de valorar els elements si es vol subterrànies de permanència. Es pot argumentar que l'exili va ser molt present en la cultura catalana de l'època inicial del franquisme, atenuant en part els efectes del 1939; que d'onades immigratòries ja n'hi havia hagut abans, provocant efectes interns «lerrouxistes», alarmes culturals i fins i tot científiques, com la de J.A.Vandellós, mentre que durant el franquisme la temptació «lerrouxista» serà mínima, testimonial; o també que els graus de benestar de la societat urba-

na catalana abans de la Guerra Civil eren comparativament força alts (molts índexs de 1930 no es tornaran a assolir fins passat 1960). Però, tot amb tot, malgrat que aquestes permanències (que caldrà avaluar convenientment perquè son molt importants per al país) ens inclinin a matisar la idea de fractura històrica, penso que els canvis ressenyats son suficientment importants i globals per a menystenir-los.

Tot amb tot, la sensació subjectiva de crisi i de canvi accelerat és actualment tan evident com generalitzada. A Catalunya, especialment a la Catalunya nacional, la seqüència històrica que acabem de relacionar s'ha acabat convertint en el coixí real d'aquesta gran suggestió de què estem presenciant l'infantament d'un mon nou, que la nostra és una societat definitivament moderna, quasi postmoderna.

Tard o d'hora caldrà una reflexió que vagi més enllà de l'imprescindible tacticisme del dia a dia. El conjunt del catalanisme identitari i del nacionalisme sobiranista caldrà que incorpori aquests estímuls, suggestions i canvis més recents per a seguir jugant un paper real en el present-futur, així com per situar-se convenientment en aquest joc identitat particular –universalitat que ja vèiem formular a principis del segle xx i que ara sembla més determinant que mai. Els canvis experimentats per la realitat catalana sembla que obliguen un replantejament de les relacions que existeixen entre la memòria i la identitat catalanes; al mateix temps convé una reflexió sobre l'abast que pot tenir una política nacionalitzadora en el si d'una societat complexa, on s'imposen la individualització i els particularismes; finalment, convé plantejar novament el procés sobiranista per relació als problemes actuals que poden sorgir a l'hora de definir els grups identitaris. I no cal dir que si aquestes reflexions tradueixen una nova sensibilitat de present, els historiadors no en podem ser totalment refractaris; l'anàlisi del passat s'haurà de veure afectada.

Penso que és molt significatiu que al període d'entreguerres europeu se superés el vitalisme de finals del segle xix i es passés de la idea bergsoniana del «record pur» i individual a la del «record social» argumentat –penso que de forma brillant– per Maurice Halbwachs. Aquest segon parla del quadre social, del context i de les referències concretes que ens fan recordar unes coses i, a més, que aquests records s'ordenin en funció d'unes escales de valors determinades i no d'unes altres. D'aquesta manera, podríem dir que la memòria reflexa molt més el present que es projecta cap el passat que el passat mateix i que aquest record no és mai absolutament individual sinó tot el contrari: el record, la memòria, constitueixen una reelaboració col·lectiva, una construcció eminentment cultural donat que representen un filtre o selecció que coneixem com a tradició.

Aquest caràcter mòbil, cultural i social de la memòria fa que les identitats siguin igualment mòbils, que es vagin renovant i transformant constantment (molt més en temps que la gent considera de canvi o de ruptura). M'inclinaria per la definició genèrica d'identitat com la presència històrica d'un grup concret –d'aquí la primera part del nostre títol–, com un element de dinamisme i no de fixisme. Complementàriament, penso que és realment difícil rebatre que la llengua (materna) és el vertader instrument de la memòria-identitat. Des de la

Tard o d'hora caldrà una reflexió que vagi més enllà de l'imprescindible tacticisme del dia a dia

Tot amb tot, la sensació subjectiva de crisi i de canvi accelerat és actualment tan evident com generalitzada

perspectiva de la història cultural, tan importants son els elements (i la seva prelación) que en un moment determinat es fan servir per a bastir l'argumentació identitària com les condicions socials, econòmiques i polítiques en les que viu la comunitat que l'ha de rebre.

D'aquesta manera, hem d'entendre, ara més que mai, la nació com una comunitat de cultura (i un estil de viure) que ja no es pot considerar absolutament exclouent, ja que en principi

Caldrà que el conjunt del catalanisme identitàri i del nacionalisme sobiranista incorpori aquests estímuls, suggestions i canvis més recents per seguir jugant un paper real en el present-futur

està oberta a tots els qui ho acceptin lliurement sigui quin sigui el seu origen. El fonamental és la forma com es conviu aquest projecte cultural i aquest estil de vida; i això és quelcom que mai podrem trobar en l'abstracció que significa un aleatori «pacte constitucional», per més que el sublimem en forma de «fidelitat». En això darrer haig de reconèixer que no es pot generalitzar. No sé que pot passar en el cas d'una comunitat de nacionalisme identitàri i sobiranista que fonamenti el seu discurs cultural en el radicalisme exclouent i racista i en la violència.

De tota forma, el gran problema amb el que ens enfrontem en l'actualitat és el progressiu i pluriforme qüestionament de les velles entitats estatals-nacionals i la paral·lela aparició d'identitats particularistes coincidents (com els vells «millets»

de l'Imperi Turc) en un mateix territori: després d'uns segles occidentals en que s'ha buscat definir la territorialitat de tots els fenòmens, aquesta no territorialitat actual desconcerta a l'hora de traduir els identitarismes en fórmules polítiques concretes. El sobiranisme en queda centralment afectat.

En una àrea com Catalunya, inclosa en les passionalitats mediterrànies i en el tradicionalisme identitàri, però que no ha disposat d'estat propi per a ordenar i institucionalitzar l'assumpció de la pròpia identitat, correm el risc històricament acumulatiu de no saber (de no poder, en definitiva) adaptar-nos a la consideració d'aquest caràcter canviant de la identitat. Hem passat massa ràpid, i sovint a cops, de lo local a l'horitzó general, de lo repressiu a la permissivitat democràtica, de lo religiós a lo radicalment laic, del sentit essencialista a la perspectiva de la permissibilitat liberal total, etc. En l'actualitat correm el risc de convertir-nos en exemple de la paradoxa que s'estableix entre una cultura antiga i forta sobre la que s'estructura una potent proposta identitària i l'actual crisi de l'estat-nació i de la seva identitat única.

Hem d'entendre que la vella força integradora de les propostes nacionalitzadores sorgides des del poder, amb l'educació oficial obligatòria (ja no existeix el factor anivellador del servei militar obligatori), les grans concentracions i celebracions oficials o la «monumentalística» identitarista han perdut bona part de la seva força de convocatòria i han anat esdevenint propostes oficials i retòriques que, malgrat la força impositiva de la televisió, pràcticament ni arriben a traspasar la barrera de les noves identitats particularistes o de l'individualisme de l'estatus i el consum.

Sembla que l'estratègia nacionalista més actual s'haurà de preocupar de quelcom més que de la gradació sobiranista de les seves demandes. En el cas de Catalunya, el futur a mig i llarg

termini de l'identitarisme sobiranista passarà per l'atenció que es doni i l'èxit que s'assoleixi en la constitució d'un grup intersocial ampli, si no de simpatitzants declarats, si com a mínim d'individus disposats a considerar la identitat nacional reivindicativa compatible i beneficiosa amb i per al desenvolupament de la seva identitat o per als seus interessos particulars. Penso que només així es crearà un grup nacionalista ampli (encara que de fronteres cada cop més difuses i inestables) que contemplarà en l'horitzó de lo real la possibilitat sobiranista: no com una translació inestable del passat cap un present incert (la desafortunada reivindicació de l'exemple de Montenegro, per exemple) sinó com una opció no renyida amb la modernitat.

Per a la creació d'aquest grup nacionalista hi ha dues possibilitats: la constitució d'un grup restringit de militants fidels, convençuts i inamovibles, i la feina de penetració social i de nacionalització moderna de cara a configurar aquell estat d'opinió generalitzat propi d'un grup ampli. La primera opció té el perill de produir un grup compacte i homogeni (sempre subjecte al «fraccionisme») però també una escissió social i fins i tot una fractura perillosa; la segona corre el risc de consolidar un grup dispers i relativament poc cohesionat així com un aigualiment sobiranista d'unes conseqüències realment incertes. Però, en definitiva, penso que avui per avui encara no s'ha descobert la manera de fer-ho si no és en base a l'existència d'una cultura identitària predominant que serveixi de punt de referència.

En una societat com la catalana, que en les seves àrees urbanes té una població d'origen immigrat (ells, els seus pares o màxim els seus avis) que afecta més del 60% del total, la cura en l'elecció de la moderna estratègia nacionalitzadora ha de ser molt gran; cal tenir molt seny si estem d'acord en que els individus i la societat son més importants que els seus símbols.

L'evolució de la identitat nacional i cultural (simbòlica) entre els sectors immigrants a una àrea com la nostra, típicament europea occidental, constitueix un tema certament complex i que no podem deixar de banda. La majoria, enfrontats inicialment a una societat d'acollida més evolucionada, complexa, utilitarista i individualista que la seva, radicalitza la seva tria identitària originària per a poder mantenir una identitat que el conservi com a individu i com a grup (els valen més els vells símbols de grup que els nous interessos en la seva desigual lluita per la supervivència quotidiana). Ells mateixos, o a molt estirar els seus descendents directes, realitzaran una opció més complexa o dissimètrica, consistent a compaginar un estadi més superficial d'acceptació interessada de la identitat del grup d'acollida (sempre que l'atractiu sigui suficient) amb un de més intimista i propi del grup «ètnic» originari, que li permet sentir-se grup, no traïdor per causa d'interessos materials i culturalment coherent (valor que entén com a complementari i imprescindible per a poder llegar als seus fills). Mica en mica, si l'interès persisteix, la barreja identitària es farà més rica i complexa.

El nacionalisme fort ha d'entendre aquesta dicotomia i saber jugar les cartes (interessos més sentiments i símbols lligats a les prioritats d'integració) d'una nacionalització compartida que serà la base d'una situació futura. Aquesta tria encara és més imprescindible davant l'

I també per situar-se convenientment en aquest joc identitat particular –universalitat que ja vèiem formular a principis del segle xx i que ara sembla més determinant que mai

actual immigració, que a aquesta problemàtica identitària complexa hi afegeix la més primària i política que consisteix en la lluita per sobreviure i, poc a poc, integrar-se jurídicament i política a la nacionalitat forta. Tot plegat, el nacionalisme identitari i sobiranista fort ha d'entendre i aprofitar convenientment el fet que, en el fons, aquests dualismes propis de la immigració en les societats complexes i d'èxit, com és la catalana, l'impedeixen (o li fan molt difícil) convertir el seu identitarisme d'origen, intrínsecament dèbil, en una opció política diferenciada i agressiva envers el nacionalisme d'acollida. Però cal actuar amb prudència, donat que les postures agressives (pensem en el cas de la política del tradicional nacionalisme francès (i de l'anomenada francofonia) poden originar problemes molt seriosos i previs a la formulació d'un identitarisme pretesament més sofisticat, polític-constitucional i d'interessos (les recents onades de revolta als suburbis urbans sembla que apunta en aquesta direcció).

Però, a l'actual societat complexa catalana no podem pensar que tots els problemes –tot i la seva indiscutible importància– provenen del repte que significa la nacionalització de les dues i successives onades immigratòries. Efectivament, no podem oblidar la dificultat provinent de l'existència de fortíssims particularismes intra comunitat nacional. Davant d'ells, la política identitarista i sobiranista ha de filar molt prim en l'articulació dels interessos que hauran de permetre mantenir l'atractiu a integrar-se en la comunitat nacional. Arribats a aquest punt, aquests interessos han de saber combinar adequadament els aspectes estrictament materials (la comunitat d'interessos) amb els polítics, això és, els textos constitucionals i la coherència del sistema polític que representa aquest nacionalisme que vol ser integrador. De la sabia coherència d'aquests dos factors, la gestió dels interessos materials i d'un bon equilibri polític constitucional en dependrà l'èxit de la nacionalització moderna.

Tot amb tot, vist des d'una societat com la catalana, penso que està força equivocat el diagnòstic en gran part maniqueista d'un Alain Touraine relatiu a la crisi dels grans cossos ideològics, de la globalitat i dels valors universals (la vella política il·lustrada dels valors i els deures genèrics i de les metodologies científiques positivistes ordenadores de l'Univers i font de garantia dels drets individuals), i de la manera com, segons ell, aquesta crisi ha portat el desenvolupament pertorbador dels identitarismes particularistes (micro) i el caos actual. En les noves societats complexes, l'identitarisme sobiranista més relaxat o intencionat que hem defensat fins aquí pot, precisament, ser la moderna forma de participació en i pels valors universals, que sense aquesta aportació concreta i particular corren el risc de quedar d'una forma permanent i definitiva en les mans despersonalitzadores («desidentititzadores») del mercat.

NOTES

1. Vull agrair als amics Òscar Costa i Francesc Roca els suggeriments fets al text inicial. Espero haver-los sabut interpretar convenientment; en tot cas, en el seu moment em van permetre portar la reflexió una mica més enllà, i això és impagable, sobretot en un text obert com aquest que té com a únic objectiu contribuir a reprendre el debat sobre un tema que afecta d'una manera central la nostra convivència i la nostra cultura política.

Jordi Casassas Ymbert, és catedràtic d'Història contemporània de la Universitat de Barcelona.

La representació simbòlica del passat nacional

Marta Rovira i Martínez

A partir de l'estudi i de l'anàlisi dels símbols i de la seva representació, l'autora fa un ampli reconegut per l'obra d'autors com ara Ricoeur i Halbwachs a fi i efecte de determinar els marcs i grups socials que estructuren l'experiència i el record dels individus per dotar-los d'una consciència històrica del seu passat com a comunitat.

INTRODUCCIÓ: ELS MARCS SOCIALS DE LA MEMÒRIA

Els nostres records –diu Halbwachs– sempre pertanyen a un espai social. En aquest sentit, podem pensar la memòria individual com una il·lusió¹, com una línia imaginària que posa en relació els diferents grups als quals pertanyem. Perquè els nostres records, també segons el mateix autor, es localitzen sempre en un espai social, en tant que nosaltres mateixos som éssers socials. No hi fa res que evoquem els records de forma solitària: els altres hi són presents d'una manera o una altra.

«Mais nos souvenirs demeurent collectifs, et ils nous sont rappelés par les autres, alors même qu'il s'agit d'événements auxquels nous seuls avons été mêlés, et d'objets que nous seuls avons vus. C'est qu'en réalité nous ne sommes jamais seuls.» (HALBWACHS, 1968:2).

Aquests espais socials als que fa referència Halbwachs són els marcs socials que estructuren l'experiència i el record dels individus. Per ell, són els grups socials com a sosteniment de la memòria, no solament perquè ajuden a fixar els records, o perquè articulen l'espai i el temps de les experiències compartides, sinó perquè a més, el grup com a tal és portador d'una manera de *sentir* el passat. La memòria dels músics, la memòria dels grups religiosos, la memòria de la classe obrera... Halbwachs identifica el grup com una estructura que conté uns vincles simbòlics (la memòria) entre els individus, que van més enllà de cadascun d'ells, i que només poden existir col·lectivament. És així com s'estableixen uns valors compartits, una lògica que va més enllà de la racionalitat, i que trans-

met una visió durable del passat, que arriba a formar part del grup d'una manera preconscient.

Però per Halbwachs la memòria encara era allò que les persones fan durar, i que es diferencia de la història perquè no va més enllà d'una generació. La història, en canvi, traça el camí cap al passat llunyà. Quan oposa memòria i història, atribueix a la primera una forma de coneixement del passat més arrelada a les consciències col·lectives. Mentre que la història és entesa com una ciència que interpreta el passat més enllà de l'experiència de les persones. Hem d'entendre, doncs, que Halbwachs veia el treball historiogràfic com una tasca d'especialistes, com un fet diferenciatiu del camí gruixut i popular de l'esdevenir social. Si hagués sobreviscut al camp d'extermini hauria viscut un període, el posterior a la II Guerra Mundial, que s'ha caracteritzat precisament per la intervenció del treball historiogràfic en la vida social.

Per Ricoeur, la memòria col·lectiva constitueix el terreny d'arrelament de la historiografia. És a dir, la memòria és la història viscuda

constitueix el terreny d'arrelament de la historiografia. És a dir, la memòria és la història viscuda. En aquest sentit, Ricoeur no entén la memòria com allò proper que no requereix els documents escrits per ser recordat (objecte de record immediat), sinó la memòria com a forma d'apropiació de la història, del passat més llunyà.

«Si on la traite d'une manière non linéaire mais circulaire, la mémoire peut apparaître à deux reprises au cours de notre analyse: d'abord comme matrice de l'histoire si l'on se place du point de vue de l'écriture de l'histoire, puis comme canal de la réappropriation du passé historique tel qu'il nous est rapporté par les comptes rendus historiques.» (RICOEUR, 2004: 21)

Aquesta relació entre història i memòria no pressuposa una diferència epistemològica insalvable, perquè la història conté memòria, i la memòria conté història. I això és el més rellevant. Els envits socials que es produeixen en el camp de la memòria no estan al marge de la intervenció de la història acadèmica. En molts sentits, els conflictes de la memòria també són els conflictes de la historiografia. Malgrat que la societat els reserva espais socials diferents, i papers socials diferenciats, i que el discurs acadèmic sobre el passat té unes potencialitats pròpies, unes característiques que el fan diferenciar-se de la construcció de la memòria que es fa des de fora de l'àmbit científic. Però hi ha un punt en què història i memòria conflueixen necessàriament, on constitueixen dues dimensions d'un mateix fenomen: la representació i narració del passat. En aquest article ens referirem a aquesta vinculació de la història i de la memòria amb la representació del passat en el marc de la nació, per mitjà de l'acció simbòlica.

LA REPRESENTACIÓ DEL PASSAT NACIONAL

«Une problématique commune court en effet à travers la phénoménologie de la mémoire, l'épistémologie de l'histoire, l'herméneutique de la condition historique: celle de la représentation du passé.» (RICOEUR, 2000)

És en el context nacional on podem plasmar millor que en cap altre aquesta relació entre memòria col·lectiva i història. La representació i la narració del passat és el mitjà pel qual la nació és *explicada* (legitimada) com a subjecte col·lectiu. Si bé podem considerar la consciència històrica com una característica humana, la consciència de la distància amb el passat és una característica pròpia de la modernitat. I encara més, el desenvolupament d'una memòria col·lectiva fixada és un producte de la celebració de la nació com a producte de la modernitat il·lustrada. Una fixació que se sosté per mitjà de dos artefactes tant moderns com la cronologia (i la ritualització i simbolització d'aquesta cronologia) i la personificació del passat (individualització de l'acció històrica).

Alguns autors, com Hobsbawm (1988), han volgut veure en aquest procés de simbolització del passat nacional una artificiositat que deixa al descobert una suposada irrealitat de la nació. Tanmateix, la memòria nacional té les característiques de qualsevol realitat construïda socialment: és un discurs compartit, un discurs assumit col·lectivament. Una realitat *vivencial*, que conté una percepció estètica (Gadamer) i una reapropiació del passat (Ricoeur) que podem observar d'una manera clara en els usos simbòlics.

Una realitat col·lectiva que no per això deixa de ser objecte de conflictes, d'interpretacions divergents, i que conté en definitiva diversos nivells de significació per als diferents actors socials. Hi ha memòries *nacionals* i memòries *nacionalistes*, memòries *oficials* i contramemòries, memòries de col·lectius específics i *subjectes socials*: de les dones, dels obrers, de les lluites clandestines... En totes aquestes memòries hi ha un missatge que promet una «veritat», és a dir, un component de *reconeixement* que, com diu Ricoeur, no té la història per si mateixa. Ens reconeixem en l'acció de fer memòria perquè hi representem el «nostre» passat. És el «nosaltres» el que perviu en aquesta memòria més enllà de l'ara i aquí.

«Bien que n'étant plus là, le passé est reconnu comme ayant été. Bien sûr, on peut mettre en doute une telle prétention à la vérité. Mais nous n'avons rien de mieux que la mémoire pour nous assurer que quelque chose s'est bien passé avant que nous déclarions nous en souvenir. Telle est à la fois l'énigme et sa fragile résolution que la mémoire transmet à l'histoire, mais qu'elle transmet aussi à la réappropriation du passé historique par la mémoire parce que la reconnaissance demeure un privilège de la mémoire, dont l'histoire est dépourvue. Mais en est également dépourvue la réappropriation du passé historique par la mémoire.» (RICOEUR, 2006: 22)

Hi ha un punt en què història i memòria conflueixen necessàriament, on constitueixen dues dimensions d'un mateix fenomen: la representació i la narració del passat

Aquest reconeixement és possible no només pel contingut del relat que ens arriba, i que fem nostre, sinó per la forma en què ho fa. El final del segle xx s'ha caracteritzat no només pel

La representació i la narració del passat és el mitjà pel qual la nació és explicada (legitimada) com a subjecte col·lectiu

creixent interès per recordar el passat recent (judicis, commemoracions, efemèrides, representacions museístiques, reproduccions), sinó pel desenvolupament d'uns formats cada vegada més *vivencials*; fins a les teatralitzacions i els itineraris actuals, últim crit del turisme històric (Lowenthal). Avui no és possible parlar només d'una memòria social com d'una memòria difusa, implícita en la mentalitat de la gent. Cal que parlem de política de la memòria, de mercat de la memòria, de «bulímia commemorativa», com va dir Pierre Nora. La

memòria és una forma d'acció social cada vegada menys interioritzada i cada vegada més emfàtica.

L'ACCIÓ SIMBÒLICA EN EL CONTEXT NACIONAL

Els símbols són eines de condensació de significats. Contenen interpretacions, usos i formes ben diverses. De fet, tota la cultura és simbòlica per definició. Tanmateix, hi ha elements simbòlics, ja siguin icones o rituals, que estan pautats d'una manera clara, que responen a esquemes ben identificables, perquè han passat per un procés d'institucionalització (Berger i Luckmann, 1986). És el cas, per exemple, de les banderes nacionals. Michael Billig (1995) apunta encertadament l'existència d'uns símbols *homologats*, que es repeteixen en un fenomen internacional que abraça totes les nacions.

«Each flag, by its conventional rectangular pattern, announces itself to be an element of an established, recognizable series, in which all the flags are essentially similar in their conventions of differences.» (BILLIG, 1995: 86)

Ja hem dit que la memòria nacional s'expressa per mitjà dels símbols. La bandera mateixa conté la història nacional («les quatre barres»). Però hi ha símbols que fan memòria, que fan present la memòria. Els símbols són, així, les eines per a la *vivència* del passat. Si la nació és un vincle col·lectiu que s'expressa en un registre sentimental (hom se sent identificat), cal una memòria sentimental per construir una identitat nacional. I aquesta manera de *sentir* la identitat nacional s'expressa per mitjà de l'adhesió a uns símbols compartits, o per mitjà d'uns rituals simbòlics compartits. Per mitjà d'aquesta vivència sentimental del símbol, les persones s'hi poden *reconèixer*, s'hi poden *sentir* representats.

«Se da el nombre de símbolo a aquello que vale no sólo por su contenido sino por su capacidad de ser mostrado, esto es, a aquello que es un documento en el que se reconocen los miembros de una comunidad: ya aparezca como símbolo religioso o en un sentido profano, ya se trate

de una señal, de una credencial o de una palabra redentora, el significado del *symbolon* reposa en cualquier caso en su presencia, y sólo gana su función representadora por la actualidad de su ser mostrado o dicho.» (GADAMER, 1977: 110)

Tal com remarca Hans-Georg Gadamer, no es pot *viure* el passat només d'una manera *objectiva*. El positivisme (sigui marxista o funcionalista) oblida aquesta relació essencial entre *ser* i *sentir*. Per això Gadamer situa la reflexió en el terreny d'allò sensible, d'allò estètic, que ens permet esperar alguna cosa d'una representació de quelcom que va més enllà de nosaltres mateixos.

«El procedimiento alegórico de la interpretación y el procedimiento simbólico del conocimiento basan su necesidad en un mismo fundamento: no es posible conocer lo divino más que a partir de lo sensible.» III

Així doncs, els símbols nacionals són compartits, no pas per mitjà de l'obligació legal, sinó per mitjà d'un aprenentatge vivencial, en els marcs socials institucionalitzats per fer-ho: l'escola, la família, els rituals públics com la Diada Nacional, les competicions esportives o l'homenatge a representants de la cultura. L'aprenentatge dels símbols institucionalitzats fa que els individus, en el seu procés de socialització, vagin incorporant de forma inconscient els esquemes simbòlics (Douglas, 1978) de la societat on creix. Així, un infant aprendrà abans la força simbòlica de la bandera del seu país que no pas tot l'abast de la seva significació; de la mateixa manera, aprendrà la força simbòlica d'un càstig molt abans d'entendre'n la raó que l'imposa.

Per tant, els símbols són instruments de poder, de conformació del coneixement i dels valors que l'individu adquireix sobre el món, mitjançant formes verbals i no verbals. Cal parlar, per tant, dels símbols no pas com elements que es troben entre nosaltres esperant que algú els interpreti, sinó com d'eines per a l'acció, sigui aquesta educativa, econòmica o política. L'acció simbòlica es desenvolupa en tots els àmbits de la nostra societat, amb intencions diferents però amb pautes equivalents. Si en l'acció educativa es simbolitza l'autoritat del mestre o dels pares envers l'infant, en les relacions econòmiques els símbols expressen i determinen l'estatus social, com també s'expressen simbòlicament les diferències socials en els registres lingüístics. De manera que trobem que determinades professions de prestigi desenvolupen tot un esquema simbòlic molt visible i específic (metges, periodistes, etc.).

Ara bé, la particularitat del camp de definició de la realitat nacional és la voluntat globalitzadora (i per tant integradora) dels símbols de representació de la nació. Si la nació és la construcció d'un tot polític sobre la base d'uns trets culturals compartits (Resina, 2006), els símbols per mitjà dels quals es representa la nació conformen una «selecció» extreta de la història compartida. Potencialment, hi ha nombroses expressions culturals que poden esdevenir

La memòria és una forma d'acció social cada vegada menys interioritzada i cada vegada més emfàtica

«símbols nacionals», és a dir referents institucionalitzats. Tanmateix, només alguns dels elements simbòlicament rellevants d'aquesta nació són elevats a la categoria de representacions nacionals, amb capacitat de generar consens i cohesió al seu voltant.

Un consens, però que no exclou les dissensions. La lluita per les representacions simbòliques és la lluita per la imposició d'una opció ideològica damunt les altres. En aquesta lluita per la imposició dels símbols que ideològicament es consideren més pertinents, els mateixos símbols (tornem a la idea d'*acció simbòlica*) esdevenen una eina de combat polític. Quan la definició de la nació és objecte de combats polítics, es produeix una lluita per la representació simbòlica de la nació reivindicada.

Les potencials fractures del discurs simbòlic nacional no es troben només en les diferents opcions polítiques nacionals i en els interessos de poder «interns» a una identitat nacional.

Si la nació és un vincle col·lectiu que s'expressa en un registre sentimental (hom se sent identificat), cal una memòria sentimental per construir una identitat nacional

En el cas de les nacions no reconegudes formalment, s'estableix una competència per ocupar l'espai de la nació *oficial*, per contrarestar el seu poder simbòlic. S'estableix, doncs, una relació de símbols i contrasímbols, una competència entre formes de representació nacional que esdevenen antagòniques. En el cas català, podem apreciar aquest joc de símbols i contrasímbols en els conflictes simbòlics que es produeixen en la relació entre les banderes nacionals d'Espanya i de Catalunya.

La paradoxa del conflicte és que s'expressa també de forma no conflictiva. És a dir, la presència simultània de símbols que representen opcions nacionals diferents ha esdevingut un fet assumit amb normalitat per la societat catalana. Tanmateix, les persones que viuen en aquesta societat, fins i tot els que s'hi acaben d'incorporar, perceben de seguida la relació nacionalment divergent que representen una i altra bandera, de manera que els individus s'identifiquen «nacionalment» amb una o l'altra, però rarament amb les dues com a símbols *igualmente* nacionals.

TRES DIMENSIONS DE L'ACCIÓ SIMBÒLICA

Els conflictes nacionals s'expressen simbòlicament, de la mateixa manera que ho fan les relacions de poder entre nacions. En aquest sentit, la supeditació en termes de poder polític dels referents nacionals catalans afebleixen sens dubte la seva dimensió institucional, és a dir la seva capacitat d'esdevenir formalment allò que representa tota la col·lectivitat, i que s'expressa per mitjà de rituals compartits per totes les tendències ideològiques presents a la societat. L'efecte globalitzador dels símbols nacionals en aquest cas queda minvat, i la seva capacitat de *representar* passa a dependre en bona mesura dels ressorts que cohesionen la societat al marge del poder polític institucional².

La debilitat de la dimensió institucional dels símbols fa créixer la importància dels símbols alternatius, que no tenen tant la funció de cohesionar, com de compensar i emfatitzar.

És a dir, representen no allò que «és», sinó allò que «podria ser», o allò que «es voldria ser». En el terreny nacional trobem, doncs, diferents dimensions simbòliques, que nosaltres identifiquem amb els conceptes següents:

- Símbols institucionals
- Símbols militants o reivindicatius
- Símbols d'ús privat o de cultura popular (en el sentit de cultura corrent)

Quan els referents institucionals es troben en una situació d'ambigüitat i confusió produïda per l'existència de diversos sistemes o dispositius simbòlics en competència, l'acció simbòlica genera referents que combaten aquesta confusió. Es produeix una acció simbòlica que es manifesta com a contrapoder, com a voluntat transformadora o com a compensació d'allò que els referents nacionals institucionals no contenen. Cal tenir en compte que els símbols contenen possibles interpretacions diverses i divergents en si mateixos. Per tant, l'ús que es fa d'un símbol (la seva presentació) és tan important com el que representa.

Per mitjà dels referents simbòlics es discuteix, doncs, la definició oficial de la realitat –per exemple, als referents nacionals de Catalunya s'hi oposen els referents nacionals dels Països Catalans–. Però també per mitjà d'interpretacions divergents dels símbols es combat la interpretació oficial –la senyera és per uns la bandera de «l'autonomia» de Catalunya (a la qual oposen l'estelada com a símbol de la voluntat d'esdevenir nació independent) i per altres símbol perfectament «nacional». Així, els símbols militants intenten resoldre la pèrdua d'uns referents presents que resolguin el consens al voltant de la identitat nacional, però ells mateixos no poden complir aquesta funció globalitzadora. Es limiten a la funció d'emfasitzar (en aquest cas, un desig de canvi) i de compensar simbòlicament la manca de presència institucional de determinats referents, és a dir, per mitjà de la representació i de la *performance* en l'espai públic (sovint sense massa notorietat als mitjans de comunicació de masses).

Al costat dels símbols reivindicatius o militants –com ara l'estelada, el concepte de Països Catalans, El cant dels maulets, etc.– trobem, en una altra dimensió, els que anomenem símbols populars o d'ús privat. Gairebé podríem parlar de consum privat, perquè aquests símbols es compren, es consumeixen i caduquen al camp d'un temps. Aquest és el cas del «burro català», un producte de mercat que s'ha popularitzat en determinades zones del territori català i que té la característica de ser un referent *nacional* utilitzat a voluntat de cadascú. Explícitament, no es tracta d'un símbol nacional, ja que el seu potencial d'institucionalització és força baix. Tanmateix, implícitament esdevé un referent identitari, que respon alhora a criteris de mercat: cobrir una necessitat, ser atractiu, generar una «marca»... De manera, que en qualsevol moment podria ser substituït per una altra icona que compleixi els mateixos requisits.

Els símbols nacionals són compartits, no pas per mitjà de l'obligació legal, sinó per mitjà d'un aprenentatge vivencial, en els marcs socials institucionalitzats per fer-ho

Tanmateix, la força del «burro català» com a símbol prové en bona mesura de l'existència d'un contrasímbol, el «toro espanyol». En aquest cas, la relació antitètica reforça la funcionalitat del «burro català». I de fet, sembla que l'existència dels dos ha fet créixer la presència d'un i l'altre entre la gent, com si es tractés d'una competició. En canvi, com a símbol de compensació d'una manca de distintiu català a les matrícules, podria ser substituït perfectament per un altre.

Potser el símbol que més clarament actua com a compensació de la manca d'uns referents nacionals institucionalitzats –en aquest cas de la manca d'una selecció nacional– és el Barça. El Futbol Club Barcelona, des del moment de la repressió franquista esdevé el canal d'expressió de la catalanitat per mitjà de la contesa esportiva. Actualment, és un dels símbols més consolidats de Catalunya, que ha anat guanyant en força a mesura que les transformacions socials han donat més rellevància a l'esport, i al futbol especialment. La capacitat de projecció social del Barça té tant a veure amb la dinàmica del mercat mundial del futbol i la seva repercussió mediàtica, com amb a la seva dimensió de símbol nacional, que imprimeix també una cultura associativa específica en l'entitat.

LA TRIA I L'ACTUALITZACIÓ DELS SÍMBOLS

Començàvem aquest article parlant de memòria col·lectiva, i de com el treball historiogràfic ofereix referents per a la construcció dels símbols nacionals, especialment per mitjà de la personalització de la història i de la cronologia com a eines narratives per excel·lència en la historiografia contemporània. Aquests elements formen part de la memòria col·lectiva per mitjà de símbols i referents compartits. Però aquests símbols pertanyen a la memòria col·lectiva en

la mesura que els «marcs socials» actuals –com deia Maurice Halbwachs– sostenen el seu encaix en la trama de referències col·lectives.

En la mesura que els marcs socials es transformen, el context en què la història se'ns fa present també es transforma. De fet, la superfluïdesa amb que funciona la producció cultural actual també afecta a la producció historiogràfica i a les representacions de la memòria col·lectiva. Aquest canvi constant de productes i de formats culturals pot donar la sensació que la història i la memòria deixen de tenir *mercat* en els temps actuals. Res més lluny. Fins i tot podem dir que la histò-

ria és més present que mai a la societat actual, gràcies a la possibilitat que existeix de «posar en escena» el passat. Les tècniques audiovisuals han revolucionat la narració històrica adreçada al gran públic: documentals, programes de televisió (*El favorit*), el llenguatge publicitari (institucional i comercial), l'organització d'esdeveniments públics... No sap quanta raó tenia Eric Hobsbawm parlant de l'«invent de la tradició». Ell es referia òbviament als orígens de la nació. Però és que de noves tradicions no se n'havien inventat mai tantes com ara.

En el cas específic dels símbols com a icones memorialístiques, la primera conseqüència dels canvis que es produeixen en els marcs socials, i que tenen també a veure amb la manca d'institucionalització, és el seu procés constant d'*actualització*. Quan parlem d'actualització ens referim només a la renovació o transformació dels símbols, que és inevitable amb el pas del temps. Sinó a un canvi de relacions funcionals, en què el llenguatge estètic i formal esdevé un factor primordial de construcció dels referents simbòlics, més que no pas el contingut ideològic que contenen. Un llenguatge que trasllada el present al passat, més que no pas el passat al present.

El passat ja no és un país tan estrany havia descobert Lowenthal (1986), perquè les característiques dels herois s'assemblen molt als que apareixen a les pel·lícules de Hollywood, i són representats amb uns trets de personalitat absolutament contemporània. El cinema, les revistes de divulgació popular (per exemple, *Sàpiens*), les samarretes i gorres del 1714, o altres productes de consum popular que tenim al nostre abast transporten els referents del passat per mitjà d'eines culturals que n'actualitzen el format, i és clar, la seva potencial significació. Com a exemple, podem veure com l'estelada ha pres una dimensió estètica i juvenil que no havia pas en els seus orígens. Els joves que la porten (i cada vegada en són més) no aprecien pas les diferències ideològiques entre l'estelada blava i la groga, sinó el seu contrast estètic i reivindicatiu amb la senyera, que ha esdevingut massa institucional i alhora poc novedosa, i no cal dir menys vistosa.

La força d'aquest corrent, com ja hem dit, es deu en part a la manca d'institucionalització clara d'uns referents simbòlics nacionals. I és el que fa que aquests referents *actualitzats* esdevinguin fàcilment succedanis o substituïts directament (per compensació) dels símbols institucionals. És tant forta la necessitat de buscar nous elements simbòlics, que les mateixes institucions públiques de Catalunya participen de la creació de nous formats simbòlics, en una mena de construcció de referents paranacionals (Delgado, 2003). En trobem exemples en l'intent de canvi de disseny de l'escut de Barcelona (que finalment ha resultat ser legalment impossible), l'intent d'anul·lació de la tradicional ofrena floral a Rafael Casanova, o l'ús cada vegada més sovintejat de *banderes* de colors purament *decoratives* en comptes de l'ús tradicional de la senyera a les festes majors dels pobles.

La superfluïdesa de la indústria cultural que porta a renovar constantment els elements simbòlics que s'ofereixen en el mercat és un fet universal, però en altres nacions segurament trobarem uns referents simbòlics nacionals que estan absolutament fora d'aquest mercat, fora de dubte. És a dir, podem suposar que els referents nacionals anglesos, per exemple, condicionen l'assumpció de formats més actuals al seu caràcter institucional, si és que s'arriben a *actualitzar* d'alguna manera.

En el terreny nacional trobem, doncs, diferents dimensions simbòliques, que nosaltres identifiquem amb els conceptes següents: símbols institucionals, símbols militants o reivindicatius i símbols d'ús privat o de cultura popular

En el cas de les nacions no reconegudes formalment, s'estableix una competència per ocupar l'espai de la nació oficial, per contrarestar el seu poder simbòlic

La segona conseqüència de la desinstitucionalització dels esquemes simbòlics, és que els referents simbòlics deixen d’assumir-se com una herència col·lectiva, i esdevenen una qüestió d’opcions personals. En el cas de la identitat nacional catalana la consciència de tria identitària és molt forta. Una consciència que és difícil de trobar en altres contextos nacionals, on la gent fins i tot considera absurd que algú preguntí pel sentiment d’identitat nacional (fora del cas dels col·lectius immigrants i en determinades circumstàncies).³ Cal que siguem conscients també que la sociologia catalana formula qüestions⁴ que no són pertinents en les nacions institucionalment indubtables. Aquest article segurament n’és un exemple.

CONCLUSIÓ

La reflexió que hem exposat aquí de forma esquemàtica necessitaria sens dubte un desenvolupament més ampli per ser exposada amb tot el rigor, la qual cosa esperem fer més endavant en un treball més ampli. D’una manera sintètica, hem intentat respondre a la pregunta de

Els esquemes simbòlics són la base institucionalitzada de la representació d’aquesta memòria col·lectiva en el fet nacional

com es representa el passat nacional per mitjà dels símbols en el moment actual. La nostra reflexió ens porta a concloure una resposta al voltant de quatre idees sobre aquesta qüestió:

- 1. Els marcs socials conformen la memòria col·lectiva. Els esquemes simbòlics són la base institucionalitzada de la representació d’aquesta memòria col·lectiva en el fet nacional. La institucionalització d’uns referents simbòlics és el que permet l’existència d’un esquema simbòlic nacional compartit.
- 2. En el cas de les nacions sense estat (o no formalment reconegudes), la debilitat institucional impedeix la conformació

d’un esquema simbòlic que construeixi una identitat col·lectiva compartida. Els símbols hi poden ser, però, no esdevindran referents indiscutibles.

- 3. La manca d’institucionalització d’una realitat nacional no comporta la desaparició absoluta de referents simbòlics com a tal. El combat polític per la imposició d’uns símbols nacionals d’un o altre signe es manifesta precisament en l’abundància de símbols. A més a més, l’acció simbòlica troba un camí propici a la producció de béns simbòlics en les tècniques de producció cultural i de *performance* de les societats avançades.

- 4. Les dues conseqüències més visibles d’aquest context específic de representació simbòlica del passat nacional són: a) l’actualització dels símbols com estratègia de canvi i de competència ideològica (com a reivindicació o com a mostra del poder) més que no pas com estratègia de permanència, b) i l’existència d’una situació de tria individual dels referents col·lectius, més que no pas una socialització dels individus en el marc d’una herència cultural col·lectiva. El resultat és una gran ambigüitat nacional.

BIBLIOGRAFIA

Peter L. BERGER i Thomas LUCKMANN (1986); *La construcció social de la realitat*. Barcelona: Herder.
Michael BILLIG (1995); *Banal Nationalism*. London: Sage.
Manuel DELGADO (coord.) (2003). *Carrer, festa i revolta. Els usos simbòlics de l'espai públic a Barcelona (1951-2000)*. Temes d'etnologia de Catalunya, 8. Barcelona: Departament de Cultura.
Mary DOUGLAS (1978). *Símbolos naturales*. Alianza Universidad.
Hans-Georg GADAMER (1977), *Verdad y método I: fundamentos de una hermenéutica filosófica*. Salamanca: Ediciones Sígueme.
Maurice HALBWACHS (1994) *Les cadres sociaux de la mémoire*. Albin Michel. Edició crítica de Gerard Namer.
Maurice HALBWACHS (1997), *La mémoire collective*, Albin Michel. Edició crítica de Gerard Namer.
Eric J. HOBBSBAWM i Terence RANGER (1988). *L'invent de la tradició*. Eumo.
David LOWENTHAL (1986), *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press. [Traducció al castellà: *El pasado es un país extraño*].
Joan Ramon RESINA (2005). *El postnacionalisme en el mapa global*. Idees-Assaig breu.
Paul RICOEUR (2000), *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Seuil.
Paul RICOEUR (2006), «Mémoire, Histoire, Oubli». *Esprit*, núm. 323. Març-abril.

NOTES

- 1. Tal com després així ho plantejarà Bourdieu en parlar de la construcció de la biografia a partir de les històries de vida. «L'illusion biographique», *Actes de la recherche*, núm. 62/63, juny de 1986.
- 2. Ens cal estudiar el paper de l’associacionisme en la conformació de la identitat nacional, atenent a la seva capacitat per suplir la manca d’unes institucions nacionals i d’uns mitjans de comunicació que sostinguin un esquema simbòlic pròpiament nacional.
- 3. D’altra banda, aquesta consciència ens converteix en ciutadans més *crítics* i lúcids en aquesta qüestió, perquè ens permet percebre allò que en altres contextos es dona per descomptat.
- 4. La mateixa recerca que estem duent a terme sobre els símbols amb els quals s’identifiquen els catalans gràcies a l’ajuda del CETC no tindria sentit a Anglaterra o a l’Ile de France.

Marta Rovira és sociòloga.

Algunes reflexions sobre història i memòria a la Catalunya del Nord

Entre manipulacions i adaptacions

Joan Peytaví Deixona

La gent de la Catalunya del Nord que malda per definir-se, denominar-se tan individualment com comunitàriament, dibuixar el seu propi àmbit és tan intrínsecament i col·lectivament lligada a la seua història que òbviament ho ha descuidat. En canvi, sovint designada des de fora, aquella mateixa gent sap el seu territori, en coneix els contorns, perquè sap on no és més a casa... Així és la nostra memòria històrica.

«*Avant d'être français, on était espagnol*». El nombre de nord-catalans tant de «soca-rel» com nouvinguts que «sap», s'ha apropiat i que sense explicació pot transmetre aquest fet fonamental de la «nostra» història és bastant elevat. Parafrasejant una famosa citació filosòfica, és una de les coses de la nostra memòria col·lectiva «més ben compartida» aquí, entre els individus, entre els «ciutadans», entre la població, fora de les produccions científiques històriques locals, fora de la història pròpia, fora de la creença en una creació que ens posi a l'origen i al centre, fora de la més mínima intuïció d'una trajectòria «normal», és a dir com en la resta de les històries locals, «nacionals» o estatals, és a dir com el resultat d'una perspectiva històrica digueu-li catalana, rossellonesa o nord-catalana. Així és la memòria. Aquest manera de ser i de pensar és una realitat per desgràcia però també per defecte o per obligació mentre la realitat d'aquest tros de terra, alhora petit, aïllat, fronterer, diferent i divers és justament el resultat d'un procés lentíssim que el fa així, de manera especial i específica.

La història aquí com en altres llocs té un paper cabdal de recuperació d'identitat, per tant és un factor subversiu en un marc on domina una història estrangera. Ara bé, aquesta història, la francesa, també participa en part de la història nord-catalana i en fa alhora la seua peculiaritat en moltes èpoques. Això pot ser vist com un perill o una sort tant pels de dins com pels de fora, perquè s'ha de tenir en compte que s'utilitzarà tant d'un costat com de l'altre des del punt de vista de la concreció de la identitat o de la contra-identitat –que molt sovint li és anterior. Finalment encara, no hi ha sempre necessitat d'enfrontar les històries, les que siguin, la catalana i la francesa, la nord-catalana i la catalana, la francesa i l'espanyola, etc., de contraposar-les o de contrastar-les. Sem el pro-

ducte de moltes històries que fan la nostra història, de la mateixa manera que també en sem en gran part responsables, i per tant, la memòria que en tenim és una producció nostra si més no una en la qual la nostra implicació és gran.

La història és aquí un recurs per a la catalanitat, un instrument indefugible per a la recuperació més o manco volguda d'una identitat col·lectiva o personal, però cal anar molt en compte en no caure com sol passar en molts indrets –per raons de gestió d'aquella mateixa essència de la història– en la patrimonialització, en la museïficació. La recollida present d'unes arrels llunyanes o recents no ens ha de fer oblidar que l'interès rau en la transmissió d'allò que els qui fan història o reflexionen sobre ella, creiem ésser una veritat trastornada o manipulada. És més, ¿quina història hem de recuperar, d'investigar, de fer conèixer? ¿Per llegar a qui? ¿Caurem com els altres en la subjectivitat humana que ens fa triar o destriar fets i gents que ens convenen? ¿I això per intentar de nou, refer la pregunta primitiva i original del «qui sem?». Segurament ja reconstruïm o reconstruirem fent-ho, un altre model de memòria compartida que agafarà parts més o manco importants de l'herència col·lectiva, bastirem nous «llocs de memòria» per la posteritat –que la moda hagi passat

Sem el producte de moltes històries que fa nostra història, de la mateixa manera que també en sem en gran part responsables

o no, però potser també haurem estat participants de l'explicació feta als nord-catalans de si érem «espanyols» al moment en què no eren «francesos» i doncs els podrem dir que eren altra cosa, els podríem demostrar en tot cas que ni eren els uns abans ni els altres després... Cosa que certament els impactaria més a nivell de la memòria històrica. D'alguna manera, ja s'ha progressat: la «nostra» historiadora Núria Sales¹, en un monogràfic de la revista *Afers* del 1997 dedicat a la Catalunya del Nord, posava de manifest una d'aquelles originalitats nord-catalanes que ha penetrat fins a l'inconscient col·lectiu o la mentalitat de la major part de la gent oriünda d'aquestes terres. Deia –i, com a nord-català i estudiós de la nostra història, entenc totalment i comparteixo a posteriori aquesta actitud: «la gent del país considera que “els catalans són ells, la resta, o són gavatxos, o són espanyols”». Però, això avui amb deu anys de diferència, sembla que no és tan vàlid. Coses es van explicant, es van adobant, es van rectificant, però altres conserven l'error inicial, perpetuen el pecat original, però la subjectivitat és cosa de tots i la llegireu segurament entre les meves línies...

INTENT DE DEFINICIÓ D'UN PAÍS EN LA SEUA PARTICULARITAT: DE TOTS I DONCS UN POC DIFERENT...

Un poble, un país, una regió, un àmbit que té problemes per definir el seu territori, és més, per donar un nom en aquella mateixa demarcació demostra clarament un problema d'identitat i això forçosament constitueix un obstacle per emmarcar la pròpia memòria col·lectiva. Ara bé, el canvi o la inversió de la identitat es pot generar mitjançant un canvi de cristallització de la memòria.² Com que tampoc aquí no toca directament el tema, no entraré gaire en

Sem el producte de
moltes històries que fan la
nostra història, de la
mateixa manera que
també en sem en gran
part responsables

el debat de com s'anomena aquell tros de terra catalana, com s'anomena des d'un punt de vista històric o actual, segons els parers i les reflexions dels que ja n'han debatut³. En canvi, els habitants d'aquest territori avui denominat Catalunya del Nord, Catalunya-Nord, Rosselló, Comtats, Pirineus Orientals, etc. –sigui en català, sigui en francès– s'anomenen ells mateixos «catalans» i la llengua indígena és el «català». Amb això cap problema, cap secessió, ni cap voluntat de generar-ne, contràriament a altres àmbits de la resta de l'àrea lingüística catalana.

Òbviament el resultat es deu a fets determinats de diversos tipus. Primer s'ha de subratllar que ens trobem aquí en una àrea prou ben circumscrita entre Albera i Corbera, un món alhora afaïçonat per la història i la geografia, per la gent de dins i per la de fora. Aquest conjunt de terres és a la vegada una interfície entre macroentitats, un tall de Catalunya actualment i des de fa més de tres segles fora del Principat, un bocí de península ibèrica a França, la porta d'entrada d'Espanya durant segles altament estratègica. En els temps contemporanis pels quals se sol dir que allunyen els del nord dels del sud, que posen cada vegada més distància entre una

La història és aquí un recurs per a la catalanitat, un instrument indefugible per a la recuperació més o manco volguda d'una identitat col·lectiva o personal

França rica, conqueridora i colonial i una Espanya que s'enfonsa en un reguitzell de problemes estructurals, molts han pensat que aquesta localització l'ha feta passar a ser un «ultramigdia» molt sovint oblidat de dos o més mons diferents i centrífugs, sense oblidar de precisar que a més aquest procés d'aïllament manté la Catalunya del Nord tant a part de la recuperació econòmica del Principat com de l'aventura de la potència colonial francesa. Però mirant-ho de prop –i queda claríssim que el camp d'investigació queda obert!–, sembla ser ben bé que la zona nord-catalana també treu el seu profit de la situació: participa activament a la colonització a partir

del port de Portvendres i grans fortunes es fan a Perpinyà. Igualment no es tanca al sud, al qual proporciona gent (treballadors del suro, de les fàbriques, de la mar, etc.) i idees (republicanisme del «nord» empordanès) i per al qual serveix d'interfície comercial o econòmica. La recerca futura potser ho ampliarà...

Aquest espai, no obstant i per ara, queda un finisterre, un tros de terra difícilment classificant des de París i descuidat per Madrid, la Catalunya del Nord és un nord i és un sud. Aquest indret és sobretot una frontera multisecular i immemorial que ha configurat una població a mida, feta de gent que s'ha hagut de conformar amb aquesta realitat i finalment se n'ha aconformat, que ha acceptat de ser cruïlla o punt de trobada, que ha agafat de dalt i de baix i que ha fet la seua tria i, doncs, la seua identitat.⁴

Paradoxalment –fins i tot des d'un punt de vista terminològic–, resulta difícil de determinar allò que és molt fàcil de terminar i que ho és de força temps ençà. La condició de frontera genera una condició de marge, per no dir segons les èpoques de marginalització. Que hagi estat el rovell de l'ou estratègic de l'imperi ibèric en temps dels Àustries com més tard una de les places més fortes del gran reialme lluisicatorzià, que hagi tingut la segona ciutat del Principat de Catalunya en la gran expansió medieval o que aquell Perpinyà hagi passat a ser una prefectura llunyana i completament destacada del centre de poder, el Rosselló i el seu *hinterland* no

deixa de ser una entitat particular en o entre entitats foranes més grosses des de fa mil anys. I aquesta posició sovint la paga al preu fort.

Per tant, la identificació dels propis habitants tot i ser nítida i immutable des de l'òptica terminològica, és molt més difícil de cernir pel que fa al contigut. Llengua catalana i francesa, més cultura i memòria «*nationales*» que locals, història catalana, rossellonesa, aragonesa, mallorquina, francesa, ensenyament «nacional-republicà» fet en francès, gran immigració i assimilació de gent fins al segle XIX, seguida d'una emigració d'aquest resultat de població durant tot el XX alhora que en l'última meitat de la centúria entra de nou molts forans, tots aquests detalls i els molts etcèteres que caldria afegir a aquesta recepta identitària són prou eloqüents per provar de fer entendre la dificultat de posicionament dels nord-catalans respecte de la pròpia trajectòria històrica. Aquesta dibuixa, doncs, una pluralitat d'herències, en gran part assumida però alhora una jerarquització molt sovint inconscient d'aquelles herències. En aquest cas la més o menys gran identificació amb el menú objectivament proposat de memòries històriques fa del català del nord, fronterer i trasbalsat, una persona influenciada per l'interès històric puntual, conjuntural. Segons si bufa Tramuntana o Vent d'Espanya, la història serà més interessant mirant cap al sud o cap al nord. Val a dir que la influència vé molt majoritàriament des de molt segles d'aquestes dues úniques direccions –cosa que no era així en l'antiquitat o la primera Edat Mitjana. Així, doncs, la gent nord-catalana assumeix fatalment però totalment les vicissituds de la història i segurament l'orgull de pertinença a tots aquests conjunts els facilita la continuïtat com a tals, és a dir no ben bé com els uns o com els altres, ni ben bé com els del nord o els del sud, però amb tast de tots i doncs també diferents de tots.

Me sembla també que els nord-catalans sovint han estat uns oblidats dels historiadors. La historiografia té aquest punt interessant de desvelar la imatge que els historiadors tenen alhora del passat i del present. És a dir que l'interès que tenen uns homes a estudiar un temps i un espai pretèrits explica bastant sovint unes preocupacions molt més presents que, a més a més, poden ser compartides per una part de la societat coetània. Aquesta remarca sembla tenir encara més importància quan un territori com la Catalunya del Nord, d'alguna manera, segueix buscant-se o intenta de precisar-se unes arrels. Els nord-catalans han estat poc sovint un centre d'atenció històrica: tot i que podem assistir en aquests últims deu anys a un canvi d'òptica que posa l'objecte país al centre de l'estudi, fins llavors bé s'havia generat una història local per no dir localista, bé s'havien deixat unes quantes frases o uns pocs paràgrafs marginals en estudis de més gran volada –¿però podia ser altrament en la crua realitat de l'estudi històric? Això no priva que si es mira de ben a prop, els historiadors que s'han interessat a la «Catalunya del Nord» o al «*Roussillon*» molt sovint ho han fet amb objectius d'atreure cap a si aquell tros de terres pirinenques. De la «catalanitat evident» al «destí natural francès», passant per la repartició temporal de la sobirania històrica sobre els comtats de Rosselló i Cerdanya, tothom s'ha reservat àrees de caça temàtiques i s'ha prohibit durant temps d'intervenir

Aquest indret és sobretot una frontera multisecular i immemorial que ha configurat una població a mida, feta de gent que s'ha hagut de conformar amb aquesta realitat

en el període que no el concernia. Els del sud no parlen del Rosselló més enllà del segle XVII, els del nord parlen de coses del XVII ençà o d'anteriors que els afecten o serveixen.

A més a més aquí, un temps com els segles moderns aguditza el posicionament perquè es tracta d'un moment crucial, un tombant històric que justament és a l'origen d'aquest males-tar historiogràfic contemporani, a la base d'unes interpretacions diverses, a la font d'unes voluntats d'investigació. Però no tot això és dolent, ans al contrari permet o hauria de permetre l'eclosió de noves recerques, l'obertura de nous camins de progrés científic.

Referint-se a la manera de com s'ha explicat la història nord-catalana moderna, Alicia Marcet Juncosa en uns clarividents *Apunts sobre la bibliografia dels Comtats de Rosselló, Conflent i Cerdanya a l'Època Moderna* apareguts a la *Revista de Catalunya* el 1988⁵ ja expressava aquesta amargor sobre el tractament histo-

riogràfic del nostre territori: parla de «*rebuig i ignorància*» per part de la major part dels historiadors del tema. De manera realista, demostra que la major part dels científics s'interessen a la nostra cosa amb base de fronteres contemporànies, que aquí de fet s'està massa lluny de tot, de París o Montpeller pels historiadors francesos, que s'està massa lluny en el temps per la historiografia del Principat. Per mala sort, durant decennis per no dir segles, la Catalunya del nord de l'Albera o «*le Roussillon*»

ha estat massa al nord o massa al sud de tot, en tot cas força massa sovint allunyat de qualsevol centre d'interès històric modernista.

Concretament, la historiografia que ignora alguns fets com la frontera posada pels francesos o que desvincula els comtats del Principat, s'oblida una dimensió, obligatòria i indefugible, i sobretot, corre el risc evident de caure en caricatures.

Finalment per acabar amb el tema merament historiogràfic, voldria dir que tant la llengua que s'usa aquí i avui per escriure la història com la llengua dels documents que s'utilitzen poden influir sobre les direccions d'investigació. Quasibé vint anys més tard, les remarques fetes per Alicia Marcet Juncosa als seus *Apunts* esmentats més amunt, romanen en part veritat. L'any 1988, escrivia que «*en aquests darrers anys la recerca ha estat molt més fructífera per al segle XVIII, on la documentació és escrita en francès. Tot i que els estudis no siguin complets, la demografia, l'economia, les obres públiques, els problemes religiosos i de mentalitat són ben coneguts pel que fa al segle XVIII. Molt menys per a la segona meitat del segle XVII. Tot resta gairebé per fer arran de la primera meitat del segle XVII i per al segle XVI*».⁶ Els temps han canviat, no pas tots els problemes, però algunes voluntats s'han fet dia.

No gosaré pas dir potser que la memòria de la nostra història és un terreny verge, que és un cotiu –com diríem els dialectòfons– però està clar que queden moltes coses per investigar justament en aquesta part de territori català. Per aquesta mateixa raó, un munt de trampes de la memòria i de la identitat encara es mantenen obertes i per això, la investigació científica de tota mena té encara molts dies de feina a davant, a nivell universitari, institucional o personal.

DE L'INTERÈS DE LA MEMÒRIA COL·LECTIVA: ENTRE FRACCIONAMENT I MANIPULACIÓ

Un tòpic és de dir que un dels usos de la història és de construir identitat i memòria col·lectiva però no cal pas descuidar que, fent-ho, també fabrica i genera lligam social, pertinença i diferenciació, gràcies al seu ensenyament i fa que se'n pugui treure lliçons.

La història dels pobles, tal com ells mateixos en tenen i prenen consciència, es reconstrueix a partir de valors, de projectes i de representacions mentals del present, sense deixar de banda que els elements de construcció són els fets passats objectius i reals que han ocorregut i que es poden fer servir en l'elaboració. Aquests fets tant els comunitaris com els individuals consitueixen un imaginari, fruit d'una socialització, és a dir de l'acció de la col·lectivitat sobre l'individu.

Aquella història feta a mida comporta alhora molt sentimentalisme, força contradiccions i un munt d'incerteses. Perquè bé cal confessar que els autòctons gairebé mai no han tingut ocasió de participar al treball sobre la pròpia història i la pròpia cultura. No cal fer un treball sobre si mateix per saber d'on hom prové i per esdevenir aquell que hom vol ser. Aquella gran majoria dels (nord-)catalans no coneix sinó la història ensenyada, és a dir un relat identitari, una història inventada, que té com a primer i principal objectiu de fabricar ciutadans. A França, tot s'ha fet i es fa en benefici d'una identitat estrictament francesa que exclou o si més no marginalitza unes pertinençes plurals. Els nord-catalans han après de memòria i com a «*gloire nationale*» que el 1515 havien guanyat la batalla de Marignano amb el rei Francesc I mentre que el 1525 havien perdut la de Pavia, no se poden imaginar ni un minut en aquest últim cas que eren en el camp contrari, el del seu sobirà, comte de Barcelona, Rosselló i Cerdanya, l'emperador Carles V.

Els nord-catalans saben coses errònies que expliquen perquè són o han esdevingut francesos mentre que desconeixen totalment la importància de fets seus que es podrien apropiat (per exemple la pertinença a uns quants elements del món antic ibèric, estructures polítiques medievals diferenciades, immigració occitana moderna, etc.). Són efectes de la memòria imposada o prefabricada des de fora. Se'ls expliquen o se'ls recorden moments històrics que els deslliguen de la memòria col·lectiva catalana (ex. romanització, regne de Mallorca) i que puntualment els poden enllaçar amb el destí col·lectiu francès (Lluís XI, Lluís XIV) i s'insisteix aquí damunt. Se'ls prova d'unir a les entitats franceses o llenguadocianes veïnes en utilitzar una explicació parcial de la història: l'afer del refús amb una manifestació multitudinària del nom de Septimània per la regió administrativa de Llenguadoc-Rosselló l'any passat. El president de la regió de Llenguadoc-Rosselló va voler «recrear» l'esmentada, artificial, efímera i antiquíssima demarcació per enfortir la xarxa econòmica i política regional, altres diuen per servir interessos de reforçament de poders a Montpeller. Cal reconèixer que l'estratègia era defensable en termes d'«identitat regional» però molt malament publicitada atès que l'única cosa que hi

van veure els «catalans» va ser una pèrdua d'identitat inacceptable. La campanya ciutadana en contra del projecte va fer recular el poder polític.

Al moment en què es va poder educar les multituds de manera pràctica i exitosa és a dir sobretot a partir del moment en què se van escolaritzar els joves de manera gratuïta, laica i obligatòria a finals del segle XIX, a l'època en què els canvis socioeconòmics van acabar amb una civilització rural per fer-ne una altra amb més estructures «capitalistes», la manipulació va significar un procés de francesització de la memòria dels nord-catalans. Malgrat una possible consciència de pertinença a un «qualcom català» –que no goso pas anomenar «nació» perquè la immensa majoria de la gent de llavors hi veuria altra cosa– de contingut certament prou baix en la massa de la població i un sentiment de procedència conegut però més aviat amagat i una voluntat d'ingressar el cos «*national*» francès per part de les elits, el segle XIX no va pas forçosament i pròpiament descatalanitzar els habitants dels Pirineus Orientals, ja que

Aquesta remarca sembla
tenir encara més
importància quan un
territori com la Catalunya
del Nord, d'alguna
manera, segueix buscant-
se o intenta de precisar-se
unes arrels

en aquelles èpoques anteriors els sentiments de pertinença no ho eren pas bàsicament de catalanitat: la família, la comunitat, la senyoria, la parròquia, etc. concentraven més senyals d'adscripció, tot i que evidentment el fet de ser o reconèixer aqueixes dependències també podien fer néixer una catalanitat. Aquesta sovint havia nascut com a contraidentitat, en particular en aquest territori fronterer en el qual l'impacte –molt més sovint negatiu que positiu de França– era constant i immediat en cas de problema⁷.

Abans de la influència real, i fins i tot en temps de domini autòcton, els anomenats «rossellonesos», habitants dels comtats de Rosselló i Cerdanya, unitat territorial específica en el marc del principat de Catalunya, sabien o havien pogut defen-

sar aquesta especificitat, sovint per motius de reconeixement en el conjunt català de cara a la capital o de supervivència de cara als atacs vinguts del nord⁸.

¿Què distingeix un català d'un francès o d'un espanyol al naixement? ¿Què distingeix un nord-català d'un «principatí»? Res. L'individu esdevindrà català, nord-català, rossellonès, francès o espanyol a través de la relació que mantindrà amb la categoria o la classe social, amb el grup de pertinença, en aquest cas «*national*» o nacional i mitjançant un procés d'adquisició cultural personal. A partir d'aquí, a partir d'aquell temps de vida durant el qual aquell individu es «culturalitza», se sociabilitza, al mateix temps s'integra i integra allò que és i allò que ha estat. Inconscientment, involuntàriament, passa a ser el receptacle de la mirada i de la memòria dels altres alhora que es troba immers en un procés de dinàmica social. Per tant, convé deslligar les nocions de lligam social i de memòria compartida, elaborades pels propis individus, de les d'arrels i orígens. A mesura que avançarà el treball de reflexió de l'un, també progressarà l'altre, sense que forçosament es creuin. Si memòria col·lectiva i origen personal no enllacen, la cohesió social pot fallar, la sociabilitat perd empenta i l'individu es gira cap a dins seu. Durant el segle i mig que acaba de passar, França ha aconseguit amb més èxits que menys aquesta associació però avui en un context de coneixement i de comunicació generalit-

zat immergit en el món global, un qüestionament alternatiu té prou espai per fer-se via. De re-truc, els records d'altres identitats compartides tornen a aparèixer i una part dels catalans «francesos» s'endinsen en aquest camí.

Un dels fets que més bé coneixen, que més bé ha passat en l'esperit de la població nord-catalana és el fraccionament, la divisió extrema de la seua història. Tothom explica que hem estat sotmès a moltíssimes influències i sobirania, que hem format part de nombroses civilitzacions, ja des de les diverses poblacions prehistòriques fins a ser «*définitivement annexés à la France*», passant evidentment pels ibers, grecs, fenicis, celtes, lígurs, romans, àrabs, visigots, francs, rossellonesos, catalans, aragonesos, mallorquins, de nou uns i altres, per finalment acabar ciutadans de la República, com si tots aquestes qualificacions podien remetre a coses comparables i com si amb això érem diferents de la resta de regions d'Europa. Vam ser d'estats que eren províncies, comtats, taifes, bisbats, principats, reialmes, imperis, repúbliques, una manera de procedir que alhora priva de fer una jerarquia de la importància d'aquestes gents passades i presents per embolicar-nos i fer-nos veure que ara, finalment, des de fa 350 anys som francesos, una situació de les més estables que hem viscut mai, la calma després dels temps tèrbols d'abans de 1659, una «calma» que s'ha après tan sols fa un segle i mig... Una pràctica molt corrent i entenedora en el procés de formació de França, a partir dels esdeveniments de la Revolució: recuperar l'herència del territori i el poder regalià, es funda una nova era amb passacions de poders múltiples i es crea un nou estat administratiu que nega les anterioritats i que només les recordarà puntualment quan serà necessari i que farà servei per assossegat la o les regions recalitrants o poc convençudes. Al segle XIX, amb el final del model rural, amb la República, l'escola i la sang vessada contra enemics comuns per al bé comú, l'Estat-nació va néixer, l'èxit ha estat rotund i se n'ha de reconèixer els assoliments.

La divisió de la qual parlava més amunt és sobretot cronològica: amb més possibilitats de fer talls, es desprecia el valor de la història autòctona al mateix moment en què és més fàcil de mesclar-la en el gresol «*national*». Tot i que, ja ho he dit, s'hagi volgut diferenciar Rosselló i Catalunya en altres temps (per exemple el període de l'ocupació francesa a finals del segle XV, la «desunió» dels anys 1620), els anys del XIX són aquells en què creix profundament la dicotomia entre rossellonesos i catalans, els primers a França, els segons a Espanya. Per això, en aquell mateix moment de construcció «*nationale*» durant el qual el poder prova de generar una memòria col·lectiva per a tots els conciutadans de l'imperi «*de Dunkerque a Tamanrasset*», es construeix metòdicament una història dominada pels francesos del nord. Per no ofegar completament els meridionals, «salvatges llatins», o els marges de la República, per fer-los participar del projecte de la gran «*Nation*» que s'expandeix pel món, l'amarratge es fa sobretot i com bé se sap mitjançant els mites. Parlarem doncs dels rossellonesos que han fet famosa França o que l'han servit, neixen els quatre grans homes locals que irradien objectivament o no arreu del país i a vegades del món (Rigau-Rigaud, Aragó, Joffre, Maillol).

No gosaré pas dir potser
que la memòria de la
nostra història és un
terreny verge, però està
clar que queden moltes
coses per investigar
justament en aquesta part
de territori català

Es posa en relleu els «francesos» que han obrat al Rosselló, tant Carlemany com Lluís XI, tant Vauban com els revolucionaris locals. I l'inconscient col·lectiu que té menester de tenir referències al moment de construir-se a l'època contemporània se sent orgullós d'aquell reconeixement dels seus i d'aquella participació a la «*Nation*». Moltíssimes localitats donen el seu nom a carrers, places, museus o edificis, al mateix moment en què aquella retolació es veu per primera vegada envaïda per una onomàstica francesa.

Si s'inventen herois i glòries, també es creen nous marcs per fer-los prosperar, tan o més pregoners. Tornant a les definicions d'espai qua havia abordat més amunt, una de les coses que més s'han gravat en la memòria de banda i banda dels Pirineus, és que aquesta serralada separa dues realitats i una de les coses que més han volgut afirmar i publicitar els defensors de la unitat catalana és que això era fals. Em posaré un xic en contra d'aquestes dues postures.

Primer voldria apuntar que la Catalunya del Nord no és al nord de la serra de muntanyes, sinó que és al mig: els geògrafs diuen des de sempre –però ningú ho té en consideració– que l'eix central del Pirineu és i s'acaba a l'est amb el Canigó, que llavors es capbussa en el Medi-

terrani, cosa que vol dir que la branca nord és la Corbera i la meridional és l'Albera. Per tant en aquell sector geogràfic, l'anomenat «nord del Pirineu» és el baix Llenguadoc i el «sud del Pirineu», l'Empordà i «les terres gironines», però en cap cas el Rosselló: qui s'ho va inventar van se les potències que es van repartir aquesta terra del mig al segle XVII –i això ha penetrat les poblacions des d'aquell moment: Perpinyà és decretada al nord del Pirineu i prou!

Ara bé, al mateix temps que s'imposa ideològicament i ben aviat concretament entre els regnes de França i Espanya que els Pirineus passen al Pertús, els seus sobirans respectius ara tots borbònics declaren cinquanta anys més tard que «*Il n'y a plus de Pyrénées!*». Però sembla ben clar que cal deixar de repetir aquesta frase, perquè la història d'ença de temps molt llun-

yans ha contemplat que hi havia Pirineu i aquest sempre ha servit per separar més que per unir. Evidentment que el monarca francès tenia per objectiu polític i militar d'acabar-ne amb la frontera –en tant que generadora de conflictes– i amb l'obstacle que constituïa la carena en aquest sud d'Europa perquè tant l'un com l'altre objectivament els dominava: la seua finalitat estratègica era de suprimir el constrenyiment o l'exigència imposada per la geomorfologia en «unir» els estats al nord i al sud d'aquest relleu major. Malgrat la seua omnipotència, ell tampoc no ho va assolir. El Pirineu és una frontera per als països i els pobles que l'habiten i el practiquen, per als estats que s'hi han desenvolupat, que ens agradi o no, a la gent que se sent pirinenca, tal com ho reivindico.

Des de fa mil anys, la gran serralada ha dividit les llengües i la gent, els costums i les tradicions, tot i que també va funcionar i continua fent-ho com a punt de trobada d'aquells elements definidors; la muntanya que cadascú reivindica ha generat comunitats històriques, econòmiques, les ha connectades, les ha posat en relació però mai no les ha barrejades: és clar

que hi ha hagut aportacions mútues (demogràfiques, socials, tecnològiques, etc.) però no hi ha hagut mescla. Ara bé, no es tracta per mi de qüestionar els segles d'intercanvis i de relacions, de punts comuns i de connexions de banda i banda de la muntanya, però les paraules parlen per si mateixes, són totes duals, remetent sempre a dos costats. Existeix una comunitat transpirinenca, una mena d'ecumene però entre ingredients distanciat per la mateixa muntanya. Aquesta comunitat comparteix clarament punts d'ancoratge i de memòria però en la immensa majoria de casos s'ha de confessar que no són sinó conjuminacions, federacions o unions de dos o més elements a cada banda del mur físic. Comptem confluències i aportacions diverses i múltiples però mai no neix una entitat duradora per damunt del límit, de la fita que imposa la naturalesa de les coses. Fins i tot des de l'antiquitat i en les èpoques següents en què els contingents demogràfics han estat menors i podien per consegüent tenir més impactes en les divisions territorials humanes, els Pirineus han definit punts de separació, de difluència: s'han mantingut, però, petites zones de difícil encaix amb la determinisme de la realitat i la política ha fixat ella mateixa les termeneres (Vall d'Aran, Capcir, Fenolledès en el cas català). Més enllà justament, perquè l'obstacle és menor els dos extrems han vist néixer les entitats originals catalana i basca. Potser els bascos, perquè igualment eren a la zona abans de tothom, han pogut ser, més que els catalans, l'única població per damunt la serralada, però cal confessar-ho amb un retrocés d'extensió impressionant.

Per tot això en particular, l'adscripció nord-catalana al nord del Pirineu és una visió de l'esperit i una lectura en clau de política contemporània de la nostra història recent de la mateixa manera que això no la priva de ser profundament catalana i doncs també ibèrica. Tornant en aquell temps contemporani, és també claríssim que el paper de la variació històrica i política, amb tot allò que se'n desprèn sobre les ments, les actuacions, els usos, ha tingut un impacte inqüestionable sobre la població que s'està en aquest terreny, tant la que és aquí des de generacions com la que hi ha arribat en quantitat al llarg d'aquests últims decennis.

¿L'ALTRA MANIPULACIÓ DE LA MEMÒRIA? LA REAPROPIACIÓ CATALANA I LA CONSCIÈNCIA DE SER

Atès que sovint la gent s'estima més identificar-se amb personatges reals que amb moviments o pensaments quan es tracta d'història, hom va començar a cercar i remirar entre els qui volien exhumar glòries antigues –dic «glòries» en sentit positiu i no despectiu. A l'exemple dels famosos mites fundadors que tan han fet servir els estats francès i espanyol –així com el nacionalisme polític català– per tal de «cultural» respectivament els seus ciutadans i els seus súbdits, aquest fenomen ha estat més evident en el context de la Catalunya del nou escenari

L'individu esdevindrà català, nord-català, rossellonès, francès o espanyol a través de la relació que mantindrà amb la categoria o la classe social, amb el grup de pertinença, mitjançant un procés d'adquisició cultural personal

La gran majoria dels (nord-)catalans no coneix sinó la història ensenyada, és a dir un relat identitari, una història inventada, que té com a primer i principal objectiu de fabricar ciutadans

democràtic postfranquista i de retruc ha tingut els seus representants al «nord transalberenc» del país català. Evidentment que existia des de feia segles una cultura catalana, local, pròpia, més aviat oral i amb tot el seu pes i la seua profunditat però moltes coses d'aquesta cultura han pogut ser arranades mitjançant l'aprenentatge, l'alfabetització i l'escolarització que aquí va ser feta en francès: un factor d'una importància cabdal i indefugible a l'hora d'analitzar el procés de pèrdua d'una memòria col·lectiva. Els més abrandats s'han interessat per construir uns herois locals, catalans, que puguin competir amb els herois «estrangers», francesos: reis, conqueridors, resistents a l'annexió a França, gent com ara Guifré el Pilós, Jaume I, Josep de la

Existeix una comunitat transpirinenca, una mena d'ecumene però entre ingredients distanciat per la mateixa muntanya

Trinxeria, han acabat per entrar més o manco objectivament i en menys d'un quart de segle en la memòria col·lectiva nord-catalana. Més endavant s'han trobat o retrobat personalitats de tot tipus, mestres de pintura barroca (Guerra, Negre, Sunyer), l'home «més vell» d'Europa –de moment?– a Talteüll, però també i sobretot els grans personatges de la catalanitat de nou compartida. Almogàvers, mariners, homes de lletres, etc. incloent-hi gent que no podia formar part per raons cronològiques de la història local nord-catalana (per exemple Ra-

fael Casanova, els presidents de la Generalitat contemporània, etc.).

El retrobament de la catalanitat ha fet caure en altres extrems ja que una de les solucions a la primera substitució d'identitat (francès en lloc del català) va ser de fer-ne una segona de mena (català de nou en el lloc que «havia robat» el francès). L'èxit més aconseguit ha estat la invenció dels Angelets de la Terra, guerrillers i bandolers vallespirencs i conflentins que als anys posteriors al Tractat del Pirineu van lluitar contra els representants locals del nou poder francès: ells han estat i són encara en l'inconscient nord-català el símbol de la resistència a una conquesta militar forastera i a un tractat de separació de Catalunya no assumit. Ara bé, tenen en aquest inconscient tot el dret a existir, a més a més com a figures nacionals positives i/o com a realitats menys «freqüentables» vist el seu currículum...

Avui, amb la revifalla de l'anomenada catalanitat esmentada al llarg d'aquest text, les institucions polítiques i territorials van molt en compte amb les actuacions històriques i els discursos que fan referència al nostre passat. Això ja es pot considerar, però, com un punt guanyat respecte al que s'havia perdut de les petjades pretèrites.

Es continuen fent museus, enlllestint manifestacions i esdeveniments culturals de caire històric dins de monuments com se n'han fet tota la vida. Un primer grup comparteix pertinença multisecular i del tot defensable a l'Estat francès que té per escenari la Catalunya del Nord, en tant que patrimoni «*national*» i, doncs, element irrenunciable: sense poder esmentar totes les riqueses romàniques del país conegudes arreu del món o els innombrables elements barrocs en els seus interiors, podem parlar de les fortaleeses militars o viles emmurallades de Vilafranca, els Banys, Prats de Molló, Montlluís, Salses, etc., de les viles històriques de Cotlliure, Elna, Illa, etc., dels «castells càtars» de la frontera catalano-llenguadociana¹⁰, del «palau dels reis de Mallorca» perpinyanenc –que mai no s'ha anomenat «palau reial» perquè aquí els reis són francesos. Uns indrets per cert on ben poc sovint es trobarà una referència a

un passat català. Hi ha una gran tradició francesa totalment assumida per la població local d'alabar els caps militars: en zona fronterera, el territori nord-català és forrat de monuments a la glòria de Vauban, una aberració finalment comprensible que congrega multituds allà on els seus avantpassats van patir la submissió en la seva pròpia carn. S'han arribat a muntar espectacles històrics a favor dels exèrcits que van saquejar poblacions nord-catalanes: el cas de Prats de Molló que festeja a tall d'espectacle estiueenc i per a la més gran il·lusió dels turistes, el regiment de Chamilly que estava a punt d'enderrocar la vila i va sotmetre i fer fugir la població és altament simptomàtic. Ho podríem dir de la reconstitució de la batalla del Voló durant les guerres de la Revolució. Una manera de refer la història particular però que en aquest camp de la folklorització històrica ens portaria cap a digressions que aquí no paga la pena de desenvolupar més.

Entre els llocs de prestigi de la història local francesa, hi podem afegir els museus estatals d'art de Ceret, de l'Home de Taltaüll, etc. Els museus d'art locals són poc coneguts malgrat que un cert nombre mereixeria més fama: el museu Terrús d'Elna, el centre d'art sagrat d'Illa serien uns exemples d'allò que el localisme pot tenir d'aportació a la cultura i la memòria col·lectiva, més enllà també de l'espai entre Albera i Corbera.

A banda dels grans dissenys «*nationals*», els colors locals treuen mal per mostrar-se. Es va crear fa mig segle un museu d'arts i tradicions populars al Castellet de Perpinyà, però gairebé a iniciativa personal d'un gran defensor de la cultura catalana d'origen regionalista (Josep Deloncle) recolzat per la vila de Perpinyà i continuador del projecte inicial de la «colla del Rosselló» (C. Grandó, H. Chauvet). Altres han seguit amb més o manco èxits aquesta primera aportació: el museu de l'agricultura catalana a Sant Miquel de Llores, la Casa de les Alberes a Argelers, el Museu de Bellestar, el Museu de Cerdanya a Cal Mateu de Santa Llocaia que, entre altres s'han de conèixer per qui estima aquest tipus de patrimoni. Són uns llocs de conservació de la memòria de la quotidianitat immemorial nord-catalana que ben poc coneixen els propis habitants del país. Últimament uns esforços de renovació del patrimoni de tota mena s'han fet dia i via per part de les institucions. S'ha de notar l'esforç del *Centre Départemental de Conservation, Restauration des Oeuvres d'Art* del Consell General en el qual destaca l'inventari dels centenars de tresors arquitectònics de tota mena de la Catalunya del Nord, amb una atenció especial pel mobiliari, la pintura, l'escultura i el patrimoni marítim (centre de conservació de les barques catalanes), com també les polítiques municipals de recuperació de tota mena de patrimoni: Perpinyà és capdavantera en això, però moltes petites municipalitats podrien ser esmentades. En el món cada vegada més global, l'atenció prestada a les arrels va creixent, però la museïficació del patrimoni no ha d'abocar tan sols a la seua fossilització: cal que les poblacions facin seues la memòria d'elements recuperats i restaurats.

Més enllà del merament provincià, més recentment com pels monuments la història té ci- ta amb els homes d'aquí oblidats o desconeguts. Si la tradició francesa ha institucionalitzat

L'adscripció nord-catalana al nord del Pirineu és una visió de l'esperit i una lectura en clau de política contemporània de la nostra història recent

fets i gent, rutes i monuments seus, els locals descobreixen orgullosament gent seua, el rabí jueu Meiri, el canonge cinccentista Miquel Giginta, els pintors setcentistes Guerra, el demògraf Alfred Sauvy, i els celebren en col·loquis o exposicions de bon nivell. En el mateix concepte, els nord-catalans que redescobreixen els lligams immemorials amb els catalans de més enllà el Pertús s'acullen a celebracions dels «germans catalans», que siguin històriques (fets de Prats de Molló i Francesc Macià, commemoració de Cinto Verdaguer, etc.); sense parlar de la voluntat actual de commemorar els dies negres de l'exili republicà del 1939, una assignatura per desgràcia pendent per part dels nord-catalans que no ho han assumit fins ara (camp d'Argelers, memorial de Ribesaltes, trobada de Prats de Molló, camí de l'exili de la Vajol a les Illes, etc.). D'altra banda, fets essencials de la nostra història francesa –vull dir compartida amb la resta dels francesos– evidentment contemporanis continuen sent amagats o tabús.

Amb la revifalla de la catalanitat, les institucions polítiques i territorials van molt en compte amb les actuacions històriques i els discursos que fan referència al nostre passat

Uns són purament locals com ara la deserció dels nord-catalans arran de la Primera Guerra Mundial, els fets de Vallmanya el 1945, d'altres són estatals com el col·laboracionisme del segon conflicte mundial. L'inici d'obertura certament s'entreu amb els projectes d'explicació dels camps esmentats més amunt.

A nivell més íntim, i fora dels «llocs de memòria», els catalans del nord, la gent que de prop o de lluny s'hi troba familiarment lligada, han trobat una altra manera de reapropiar-se el passat i de triar aquell que volien. Lluny de les manifestacions de massa que en absolut tampoc no apleguen multituds –tot s'ha de dir–, existeix d'ençà uns deu a quinze anys un ma-

crofenomen de redescoberta alhora col·lectiva i molt individual de les arrels: la genealogia. En aquest país d'on molta gent d'ascendència local ha hagut de marxar durant tot el segle xx per provar de millorar la seva vida quotidiana, els descendents, veïns de sempre o nouvinguts, s'han llançat a la caça dels seus avantpassats i fent-ho, els descobreixen catalans en uns arxius no fa gaire temps redactats oficialment en català. I si la llengua i la història d'aquells avis i rebesavis eren en català, llavors la identitat s'impregna de catalanitat en un àmbit –la família i la sang– que torna a voler ser un dels pilars d'identificació en aquests inicis de segle XXI.

Segur que la genealogia fa país per als nord-catalans i en tot cas, si n'és partícip, millor! I que se sumi a la introspecció ben difícil que aquella gent fa en aquests moments sobre la pròpia identitat, en un marc estatal que l'ha sotmès i al qual va acceptar de sotmetre's, doncs molt bé! Crec que aquelles coses de la vida, tan seues, perquè en són els descendents, són ells mateixos alhora que són una part important de la seua/nostra història. Aquesta que reconstitueixen i que els apassiona obligatòriament és tan o més productora de reflexió i de perspectiva que la que podrien tenir sobre l'altra, l'anomenada «gran història», que se'ls va inculcar de força o de bon grat i que – amb tot el respecte – mai o ben poc sovint han entès quan se'ls la explicaven als bancs de l'escola –així ho diu en tot cas la vox populi.

A TALL DE CONCLUSIÓ

Una data memorable s'apropa que té a veure amb el tractament que fem de la nostra història: la tan emblemàtica de la commemoració del 350è aniversari del Tractat dels Pirineus. Un moment del qual ningú no parla més, del qual potser ningú no gosa parlar perquè és consumat i en canvi enllaça directament a les ratlles que estic escrivint en aquest moment. El fet ens ha fet i ens fa el que sem avui en la nostra pluralitat històrica, lingüística o encara en la nostra identitat que tan dificultosament aconseguim emmarcar o definir. Serà d'aquí a tres anys un moment per jutjar el nostre grau d'assumpció, de submissió, de responsabilització i de representació del fet. Entre francitat inherent i indefugible, catalanitat en període de recuperació o reconstrucció i fins i tot hispanitat a vegades posada a davant per tal de competir amb els marcs francesos, quina serà la posició de la gent i de l'individu, de les institucions i de les investigacions, quina relació hi tindrà la resta dels catalans?

Moltes coses queden pendents ent la nostra memòria històrica col·lectiva: ¿què farem de la part occitana del nostre territori, aquell Fenolhet que comparteix el nostre destí si més no administratiu des de fa més de dos-cents anys i que tan ens mira amb anhel com ho fan molts occitans que s'estan en un món que ha perdut tota identitat? ¿Quan farem una veritable aposta institucional per l'assumpció oficial i ben definida del nostre passat com a catalans i catalans de primera? ¿Quan pararem de fer una història partidista, entre una visió des del nord i una des del sud? Tot reconeixent, com ho he escrit més amunt, que ja s'havia iniciat, ¿quan continuarem a invertir amb més força i amb més voluntat per una veritable política de memòria i identitat nostres, no pas únicament girada cap al desenvolupament d'una alternativa al turisme de massa? ¿Quan farem sentir als «nouveaux catalans» la identitat d'aquest país que una part d'ells a vegades reclama per sentir-se d'aquí, per arrelar de nou? En definitiva, ¿quan assumirem plenament allà d'on venim i el que sem? I sobretot no creieu que el redactor d'aquestes ratlles sigui un «rossellonista» en evocar tant «nordcatalanocentrisme» –jde cap manera!

Més endavant encara queda oberta a partir d'aquí la qüestió fonamental de cara a les generacions futures, de l'ensenyament de la història en la qual no he entrat profundament perquè es tracta d'un tema que mereix una reflexió per si sol.

A l'alba del segle XXI, història i memòria a la Catalunya del Nord a poc a poc estan canviant de direcció. Els habitants d'aquest antic territori català reivindiquen molt més les seues arrels que fa un quart de segle, de manera molt més desacomplexada, mirant cada vegada més cap a l'antic Principat, esdevingut avui símbol d'orgull per procuració. Avui la seva identitat passa també per la descoberta –més que la redescoberta– d'un passat propi, intentant de sortir dels marcs imposats per França i completament assumits: la història potser té aquí un paper més important a jugar que no pas la llengua. És d'accés més fàcil i només cal veure les bones ven-

Fora dels «llocs de memòria», els catalans del nord, la gent que de prop o de lluny s'hi troba familiarment lligada, han trobat una altra manera de reapropiar-se el passat i de triar aquell que volien

des de llibres d’història catalana –això sí més aviat en francès. Però em cal recordar també que això no implica pas la substitució identitària: Catalunya no substitueix pas França, s’hi afegeix cosa que no es donava fa uns quants anys. Segons les circumstàncies, és clar, la gent es decanta per un cantó o per un altre, un posicionament típic de fronterers, com s’ha fet al llarg de gran part de la nostra història. Tampoc no cal oblidar el fet que França està passant un mal moment a molts nivells, la qual cosa afavoreix la penetració més profunda de records catalans. Dit això, dubto de la constància del sentiment en aquesta població de la qual puc entendre i excusar aquesta mateixa versatilitat, aquest comportament obligat que alhora l’ha pogut ajudar a sobreviure...

NOTES

1. Núria SALES, «Catalunya francesa, Catalunya Nord, Comtats, Rosselló, “Pyrénées-Orientales”, Terres catalanes de França, “Pays Catalan”, Antigues vegueries del Rosselló-Vallespir, Conflent-Capcir i Cerdanya», *Afers*, núm. 28, vol. XII, Ed. Afers, Catarroja, 1997, p. 517-520. El possessiu és destacable perquè Núria Sales és una de les poques historiadores (incloent-la òbviament en el conjunt dels historiadors) que sempre ha tingut en compte aquesta part de Catalunya fora dels límits d’autocensura cronològica que s’han imposat els esmentats historiadors alhora de tractar de més enllà l’Albera. Llegiu encara el seu interessant *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d’Aragó (segles XV-XVII)*, Ed. Afers, Catarroja-Barcelona, 2002, en el qual es fa ben palès el seu engatjament per una història també normalment catalana de la Catalunya del Nord.
2. En aquest tema tan ampli i per citar només estudis referents a la Catalunya del Nord, cal destacar els nombrosos treballs sobre identitat i memòria col·lectiva de l’australià Peter MC PHEE (*Les semailles de la République dans les Pyrénées orientales 1846-1852*, Éditions de l’Olivier, Perpinyà, 1995, 507 p.
3. Núria SALES, «Catalunya francesa, Catalunya Nord, ...», *op. cit.* També podria citar molts altres historiadors i geògrafs sense parlar de les solucions polítiques adoptades i argumentades des de fa mig segle.
4. A nivell francès, aquesta configuració es podria repetir en l’espai d’Alsàcia, amb línies marcades, amb passos geogràfics i fluxos d’homes, amb trasbalsos polítics durant segles.
5. Àlicia MARCET JUNCOSA, «Apunts sobre la historiografia dels comtats de Rosselló, Conflent i Cerdanya a l’època moderna», *Revista de Catalunya*, núm. 20, Barcelona, 1988, p. 81-86.
6. *Ibid.*
7. Òscar JANÉ CHECA, «Aspectes de la relació identitària de Catalunya amb França a l’època de Lluís XIV», *Manuscrits, revista d’història moderna*, núm. 19, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2001, p. 103-136; Antoni SIMON TARRÉS, *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l’estat modern espanyol*, Bib. Abat Oliba, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 2005, 554 p.
8. Ramon SALA, *Dieu, le roi, les hommes*, Ed. del Trabucaire, Perpinyà, 1996, 537 p. Vegeu per exemple el tractament del cas de la desunió i els escrits del jurista perpinyanenc Andreu Bosch.
9. Fins i tot, al moment estic escrivint aquestes ratlles, s’està trobant un «català» encara més vell a Vallparadís, a Terrassa, però es diu que no serà un «homo».
10. Els anomenats «castells càtars» són abans que qualsevol altra qualificació els castells de la frontera nord-catalana medieval, construïts per senyors catalans o occitans, que tan sols més endavant van acollir refugiats càtars.

Joan Peytaví és professor de l’Institut Francocatalà Transfronterer de la Universitat de Perpinyà.

La política de la memòria al País Valencià

Episodis contemporanis

Gustau Muñoz

Les vicissituds de la política de la memòria al País Valencià són analitzades per l'autor en clau històrica i política a partir d'exemples concrets (homenatges, commemoracions, erecció de monuments, ...) que han anat marcant l'escena política valenciana dels darrers anys.

Una bona mostra, paradigmàtica i terriblement eloqüent de l’actitud de la dreta valenciana representada pel PP envers els processos que hom ha anomenat de «recuperació de la memòria històrica», és tot el conjunt d’esdeveniments que es van viure a la ciutat de València entre el 25 d’abril i el 26 de maig de 2006. Com és ben sabut, el govern municipal de la capital del País es troba en mans del PP (que també controla el Consell de la Generalitat, les diputacions i molts altres ajuntaments). Aquell 25 d’abril l’associació cívica Fòrum per la Memòria del País Valencià denuncià públicament les obres que estava duent a terme l’Ajuntament al Cementiri General de València i que tenien com a objecte la construcció de 1030 nínxols damunt d’una zona del cementiri on hi ha les fosses comunes de la guerra civil, on jauen milers de morts sense identificar, milers de víctimes de la repressió, afusellats pels franquistes, però també combatents anònims, gent que va morir per causa dels bombardeigs de l’aviació franquista o com a efecte de la fam i la misèria dels primers anys de la postguerra. Les obres en qüestió implicaven, com és lògic, moviments de terres, destrucció de les fosses, dispersió de les restes humanes, perquè calia fer fonaments i edificar.

Davant la sol·licitud de suspensió de les obres presentada pel Fòrum, la resposta dels responsables de l’Ajuntament fou, d’entrada, una negativa obcecada, entre la rebequeria i la con-signa política. La regidora de Cementiris, Maria Jesús Puchalt, afirmà literalment que l’Ajuntament no en faria ni cas. No hi va fer res que els grups de l’oposició municipal (PSPV i Esquerra Unida) se sumaren a l’exigència de paralització de les obres. Segons els responsables del PP, allà no hi quedaven restes humanes, i si algú denunciava les obres als jutjats la demanda no seria acceptada. «No hay motivo para paralizar las

obras porque ya no quedan restos. ¿Quieren que les hagamos ahora las pruebas del ADN?» (Maria Jesús Puchalt). L'única mesura presa fou l'acceleració de les obres, que van començar a agafar un ritme frenètic.

Però vet ací que les coses s'enfilaren per un rumb diferent al previst i desitjat pel PP, acostumat des de fa anys i anys, des de les majories absolutes, a imposar les decisions de manera autoritària i amb poques explicacions, actuant simplement per fets consumats. El dia 2 de maig les obres al lloc de les fosses comunes, arran dels moviments de terres, van deixar al descobert restes humanes, ossos humans, entre els quals una pelvis. On segons havien insistit amb reiteració els responsables municipals del PP no hi havia cap resta humana, perquè les fosses estaven «buides», va aparèixer a la llum del dia la tràgica demostració de tot el contrari. Una fotografia de Manuel Molines publicada el 3 de maig a la primera pàgina del diari *Levante-El Mercantil Valenciano* (un periòdic que, per cert, va desenvolupar una tasca cívica i infor-

mativa cabdal en tot aquest afer)¹ permetia veure de manera gràfica i palesa la realitat de les coses i posava en evidència les mentides esbombades des del poder. Els esdeveniments es van precipitar i es va produir una veritable mobilització cívica i política a l'entorn de la recuperació de la memòria històrica, amb importants repercussions ciutadanes, com feia molt de temps que no s'havia vist a la ciutat de València.

Es van alçar moltes veus, entre les quals de familiars de víctimes de la repressió franquista soterrats en les fosses comunes. L'oposició municipal, socialistes i EU, va intensificar les crítiques i la presentació de mocions. Es van mobilitzar associacions i entitats. Esquerra Republicana i Esquerra Unida-Iniciativa van dur el tema al Congrés dels Diputats, demanant

la intervenció del Govern central. El dia 9 de maig la magistrada titular de la Sala número 2 de l'Audiència de València ordenava la suspensió de les obres. El 15 de maig en ratificava la suspensió i exigia, a més, una investigació i identificació de les restes existents a la fossa, que entenia com d'interès públic. Tot i l'obligat acatament de l'ordre del jutjat, el 18 de maig l'Ajuntament de València feia transportar 800 tones de terra procedent del Cementiri, però d'una zona contigua al quadrant on s'havien suspès les obres per manament judicial, a una pedrera de Sagunt en procés de recuperació, en qualitat de «terra vegetal» destinada a omplir els buits. Tanmateix, la intervenció del regidor d'EU Antonio Montalbán, que estava a l'aguait i donà avís, i una vegada més la publicació d'una fotografia impactant a la primera pàgina del diari *Levante-EMV*, suscità el paroxisme. En efecte, el 19 de maig apareixia una imatge on s'hi veia un grapat d'ossos humans inspeccionats per un policia municipal de Sagunt. En pàgines interiors una altra fotografia permetia veure cranis i altres restes humanes. L'Ajuntament de Sagunt rebutjà les 800 tones de terra, que van fer el viatge de tornada a València. La regidora de Cementiris declarà que tot havia estat «un error» i l'alcalde Rita Barberà desviava les culpes a l'operari de la pala excavadora. Anunciava una investigació, però insistia en continuar les obres en aquesta zona. Tanmateix, l'oposició posava ja el crit en el cel i demanava di-

missions. El 21 de maig dues entitats cíviques denunciaven l'Ajuntament de València als jutjats per profanació de tombes. L'escàndol pujava de to, arribava a instàncies estatals i fins i tot a l'exterior, amb mocions al Parlament Europeu. Finalment, el 26 de maig, tot i que dos dies abans el Consell de la Generalitat presidit per Francisco Camps encara havia donat suport a Rita Barberà en aquest afer, l'Ajuntament de València anuncià que renunciava a fer obres en tota la zona de fosses comunes del Cementiri de València. Per primera vegada la pressió social i política havia fet retrocedir uns càrrecs polítics del PP, com els valencians, instal·lats en la suprema prepotència, en l'hàbit d'imposar les decisions amb posat autoritari, en conxorxa amb els poders econòmics i beneficiant-se de la profunda desmobilització d'una societat perplexa i desarticulada.

L'escàndol a què va donar lloc tota aquesta successió de fets acabà assolint una dimensió incòmoda pels seus instigadors principals. De fet, les mocions en diversos parlaments i actuacions relacionades van fer reaccionar moltes consciències adormides. Tot plegat ha posat de manifest una vegada més que la recuperació de la memòria, una recuperació justa i equilibrada, és encara una tasca pendent, perquè hi ha sectors socials que se senten hereus dels franquistes, dels vencedors, i es consideren impugnats, posats en qüestió, davant qualsevol replantejament no retòric o genèric, sinó efectiu, de fets relacionats amb la Guerra Civil i la repressió.

¿Com és possible, es podria preguntar, tanta insensibilitat, tanta arbitrarietat, precisament en un temps en què s'intenta reparar els mals de l'oblit, dels morts sense una tomba digna i reconeguda, quan es tracta d'identificar els cossos dels que jauen e les vores dels camins, quan es mira d'establir una mínima justícia de compensació? La resposta, ben mirat, no presenta massa secrets.

Convenia explicar una mica aquesta història (que certament ha impressionat l'historiador britànic Antony Beevor, que hi feia referència en un important article sobre la memòria del franquisme i el PP)² perquè diu molt de l'univers mental en què es troben instal·lats els polítics del PP valencians. I no sols els valencians, és clar. Però al País Valencià, en aquest terreny com en tants altres (la llengua, el medi ambient, el territori, l'especulació urbanística, la corrupció política o l'economia irregular) tot pren una dimensió espectral, forçada, extremada, simptomàtica i, fins a cert punt, patològica. Fa ja temps que els arguments novel·lítics de Ferran Torrent han estat superats, i de bon tros, per la realitat.

COMMEMORACIONS

Però la memòria històrica negada no és tan sols la de la Guerra Civil i la repressió franquista. No pot sorprendre, naturalment, que amb actituds com les que es desprenen dels episodis tot just ressenyats, no es puga esperar del PP valencià cap contribució simbòlica o més profunda

La recuperació de la memòria, una recuperació justa i equilibrada, és encara una tasca pendent, perquè hi ha sectors socials que se senten hereus dels franquistes, dels vencedors

Aquests es consideren posats en qüestió, davant qualsevol replantejament no retòric o genèric, sinó efectiu, de fets relacionats amb la Guerra Civil i la repressió

a la reparació dels oblits de la transició, a la recuperació de la dignitat de les víctimes del franquisme, una exigència elemental de l'assentament democràtic definitiu. En molts pobles i ciutats, i en llocs de referència, subsisteixen monuments i làpides de l'època franquista. Com

Al País Valencià, en aquest terreny com en tants altres tot pren una dimensió espectral, forçada, extremada, simptomàtica i, fins a cert punt, patològica

a compensació, de vegades, i davant la pressió, els polítics del PP han acceptat la construcció de monòlits o monuments «a totes les víctimes», d'un i altre bàndol, en una tònica d'igualació que si humanament és acceptable, políticament no ho és. Perquè de cap manera no es pot acceptar que els referents simbòlics erigits per una democràcia no facen distinció entre els qui van lluitar per la llibertat i els qui van participar en una rebel·lió feixista que acabà amb la democràcia i la llibertat durant quatre dècades.

El lligam de la democràcia amb la República i la lluita anti-franquista, doncs, no és reconegut ni acceptat per aquesta dre- ta que no ha fet els deures propis d'una dre- ta democràtica, a l'alçada del temps i enmig del procés d'integració europea, un procés que arrenca precisament de la lluita democràtica contra els totalitarismes.

Els arguments per no assumir la memòria històrica democràtica poden ser recargolats. Així, a tall d'exemple, quan el Grup Parlamentari d'Esquerra Unida del País Valencià va proposar a les Corts Valencianes que 2006 fos declarat l'Any Ovidi Montllor com a mostra de reconeixement i homenatge a un artista cabdal del nostre país, que va fer una aportació artística important i que a més fou un exponent insubornable de compromís democràtic i nacional, trobà el suport dels socialistes, però la resposta del PP fou no sols negativa sinó també sarcàsticament reveladora. És evident que la memòria i la voluntat política, el passat i la realitat i els projectes què hom representa en el present, serveixen un lligam molt fort. I la figura d'Ovidi Montllor no podia encaixar amb l'imaginari d'un partit de dre- ta incapaç d'acomodar expressions culturals i socials mínimament dissonants, i que percep en termes schmittians, segons la dialèctica amic-enemic, no sols la política sinó també l'art i la cultura (sempre que no s'hi puga fer servir la maquinària propagandística per reconduir-los, sovint a còpia de molts diners, al projecte hegemònic).

No és precisament que les Corts Valencianes hagen estat gasives a l'hora de declarar Anys Commemoratius. De fet, n'han declarat potser massa i tot, i alguns han passat avall sense pena ni glòria. Així, el 1990 fou l'Any del Tirant, el 1997 l'Any d'Ausiàs March, el 1999 l'Any de l'Audiovisual Valencià, el 2000 l'Any dels Borja, el 2001 l'Any del Mestre Joaquín Rodrigo, el 2002 l'Any Vicià, i el 2004 l'Any de Martin i Soler. En el camí s'hi han quedat propostes que per la raó (partidista) que fos no van prosperar, algunes prou sorprenents (1998, Azorín; 1993, Max Aub; 2005, publicació valenciana del Quixot). En aquest context, es pot pensar, ¿què hauria costat declarar el 2006 l'Any d'Ovidi Montllor, retre-li homenatge i tenir cura de la seua discografia? Doncs no va ser possible. La diputada (alcoiana, ai las!) M. Carmen Nàcher Pérez, del PP, ho argumentava així:

«Fins ara, el criteri sempre ha seguit la commemoració a un termini més llarg de la data de naixement, mai de la mort de la personalitat rellevant (...).

Possiblement no siga un termini suficientment llarg comparat amb els aniversaris que abans s'han celebrat per a commemorar durant tot l'any eixa efemèrides i, a més, que resulta molt més apropiat celebrar l'aniversari del seu naixement que, en este cas, l'Ovidi va nèixer el 4 de febrer de 1942.

(...) Em pareix molt bé que es demanen homenatges a Ovidi però no ens oblidem de figures tan importants que també han contribuït en esta societat valenciana, com és Andreu Semper, humanista del segle XVI; Eduardo Victoria, que va ser un científic; Juan Gil Albert, que va ser un escriptor; Joan Valls, que va ser un poeta; Carmen Llorca, que va ser una escriptora; Amando Blanquer (...) i el senyor Cabrera o el senyor Laporta (...).»³

És palès que quan no hi ha voluntat d'entesa i manca la més mínima comprensió generosa de la realitat d'un país, d'arguments, no en mancaran. I s'arribarà, si convé, a l'extrem del sofisma desvergonyit, com en aquest cas.

HISTÒRIA, MEMÒRIA I POLÍTICA

El calendari civil valencià té dues dates cabdals: el 9 d'octubre i el 25 d'abril. La primera celebra la fundació del Regne de València, contada a partir de l'ocupació de València per les tropes de Jaume I el 1238. La segona commemora la desfeta d'Almansa l'any 1707, la pèrdua dels furs i de l'autogovern, de les restes de sobirania de què havia gaudit el regne medieval. La primera celebració ha estat en bona mesura patrimonialitzada per la dre- ta en termes d'oficialisme ranci (i d'agressivitat antidemocràtica paral·lela), que amaga tant com pot el contingut protonacional de la conquesta, l'origen de la població que es va assentar en terres valencianes, en un exercici d'ofuscació que només té la dèria d'amagar els orígens catalans de la població valenciana, amb les conseqüències culturals i lingüístiques corresponents. No en falten celebracions d'un caire molt distint el 9 d'octubre, però les forces d'esquerra i nacionalistes tendeixen a concentrar el seu esforç commemoratiu el 25 d'abril, una diada reivindicativa que pretén enllaçar el record del passat amb un programa, d'altra banda sempre difús i poc concret, per al futur.

De tota manera, aquesta mena de commemoracions, més enllà del ritual i el cansament de la reiteració, no deixen d'acusar el llast de l'escassa reflexió. Ningú no se'n recorda, per exemple, del destí que els esperava als musulmans valencians vençuts, els pobladors antics d'aquestes terres que van patir un

El lligam de la democràcia amb la República i la lluita antifranquista no és reconegut ni acceptat per aquesta dre- ta que no ha fet els deures propis d'una dre- ta democràtica

procés de marginació, exclusió, conversió forçada i finalment expulsió el 1609. Tot plegat un episodi de «neteja ètnica» o etnocidi sobre el qual no s’ha reflexionat de manera suficient, i que no ha estat narrat amb la precisió i la capacitat de comprensió que pertocaria. Alguna responsabilitat hi té, en aquest punt, la historiografia, que sovint es limita a fer càlculs de pèrdues i guanys (en relació al «progrés» de les forces productives) davant una catàstrofe que afectà un terç de la població valenciana. Com ha escrit la historiadora flamenca Christiane Stallaert: «La banalització de què és objecte el cas dels moriscos en la historiografia espanyola probablement dóna la raó als qui rebutgen la historització de l’Holocaust».⁴

Una política de la memòria més justa, democràtica i autèntica hauria de promoure una memòria crítica, més que no la sacralització del passat

Val a dir que a l’alçada dels temps actuals, quan el debat intel·lectual sobre l’experiència del segle xx s’ha articulat al voltant d’una reconsideració radical del passat, que s’estén cap als moments fundacionals de l’anomenada aventura de la modernitat, que arrenca amb l’expansió baix medieval, no sembla massa convincent commemorar de manera innocent. És clar que no hi ha commemoracions *innocents*, però caldria ser més conscients dels oblitats. Entre aquests, per exemple, el drama dels jueus valencians, expulsats, marginats, perseguits i cremats per la Inquisició. No podrà haver-hi una història completa del passat valencià sense tenir en compte les depuracions successives, la prauja per l’homogeneïtat que finalment va convertir en víctima també el poble valencià resultant.

Una política de la memòria més justa, democràtica i autèntica hauria de tenir tot això en compte i promoure una memòria crítica, més que no la sacralització del passat. En aquest sentit, la responsabilitat social dels historiadors és molt gran.⁵

La dreta al poder ha dut a terme una política de la memòria molt peculiar, basada en una relectura bastant forçada del passat valencià tendent a rebaixar-ne el contingut nacional i a subratllar els moments històrics en què aparentment es podia lligar castellanització amb una presumpta modernització. És el cas, tan debatut, del segle XVIII. Des que arribà al poder el PP valencià el 1995 mirà d’exaltar l’època de la Il·lustració valenciana. Un personatge llavors amb capacitat de decisió a les institucions culturals declarà: «*Todo lo relacionado con el siglo XVIII tiene prioridad*». I de fet la dèria culminà en la construcció d’un inversemblant Museu de la Il·lustració Valenciana, que a la vista de l’esquifida collita il·lustrada autòctona acabaria anomenant-se Museu Valencià de la Il·lustració, amb l’afegit posterior, per ampliar-ne els usos, «i de la Modernitat», i que al capdavant és un contenidor cultural que encara no ha trobat el seu espai i la seua raó de ser, però en el qual s’hi han invertit molts diners públics. (Però en el context de desmesura de la política valenciana d’infraestructures culturals, avui ha esdevingut gairebé un exemple d’austeritat).

Si fèiem el recompte de les iniciatives, publicacions, exposicions, congressos, etc., que s’ha dut a terme amb aquesta inspiració de fons, ens quedariem parats. Tot plegat amb la intenció de reduir l’abast i diluir la significació nacional i cultural de dos moments bàsics de la història valenciana: la plenitud cultural del segle xv i la Renaixença, iniciada coetàniament

amb la resta del domini lingüístic, però socialment ajornada fins els anys trenta i seixanta del segle xx.

FINAL

Malgrat la pressió institucional, el variat i complex paisatge valencià dóna mostra de vitalitat indiscriminada. Ací i allà iniciatives de signe absolutament contraposat marquen la pauta d’una trajectòria diferent.

El debat i la crítica, la impugnació de les visions apologetiques, és el terreny fèrtil en què de vegades es produeix l’encontre entre els historiadors rigorosos i un públic àvid de conèixer un passat sovint amagat o deformat. (Una deformació, entre el folklore i la manipulació barroera, que bat el ple en la forassenyada i ridícula promoció pública de productes d’ínfima qualitat com el musical *Balansiya* o el film *Tirante el Blanco*, que no són de cap manera excepcions o rareses).

L’aspiració crítica predomina de tota manera en les trobades, jornades i congressos universitaris com els del Fòrum de debats de la Universitat de València o de la Seu Universitària d’Alacant, de la Universitat d’Estiu de Gandia o dels Premis Octubre, que fan una aportació de difusió considerable i són un contrapunt indefugible. És el cas també, en relació amb la recuperació de la memòria de l’època franquista, de la tasca de moviments, presents a tot el territori, com el Fòrum per la Memòria, ja esmentat, o d’iniciatives locals tan exemplars com el programa «Les arrels de la memòria», que impulsa la historiadora Berta Rodrigo al poble d’Estivella (1300 habitants), on s’està catalogant el fons històric i formant un Arxiu de la Paraula, amb entrevistes gravades de gent gran que aporta el seu testimoni. O la recopilació documental que va dur a terme ACPV, que va reunir un ingent arxiu de la clandestinitat, avui dipositat a l’Arxiu Municipal d’Elx. O la tasca en aquest mateix sentit de l’Arxiu Històric de Comissions Obreres del País Valencià, mancat però de les ajudes més elementals.

Perquè podrà sobtar, però la peculiar política de la memòria a què m’he referit inclou una manca absoluta de cura pel que fa al patrimoni documental contemporani. I aquesta funció, que lògicament pertoca a les institucions públiques i que s’hauria de concretar en un Arxiu Nacional, ha estat assumida per grups i entitats, per la societat civil. Ens trobem, així doncs, davant una veritable política de *desmemòria*, programada per nodrir el conformisme en una societat mancada de referents. Les iniciatives de signe diferent, disperses però vitals, hauran de saber sumar esforços per capgirar decididament una trajectòria que ens duu directament cap al no res.

Ens trobem, així doncs, davant una veritable política de *desmemòria*, programada per nodrir el conformisme en una societat mancada de referents

NOTES

1. Vegeu, especialment, les àmplies informacions aparegudes al diari *Levante-EMV* els dies 3, 17, 19, 21, 24 i 27 de maig de 2006.
2. Anthony BEEVOR, «España debe levantar el manto de silencio», *El País* 25 de juny 2006, article aparegut inicialment a *Los Angeles Times* i al *Washington Post*, que comença així: «Al llarg de les darreres setmanes, a la ciutat de València hi ha ressorgit un període de la història d'Espanya sense resoldre, i s'ha demostrat una vegada més que totes les nacions segueixen presoneres del seu passat. L'alcaldeessa conservadora de la ciutat vol bastir un nou cementiri en un lloc en el qual hi ha 5.039 cossos soterrats: les restes d'esquerrans assassinats després de la Guerra Civil. Només a València hi van morir més de 26.000. En opinió de l'esquerra, això constitueix una ofensa a la memòria dels seus camaradas caiguts. Un intent de cobrir de ciment una fossa comuna política. Hi ha esclatat una baralla tremenda que ara ha arribat fins i tot a la Comissió de la Unió Europea».
3. *Butlletí Oficial de les Corts Valencianes*, Comissió d'Educació i Cultura, 9-5-06, p. 15.
4. Christiane STALLAERT, *Ni una gota de sangre impura*, Barcelona, Círculo de Lectores-Galaxia Gutenberg, 2006, p. 295.
5. Vegeu, pel que fa a aquesta qüestió, el pantejament rigorós i compromès alhora d'Enzo TRAVERSO, *Els usos del passat*, València, PUV, 2006.

Gustau Muñoz és editor de la revista *L'Espill*, Universitat de València.

Antonio Negri La diferència italiana
Josep Lluís Barona Ciència, democràcia i mercat global
John M. Meyer Té futur l'ecologisme?
Joan del Alcàzar Indigenisme, democràcia i pacte social
Vicenç Rosselló, Territori i/o patrimoni
Josep M. Alcañiz El decenni del taulell
Josep Sorribes Els vertaders costos del boom immobiliari
Violeta Tena Una elit a colp de paleta
Manolo Peris Un país sense llauradors?
Onofre Rullán Les Balears: amb tot, encara illes
Theodosius Dobzhansky En biologia res no té sentit si no és a la llum de l'evolució
Olympe de Gouges Declaració dels drets de la dona i la ciutadana
Àlex Matas La modernitat fragmentada de Walter Benjamin
Justo Serna Sorprenent Sartre
Michael Saler Existeixen els intel·lectuals britànics?
Jürgen Boos La cultura catalana a Frankfurt 2007
Biel Mesquida Un escriptor europeu en llengua catalana diu
Jordi Muñoz Turisme i política: el gran debat
Artemi Cerdà La preocupació ambiental
Xavier Ferré Valencianisme econòmic
Salvador Company Pere Calders: la invenció d'una realitat

L'ESPILL23
TARDOR 2006

Publicacions de la Universitat de València •
Arts Gràfiques 13, 46010 València • Tel. 963 864 115 • a/e: lespill@uv.es

La identitat de la memòria en la historiografia catalana de l'època moderna

Òscar Jané Checa

Seria una ingenuïtat si diguéssim que, al segle XXI, parlar d'identitats no fóra quelcom que segueix creant polèmica. Més encara si dins l'àmbit de la cultura catalana, per tant europea, aquest referent conceptual fos un element més de comprensió dels grups humans i socials, sense cap altra mena d'interpretació. Està clar, però, que el problema rau directament en aquesta interpretació. La identitat de la memòria de l'investigador és, doncs, un element que se situa dalt de la piràmide, ja que és la que predefineix els resultats finals, i en cap cas no pot ser menyspreable a l'hora d'entendre el recorregut de qualsevol historiografia, que és on retrobem l'ús i l'abús dels instruments.

L'interès per la historiografia desenvolupada a la França de postguerra dels anys vint sacsejà l'àmbit de les ciències humanes en aproximar-se als treballs i a l'objecte de treball a partir del seu autor així com del seu entorn psicoafectiu i socioidentitari. L'evolució dels conceptes es començà a percebre més com un «*acquis*» de l'home historiador. Sovint s'evoca l'origen de l'escola dels *Annales* fins a la seva lògica evolució als anys seixanta. Però una ràpida mirada sobre la «normalització» de la historiografia general a França trasllueix la naturalitat en l'autocrítica i la reinvenió de la història explicada al país veí. Mentrestant, la col·lecció «Que Sais-je» (un dels èxits editorials més importants de França per la seva capacitat de divulgació) estenia aquesta disciplina el 1981,¹ se sistematitzava la mirada crònica sobre els corrents historiogràfics nacionals i internacionals, evidentment en funció de les visions històriques dissemblants i les seves torbacions.

L'entorn i la formació dels historiadors no és inamovible, i, naturalment, tampoc no ho és en el cas català. L'anàlisi endegat des de tribunes diverses a Catalunya des dels anys vuitanta evoca la necessitat creixent de parlar obertament sobre els corrents que havien acaparat la recerca històrica al país.² No deixava de ser, però, una discussió entre els mateixos especialistes, que en cap cas no cercava –ni ho podia fer– una difusió àmplia, ja que calia definir abans el sentit de la pròpia historiografia catalana. En el debat posterior, que perdura encara fins avui dia, es van evidenciar els lligams amb la historiografia de la primera meitat del segle XX, així com una voluntat –elitista– de trencament i autoproclamació científica, oberta i europea. Queda clar que la post-transició i la inserció (oficial) europea d'Espanya va fomentar l'estira-i-arronsa historiogràfic, reproduït en un aparador conceptual en l'anàlisi de la història catalana.

Queda encara fins ara la sensació d'una focalització històrica feta sempre des d'un androcentrisme català, des del corrent que sigui. D'alguna manera és la raó per la qual només hem emprat fins aquest moment la forma masculina per parlar de l'historiador, deixant de banda la figura femenina. La visió de la dona historiadora no variarà en els conceptes ideològics però sí en aquells psicosocials. Alhora, la introducció del concepte polític i cultural «Europa» injecta una pàtina de realitat paral·lela i en molts casos, de recerca avançada. Totes aquestes «condicions» són i haurien de ser les que marquessin, fora dogmatismes i prefiguracions nacionals, la qualitat de la recerca i l'interès pel coneixement i desenvolupament col·lectiu. L'evolució o no del dogmatisme polític es fa en equidistància al dogmatisme històric. En aquest sentit, aquesta exposició només vol servir de reflexió a partir d'alguns exemples sobre l'ús de certs conceptes o la interpretació –a partir d'una terminologia concreta– de la història de la Catalunya moderna. En ells s'hi poden observar veritables encerts (àdhuc en comparació a la historiografia europea), però també tota una sèrie d'«oblits», per menyspreu o per manca d'interès (conjuntural i/o estructural).

La publicació el 1979 d'*Ictineu* –el *Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans* (segles XVIII-XX)³– pot representar un punt de partida raonable –com qualsevol altre– en la historiografia actual per comprendre un abans i un després dins dels corrents que persisteixen

L'entorn i la formació dels historiadors no és inamovible, i tampoc no ho és en el cas català

amb el seu vocabulari establert. L'any és significatiu per la fi del règim dictatorial i la posada en marxa d'un funcionament democràtic que acceptava deixar la següent generació sense referents històrics des de la mateixa escola. Ben segur el diccionari es venia redactant des de principis de la dècada dels setanta, raó per la qual s'hi retroben les accepcions retòriques del moment. L'època moderna hi està representada com a ori-

gen de cristal·litzacions polítiques i socials futures. Aquest seria el motiu pel qual totes les corrents historiogràfiques catalanes hi haurien abocat una o altra mirada. ¿L'era «prerevolucionària» o d'Antic Règim seria l'inici de la formació de les nacions? ¿L'inici de la formació de les classes socials? ¿La confirmació de les desigualtats ètniques, nacionals i/o socials? ¿La formació dels Estats moderns i dels Estats nacionals hi retrobarien les seves arrels que, com diu Anthony D. Smith, mai no arriben soles ni perquè sí, sinó arran de tot un procés llarg com a mínim de dos segles abans de 1789?⁴

Farem doncs una síntesi analítica a partir de «conceptes-frontissa» o «conceptes-calents» emprats per la historiografia, d'interès evident pels/dels historiadors, modernistes o no, i que desglossarem a través de les conceptualitzacions ideològiques, un/a repensar/da de la Catalunya de la història moderna i, per últim, l'ansia o la pèrdua del tren europeu.

CONCEPTUALITZACIONS IDEOLÒGIQUES

Les conceptualitzacions ideològiques no són altra cosa que la manera com definim fets, successos, idees o situacions seguint un estil preexistent o introduint-ne de nous o, tal vegada,

gosant emprar un o altre terme, si bé no sempre pugui ser adient. Els casos tangibles en la Història de la història moderna de Catalunya són nombrosos, però intentarem fer la volta de la idea principal, que ens ha de dur a veure'n les evolucions, a través de quatre casos diferents. Molts d'ells són alguna cosa més que un concepte o una simple expressió. Poden ser la representació d'un col·lectiu o d'un fet que, amb el temps, es pot haver tornat cíclic. Més endavant n'entendrem el perquè.

El primer dels casos és reivindicatiu. Fa poques setmanes va publicar-se un article que palesava el distanciament entre els corrents interpretatius del 1640 i del 1705, suggerint un envelliment de la idea de «separatisme/intervencionisme» davant d'un –segons Antoni Simon, el seu autor– més ajustat «sobirania corporativa/sobirania catalana»⁵. Aquest mateix historiador va ser el que va prosseguir fa anys un discurs conseqüent amb la seva línia interpretativa històrica, encetat per altres persones temps enrere, en què parlava obertament de «revolució catalana» en fer al·lusió al que vingué posteriorment a la revolta del juny de 1640, i que durant dècades es venia anomenant «revolta catalana». Fins fa pocs anys, només s'afirmava la idea d'una «revolució» al 1640 en parlar d'Anglaterra, com és el cas de Christopher Hill, entre d'altres. El 1991 va sortir una obra col·lectiva on es podia veure un panorama de la Catalunya del segle XVII, afirmant-se amb rotunditat, des del mateix títol, la idea de la «revolució catalana». Eva Serra va capitanejar llavors un vaixell on hi van embarcar bona part dels historiadors modernistes catalans que retrobem a les universitats actuals.⁶

Simon parteix d'una tesi en què assumeix alguns plantejaments preexistents per anar formant un discurs on la «revolució» s'afirma com un fet sense esquerdes. Aquest caminar historiogràfic, si bé havia tingut partidaris esporàdics, trenca en arrelar com a concepte reprès per ell mateix i d'altres historiadors modernistes catalans. Amb el temps, la utilització d'una o altra versió, pot haver acabat situant a una banda o altra certes famílies historiogràfiques catalanes, deslluint l'encert o no de l'apel·lació. I és que si aquesta quallés més enllà de les fronteres del país, és força segur que no hi haurien dubtes sobre un rerafons nacionalista. Encara més, seria l'aposta per una forma revolucionària primigènia a l'Europa moderna. Però, ¿n'hi ha prou que la historiografia catalana parli de «revolució» perquè el terme sigui acceptat i usat arreu d'Europa o a d'altres historiografies quan fan referència a la història de la Catalunya moderna o, senzillament, als casos de revolucions modernes? Segurament caldria adonar-se de com es fa circular la recerca i com s'exporta cap a fora. L'agosament de «sortir fora», a imatge del mateix Jaume Vicens Vives, és el que pot marcar més que cap lectura aïllada l'acceptació de nous conceptes historiogràfics hispànics, i més encara la mateixa historiografia catalana. Malauradament, el pes del reconeixement i de la visió de tercers és fonamental. I més encara quan part de la historiografia espanyola –per no dir la oficial, esquitxada per totes bandes d'un asseverament ideològic nacionalista estatal–,⁷ no acaba de saber combinar amb el conjunt d'historiografies de l'Estat.

Les conceptualitzacions ideològiques no són altra cosa que la manera com definim fets, successos, idees o situacions seguint un estil preexistent o introduint-ne de nous

Els mateixos autors estrangers que s'han centrat al llarg de la seva carrera en la història moderna de Catalunya, com Pierre Vilar o John H. Elliott, han subscrit la idea de revolta. Ate- nent-nos a les tendències historiogràfiques anglosaxones actuals, per exemple, el concepte de revolta quedaria curt pel 1640 català i anys següents, com també demostraria una inexactitud en el terme de “separació” (atesa la diferenciació feta entre «Guerra dels Segadors» i «Guerra de Separació»). Comprendre els diferents moments d'una revolta i veure'n el conjunt per dis- tingir-ne si es tracta o no d'una revolució, es demostra veient fins a quin punt tots els esta- ments de la societat hi participen. La necessitat de la figura d'un «príncep» feia impossible en- cara al segle XVII la gestació ideològica d'una «Catalunya independent». Això però, poc tindria a veure amb la revolució, amb les seves causes i conseqüències.

Revolta i revolució, ¿des de quan se'n parla? Els mateixos clàssics catalans com Soldevila o els abanderats de les neotendències com Vicens avalaven la tesi de la «revolta». Durant el pe- ríode franquista no es qüestiona aquesta teoria. Una teoria que és admesa arreu com una ad- veració. Resulta així complicat transformar el vocabulari històric, des del llibres escolars fins a les aules universitàries internacionals, perquè el mot «revolució» –i el seu contingut– sigui assimilat, acceptat i avalat. La seva extensió depèn ben segur d'un model coherent i homogeni del discurs historiogràfic català, que es veu massa sovint depenent d'un reconeixement indi- vidual a nivell d'Estat. Una vegada estesa dins la historiografia catalana actual la idea de revolució, potser seria bo emmarcar- la en un àmbit europeu, preferentment anglosaxó, ja que França juga la carta (auto)prioritària i estatal, per mostrar i anivellar la revolució catalana amb la resta de revolucions co- etànies, veient que fins i tot va precedir-ne alguna de més re- llevant.

Dos exemples concrets exaudeixen idees substancials. El primer d'ells, que ja vam tractar en un article específic,⁸ expo- sa la controvèrsia endegada per historiadors catalans del nord en què s'interpreta la revolta dels Angelets contra les tropes de França. No es tracta ni molt menys com entén part de la histo- riografia francesa –i fins i tot catalana–, d'una revolta local sense més elements. És l'acció directa més important exerci- da contra el nou règim francès al Rosselló (a la Catalunya del Nord en termes actuals) després de 1659. Va durar més de 10 anys amb tot el que va remoure. Les representacions en fan una gesta «nacional» davant d'una simplement «antifiscal» (queixant-se d'un nou impost). L'anà- lisi d'aquest «afer», més l'historiogràfic que el pròpiament històric, feia veure com la visió de tercers –en aquest cas, les autoritats franceses o espanyoles– podia ser més important que no pas l'autorepresentació dels revoltats. És a dir: quin pes podia tenir l'autoproclamació catalana dels sublevats si pels francesos no eren més que pagesos descontents. Ara bé, la realitat va ser una altra. I els moviments exacerbats de tropes gales, la duració de la revolta i la repressió ra- dical deixen entendre que aquesta va ser de consideració a ulls de França pel seu caire polític. Per tant, una vegada més cal insistir en el fet que la visió pròpia té una importància relativa

sense un «reconeixement» o una «asseveració» externa, i més encara des de potències –histo- riogràfiques– de relleu.

Els debats historiogràfics catalans sobre aquesta revolta han errat en alguna direcció i han pogut equivocar-se o no en les seves interpretacions, fent que existís una menysvaloració de la revolta o, al contrari, creant-ne una hagiografia local. Però ha calgut esperar el segle XXI per- què la historiografia francesa «oficial» parlés obertament de la revolta catalana dels Angelets⁹. En aquest sentit entenem que si la revolta dels Angelets pot ser considerada com una de les primeres en què es donen les condicions de reconeixement endogen i exogen de la represen- tació col·lectiva, i que va ser silenciada per la repressió física, vertical, però també historiogrà- fica, llavors la revolució catalana del 1640 hauria de ser erigida en una «sinó la primera» de les revolucions modernes de la història d'Europa. ¿És una més? ¿Per què no se celebra? ¿Per què Catalunya i la seva historiografia segueix venerant una «derrota» com la de 1714? En el congrés «Penser la défaite» que va tenir lloc a Tolosa de Llen- guadoc el 1999, van sorgir tota una sèrie d'elements que ani- vellaven les representacions col·lectives de les nacions sense Estat. Catalunya no n'era una excepció. Però sí va quedar pale- sa la sorpresa absoluta dels historiadors europeus que s'hi van donar cita per l'aposta de les institucions catalanes –donada la seva força respecte d'altres regions d'Europa– per la celebració any rera any de l'11 de Setembre, podent acollir-se a una cele- bració «en positiu» com la de 1640 (i més lògicament per ser l'himne de Catalunya el dels Segadors). Aquesta esquizofrènia commemorativa de símbols i llegendes de la construcció històrica de Catalunya trasllueix la «ahistoriografia» catalana i la utilització per rampells que se'n fa des dels seus governs. ¿Per què, doncs, apostar en aquest durant nou anys (2005-2014) pel festejament d'un procés de pèrdua de llibertats i cul- tura davant d'altres com el 1659-2009, el 350è aniversari del tractat dels Pirineus, en què s'hi podrien afegir moviments transversals i interdisciplinaris, redefinint realment la Catalunya actual, i on en l'origen rauria la revolució catalana del 1640?

Ja en un altre nivell, tot resseguint una evolució lògica dels elements que es concentren en aquest segle XVII, hauríem de percebre els termes socials, però també «nació». En els darrers cinquanta anys, s'ha seguit assumint una visió contemporaneïsta del terme «nació» o «nacio- nal», descartant la idea originària d'aquesta. Ara bé, i novament gràcies a la historiografia an- glosaxona, obertament diversa i plural –mancada, però, d'autocrítica–, els estudis sobre les identitats nacionals han sobrepassat els dogmatismes influents en la història, tant en l'àmbit de les nacions com de les societats. Els termes Nació / Identitat nacional / Identitat local / Identitats múltiples / Ètnia / Sobirania / Estat... s'han anat introduint de manera entrelaçada en el vocabulari historiogràfic català des de fa una dècada, abandonant tabús i demagògies dogmàtiques.¹⁰ Ara bé, sense una línia homogènia i reconeguda per tots, novament es fa difi- cil que hom pugui distingir un bon estudi davant de fal·làcies nacionalistes acientífiques. L'any 2001, la revista universitària *Manuscripts* va dedicar un dossier especial al «nacionalisme

Sense una línia
homogènia i reconeguda
per tots, novament es fa
difícil que hom pugui
distingir un bon estudi
davant de fal·làcies
nacionalistes
acientífiques

Malauradament, el pes
del reconeixement i de la
visió de tercers és
fonamental. I més encara
quan part de la
historiografia espanyola
no acaba de saber
combinar amb el conjunt
d'historiografies de l'Estat

abans de les nacions»¹¹, pujant-se en aquest sentit al carro dels estudis sobre les identitats (nacionals i/o socials i/o col·lectives) que venen desenvolupant-se a Europa des de fa més de trenta anys, especialment a Anglaterra i Alemanya. França sembla haver-se quedat aturada en una línia investigadora fonamentada encara en visions massa *renanesques* i contemporànies, com es retroba encara en estudis recents com el d'Anne-Marie Thiesse.¹²

Altrament semblaria quedar l'aposta –encertada– de Xavier Torres quan aprofundeix en la idea del patriotisme com un concepte major. Un patriotisme que es distingiria del nacionalisme contemporani precisament per la manca dels elements que el conformen. Sense deixar de ser una aposta conceptual com una altra, Torres fa més de deu anys que ha anat conreant la idea d'una Catalunya moderna on la nació seria l'emanació d'un patriotisme i un pactisme fonamentals, fins al punt que, tot seguint alguns historiadors estrangers, apostaria per parlar

L'evolució conceptual en la historiografia de la Guerra de Successió ha anat en el sentit que el pensament polític català només estava adscrit al món austriacista

d'una «nació sense nacionalisme»; una definició que sembla complaure més i millor els historiadors modernistes europeus quan senten parlar de Catalunya, tal i com vam poder observar en el darrer congrés de la ESSHC (març de 2006, Amsterdam), en què John Breuilly entenia així la Catalunya moderna¹³. Fa pocs anys, un llibre va aplegar alguns joves i altres ja consolidats historiadors del país per confirmar la idea del patriotisme com una de les vies principals. Aportant una mirada concreta sobre l'evolució del terme es va fer el lligam amb el catalanisme emergent del segle XIX. Voluntàriament o no, hi ha un desmarcament, a través del seu coordinador, de

tota idea que relligui la Catalunya contemporània amb la identitat col·lectiva pluricèntrica de la Catalunya moderna.¹⁴ D'alguna manera, les visions polítiques dels segle XX i XXI influeixen directament sobre les tendències historiogràfiques. I tot i que sigui quelcom de sabut, val la pena remarcar-ho per incidir sobre el greuge que suposa tal actitud en un país que no gaudeix de tots els referents institucionals possibles, és a dir, del recolzament públic i privat –plural–, que pugui permetre un veritable debat amb visions de futur.

Les visions «nacionals» (massa sovint representades a Catalunya a través de França i Espanya) es resumeixen en diferents nivells. En primer lloc, aquelles que fan referència a la «novetat» de l'era moderna, introduïdes per un sector economicista i «pactista»: es tracta dels conceptes de protonacionalisme, protoindústria, neoforalisme, protorevolució, etc. En un altre nivell, hi trobaríem aquelles que s'han pogut «enfrontar» en les darreres dècades, donant pas a noves línies de recerca i pensament: són les visions marxista, nacionalista o les terceres vies –com és el cas de la historiografia anglosaxona–. Per últim, existeix la visió exterior sobre la història moderna de Catalunya: seria el cas de França arran de la seva pròpia tradició amb un Lucien Febvre, un Fernand Braudel o un Pierre Vilar. Curiosament, aquest últim no ha tingut a França el reconeixement que se li ha atorgat a Catalunya i la seva mort va passar força de saperebuda. Quelcom que ens hauria de fer reflexionar novament sobre l'interès de la història de Catalunya –d'una història «regional» a ulls del país veí– i la manera com s'hauria «d'exportar» la historiografia catalana. A la vegada, com dèiem abans, la visió francesa sobre

les nacions i les identitats segueix bastant endarrerida en la recerca, excepte en alguns casos concrets, sempre per un interès hispànic concret, com el de Guy Hermet o el del laboratori de recerca Framespa de Tolosa de Llenguadoc que hi dedica diversos grups.

Un tercer exemple d'aplicació conceptual, segurament la menys evolutiva, és la que s'ha vingut emprant pel cas dels «botiflers» durant la Guerra de Successió. Aquest terme –etimològicament anterior– era l'al·lusió despectiva als catalans afins a Felip V, és a dir als borbons davant la opció austriacista o sobiranista. La historiografia ha recollit generació rere generació aquesta noció a l'hora de descriure ja no sols una opció política i personal, sinó fins i tot tota ideologia contrària als plantejaments del Pacte de Gènova (1705). Tota simplificació té interessos com també riscos. La interpretació unilateral de «botiflers» i «austriacistes» avala la greu ommissió d'una multiplicitat d'ideologies polítiques que es van veure confrontades a triar només per dos o tres opcions reals. A dia d'avui resulta pobre afirmar encara que els botiflers eren simplement aquelles persones que van apostar per un règim filipista –o borbònic– abandonant així qualsevol anàlisi endògena d'aquest grup. L'amalgama entre «botifler» i «anticatalà» («traïdor» o «col·laboracionista») estesa per la historiografia ha menysvalorat una possible ideologia catalana en aquest grup. Si bé és cert que la mateixa existència del terme «botifler» per una part dels catalans atorga una força identitària al seu ús col·lectiu.

Per tant, l'evolució conceptual en la historiografia de la Guerra de Successió ha anat en el sentit que el pensament polític català només estava adscrit al món austriacista. No ens estendrem ara en el contingut dels discursos creuats de un i altre bàndol on hi trobaríem matisos. Fonamentalment els d'un recolzament piramidal de la nació en un príncep, Felip d'Anjou o l'Arxiduc Carles d'Àustria, la intervenció catalana en els afers de la monarquia hispànica, o l'aposta primerenca –o ja a des- temps, com suggeria Ernest Lluch¹⁵– d'un sobiranisme català sense barreres. Aquesta mateixa aposta historiogràfica que deixa generalment de banda part del pensament polític català per la seva aliança amb els borbons, i que per tant impedeix conèixer fil per randa la complexitat de posicionaments, es retroba en el cas dels catalans que anys enrere van recolzar la opció de França davant d'Espanya. L'acció dels profrancesos després del 1659, que no eren altres que els que havien empès Catalunya posteriorment a la revolució catalana de 1640 cap a una absorció gal·la, ha estat omesa per la historiografia catalana. Ha estat estudiada pels fets i pel que va suposar com a instrument d'assimilació del Rosselló a França, però només pel fet de ser «profrancesos», el seu pensament polític –aquell que resta escrit com el que emana de les seves accions– ha quedat absolutament marginat. Només l'exemple de l'intendent català del Rosselló Ramon Trobat ho demostra. ¿Com ignorar, tot i que és ben conegut dels historiadors del període, un personatge com aquest que se situa al capdavant d'una institució emana- da de les esferes franceses però que deixa rastre de milers i milers de pàgines escrites on expo- sa el seu pensament sobre Catalunya i els castellans, sobre la reunificació del territori, sobre una sobirania compartida i el paraigües francès, sobre la depuració i aniquilació –textual– de

Això impedeix conèixer fil per randa la complexitat de posicionaments, com el dels catalans que anys enrere van recolzar la opció de França davant d'Espanya

les dones i mossens castellans que viuen a Barcelona, etc.¹⁶ Creiem que tot sovint les mirades ideològiques del propi historiador deixa de banda, per la seva condició, aquells que potser prefiguren un ventall més gran del pensament polític català a l'època moderna. No cal potser esperar el 1714 per adonar-se que els discursos construïts arran del 1640 havien tingut camins diversos, respectables uns com els altres, i sobretot sòlids com conseqüents.

Un darrer tema obre la porta a un concepte més ampli, que no tradueix tant la utilització d'un terme sinó la d'una idea general. Es tracta de la immigració i els moviments humans. Ve-

Cal jugar la carta de la ciència al marge de les tendències historiogràfiques col·lectives, sense perdre de vista, però, una renovació del conjunt de la recerca com a país

gem-ne dos casos: el de la immigració francesa a Catalunya i el de la emigració catalana. És ben coneguda l'obra de Jordi Nadal i Emili Giralt sobre la immigració francesa a Catalunya.¹⁷ Més enllà de quantificar la massiva arribada dels immigrants i les seves localitats d'origen, l'obra de Nadal i Giralt va servir a les universitats franceses per trencar el mite de la immigració tradicional del sud cap al nord. Els exilis dels segles XIX i XX (econòmics i arran de la Guerra Civil) van arrelar la imatge d'Espanya com a país d'emigrants. Amb l'aparició de l'obra en francès el 1960, generació rere generació de modernistes, hispanistes o no, els francesos aprenen que «ells» també van ser un poble emigrant. Diem «ells» perquè majoritàriament van ser habitants del Llenguadoc, Gascunya, etc. I

per tant de diverses «nacions», emprant la terminologia de l'època. Això sí, eren súbdits del rei de França. Amb això n'hi ha prou perquè el treball de Nadal i Giralt hagi estat un referent a Catalunya i també a França.

En qualsevol cas, resulta com a mínim curiós que una obra d'aquesta magnitud hagi trigat més de trenta anys en tenir una versió en català i, més encara, que aquesta ni tan sols hagi estat punt de partida per a estudis comparatius contemporanis. Ningú no pot negar que des de llavors, i més en els darrers vint anys, els estudis locals i regionals sobre la immigració francesa a Catalunya a l'època moderna es van disparar. Però, hom observa com només es fa al·lusió a la immigració contemporània comparada en relació a la mateixa emigració hispànica. ¿Per què no emprar una immigració passada en casos més contemporanis? Evidentment, aquest pensament neix d'una realitat historiogràfica actual i fa que s'hagi de reflexionar sobre per què no se'n parla, quina és o seria la seva utilització, la seva proporció real, etc. La definició del concepte d'estranger/foraster a l'època moderna seria un dels casos més analitzats i que comparativament podrien ser usats. Així, per exemple, si bé existien fronteres dins les monarquies que polaritzaven les nacionalitats existents, el foraster era tot aquell aliè al territori. Això ara és un fet que tant els historiadors com, a vegades, els mateixos contemporanis de l'època, no dominaven correctament. I sinó observem com els francesos comptaven amb els catalans refugiats del Principat el 1659, que al cap i a la fi no eren menys catalans que els del Rosselló a ulls de França. No feien la diferència entre un rossellonès i un barceloní, per molt que aquest últim fos foraster en aquelles terres. Els treballs de Núria Sales han significat una aproximació al concepte des de Catalunya.¹⁸ En els darrers temps, han aparegut algunes visions alterna-

tives sobre aquesta immigració bidireccional amb França: les identitats, la seva legalitat, el trasbals en el temps o la seva utilització.¹⁹

Queda, però, un llarg camí d'estudi a l'inrevés. Una mancança segurament produïda per dues raons: la sempre vergonyosa acceptació de l'emigració –sigui quina sigui– i l'acaparament «mediàtic» de l'emigració de la Guerra Civil espanyola. L'emigració catalana cap a altres territoris europeus queda encara per a l'anàlisi profunda. Joaquim Albareda insinuava fa poc que la seva aportació «pretenia ser la primera aproximació al tema, la qual ha de servir, si més no, per encetar una via de treball que caldria continuar», tenint en compte la documentació existent a Perpinyà i París.²⁰ No sabem si realment és la primera aproximació, però certament té raó quan afirma que és una via verge i d'estudi necessari. L'exili de postguerra amb França (Tractat dels Pirineus o la dels dirigents Barretines) resta encara oblidat o ignorat per la historiografia. Tota historiografia europea estudia generalment tot moviment humà. Essent el de 1652/59 un dels primers dels sud d'Europa i representant entre 1000 i 2000 persones, segons les versions, resulta sorprenent que no hi hagi hagut estudis sobre el tema. I més encara essent famílies que se situaven al capdavant de les institucions del Principat i, posteriorment, a les dels Comtats. A la vegada, hom es podria preguntar com van ser prejudicats un cop pretenien exercir un retorn cap al sud, però aquest camí que vam encetar fa un temps necessita inexorablement desfer nusos paral·lels que fins ara continuen lligats. Altrament, la mateixa emigració continua d'estudiants catalans a Tolosa de Llenguadoc des del segle XVI al XVIII, més enllà de les barreres bèl·liques, representaria un agent motivador de treball com suggereix l'historiador tolosà Patrick Fertet.²¹

La idea fonamental seria la de trencar *a priori*, tabús i interessos historiogràfics programats. Sobretot, jugar la carta de la ciència al marge de les tendències historiogràfiques col·lectives, sense perdre de vista, però, una renovació del conjunt de la recerca com a país, si és que se'n vol ser un, o com a col·lectiu investigador amb un objectiu general que supera qualsevol petitesa del món de la erudició. Les mateixes crítiques dispensades a Pierre Vilar en la seva prospecció d'una història total podrien ser les que aconseguissin una nova embranzida lògica i, perquè no, irracional, de la història moderna a Catalunya.

REPENSAR/DA LA CATALUNYA DE LA HISTÒRIA MODERNA

La manera de fer història a Catalunya troba la seva arrel en el mateix sistema universitari català, inclòs de ple –pel que fa al del Principat– en l'hispànic. La tradició d'un enfocament localista però no nacional ni transnacional, l'aferrament per l'erudició i l'acumulació de coneixements són els que xoquen de ple amb aportacions senzilles però plenes de sentit, amb una veritable visió global del país, d'historiadors estrangers com els de tradició americana o anglo-

L'estudi de la història de la Catalunya moderna ha anat canviant. Existeix una idea evolutiva i canviant del concepte de "Catalunya" com a motiu d'estudi històric

saxona. Segurament despullada d'un coneixement prim i detallat de la història del país, aquesta historiografia ha aportat visions suggerents i aperturistes sobre temes com el de la identitat, la frontera o la mateixa condició de Catalunya dins d'Europa. Aquest seria el cas actual d'un Peter Sahlins entre d'altres. La tendència reductora –en general– de la historiografia a Catalunya resta massa lligada a un seguidisme temàtic que poques vegades deixa emergir noves llums. I és que els bons expedients acadèmics no amaguen forçosament les ments més imaginatives ni tampoc les més curioses davant l'anàlisi de la història o de qualsevol altra ciència.

L'estudi de la història de la Catalunya moderna ha anat canviant. Existeix una idea evolutiva i canviant del concepte de «Catalunya» com a motiu d'estudi històric. En les darreres dècades hem passat d'una focalització historiogràfica de «Catalunya» cap a la de «Països Catalans», per finalment anar-se centrant en una «Catalunya-Principat». L'evolució historiogràfica ha anat abandonant visions romàntiques, clàssiques o aquelles marcades pel franquisme, si bé la

Les evolucions en la focalització d'una Catalunya “de les quatre parets” resta molt lligada a les “decadències” alienes, és a dir, a la dels seus territoris jurídicament aliens

transició ha determinat una visió de Catalunya «quadrada». Catalunya no és més, o no pot ser més, que allò que marca la legalitat vigent d'un Estatut o d'una Constitució democràtica. Així, les «quatre parets» del Principat autònom influeixen directament en la historiografia catalana. Es deixen de banda els estudis sobre territoris que durant l'època moderna van estar sota jurisdicció catalana o que culturalment/institucionalment són/van ser catalans, com són els de la també mal anomenada «Franja de Ponent» o la «Catalunya Nord». Això no vol dir que, anteriorment al 1978, l'omissió del Rosselló com objecte d'estudi inclòs en la historiografia catalana fos provocada per la simple raó de l'annexió d'aquest territori a França el 1659. Des dels llibres escolars fins a estudis universitaris,

l'oblit del Rosselló en estudis generals s'ha anat reproduint. Evidentment, hi ha casos excepcionals sobre la visió d'una Catalunya moderna on el Rosselló, amb una capital que entrà en competència directa amb Barcelona durant més d'un segle, ocupa un lloc «normal». Seria la circumstància de Núria Sales o d'alguns altres que l'han seguida en aquest sentit com Xavier Torres. També, el recent treball de Miquel Pérez Latre demostra una excel·lent visió historiogràfica de conjunt.

Paral·lelament, als anys setanta es va propagar a Perpinyà un despertar de l'interès entre els estudiosos per la història local i nacional, com a d'altres indrets històrics de França. L'autonomització de Catalunya ha tendit a «comarcalitzar» els estudis, a debades de manera artificiosa, però un cop superat un cert període d'adaptació, ja als anys noranta, han sorgit una sèrie de tendències més equilibrades. Aquestes han integrat per exemple el Rosselló com un àmbit d'estudi propi de Catalunya i, alhora, amb una terminologia més adequada: superat l'impuls del terme de «Catalunya Nord» als anys setanta, ja que és massa restrictiu i poc realista doncs elimina *de facto* «l'altre» nord de Catalunya com són Figueres o Puigcerdà, s'ha apostat per un més apropiat «Catalunya del Nord». Aquest seria el cas al Principat dels estudis

d'Antoni Simon o els nostres propis. Existeix una tendència per trobar a més una entesa entre els historiadors principatins i els del Nord que, una vegada assolida una normalitat historiogràfica en l'estudi del país, intenten establir una sèrie de conceptes consensuats, des de les denominacions topogràfiques o personals fins a les pròpiament històriques. Aquest seria el cas entre altres d'historiadors com Joan Peytaví, el nostre propi o, havent-ho adquirit amb el temps –ja que partia d'una tradició més tradicional– el d'Antoni Simon. En canvi, sobta veure escrit encara registres de noms catalans a la francesa o noms de pobles afrancesats del Rosselló quan des del Principat mateix s'ha anat «netejan» qualsevol signe de castellanització, tot reposant el sentit original dels mots i conceptes. Així, llegir encara avui un «Raymond de Trobat» o «Raimon Trobat» en lloc de «Ramon Trobat» en treballs d'especialistes com la Mònica Ferrer o Joaquim Albareda, o quan s'aposta per un «Amélie-les-Bains» –invent francès– enfront dels Banys d'Arles.²²

Lògicament, les evolucions en la focalització d'una Catalunya «de les quatre parets» resta molt lligada a les «decadències» alienes, és a dir, a la dels seus territoris jurídicament aliens. La «folclorització» del supraPrincipat en què ha anat endinsant-se la societat catalana, des de la visió atorgada per la seva administració fins als mitjans de comunicació, es fa palès en la terminologia com en els temes d'interès que s'ofereixen a territoris com la Catalunya del Nord. L'oblit historiogràfic del Rosselló –o el seu enfocament parcial– no és que la representació d'una visió cada vegada més restrictiva, territorialment parlant, de la història de Catalunya. Així ho entenem quan llegim crítiques com les de Ramon Grau a *L'Avenç* (tardor 2004) al

Diccionari d'Historiografia Catalana per recollir en excés entrades d'un territori català massa ample i deixar massa de banda Barcelona. Potser aquesta opinió expressa la sorpresa davant d'una obra que fa un gir després de 25 anys de «normalitat de post-transició» en què la capital catalana ha anat xuclant l'interès dels historiadors, oblidant conscientment o no la resta del territori fins i tot dins del Principat, a vegades per interès, d'altres per mandra a haver de fer desplaçaments massa complicats (seria el cas d'un Pirineu que conserva encara avui dia fons de documentació inèdita i una veritable imatge d'una Catalunya moderna encara per descobrir). En un article recent aparegut als *Mélanges de la Casa Velázquez*, s'exposa una visió externa sobre el conjunt de l'autorepresentació historiogràfica catalana, sempre des d'una òptica francesa, i entre d'altres, sobre el mateix diccionari d'historiografia per ésser un dels únics en la seva condició a Europa. Pels seus autors, aquest arriba a englobar períodes i mutacions ocorregudes a Catalunya, consolidant la idea «d'un continuum» de la historiografia catalana.²³ Tot sigui dit, últimament està estenent-se el concepte d'un estudi dels territoris de parla catalana per evitar els problemes que aixecava políticament el nom de Països Catalans.

Repensar la història moderna de Catalunya no només significa assumir la historiografia pròpia passada, sense desmerèixer aquella que podríem considerar com a «clàssica» tot denigrant-la com romàntica (seria el cas d'un Soldevila, si fem cas d'Enric Pujol; o fins i tot de la

Repensar la història moderna de Catalunya no només significa assumir la historiografia pròpia passada sinó també crear i promoure conceptes que serveixin de trampolí a la mateixa història del país

deixadesa historiogràfica davant d'un Joan Reglà, recuperat realment entre d'altres per Ernest Belenguier), sinó també crear i promoure conceptes que serveixin de trampolí a la mateixa història del país. Abandonar les tendències polítiques i radicalitzades d'un autor és una tasca difícil, però no impossible, a l'hora d'entendre un objectiu comú com és el de la recerca d'un país. Les apostes col·lectives no poden dependre d'una essència estretament lligada a la política, oblidant que el que realment importa, com suggeria Jacques Rancière, és allò polític, el contingut.²⁴ De la mateixa manera, podem pensar que això està lluny d'assolir-se si des de les mateixes aules i centres d'ensenyament universitaris se segueix fomentant el clientelisme –personal i ideològic– per a l'assoliment d'un pseudofuncionariat. Les giravoltes ideològiques, interessades o no, queden sempre plasmades i són difícils d'amagar, tal i com indiquen Claire Guieu i Stéphane Péquignot als *Mélanges* o, senzillament, tal i com es pot observar per alguna evolució personal –i dels qui l'envolten.²⁵ Potser caldria iniciar un recompte de la identitat de la memòria historiogràfica en els conceptes emprats a partir del seu mateix origen. Un intent realitzat fa pocs mesos per Xavier Baró a la seva tesi doctoral que hauria de tenir continuïtat des d'àmbits més avançats fins a publicacions divulgatives o no.²⁶

En definitiva, però, els jocs de l'historiador-polític, més enllà de la pròpia identitat de la seva memòria, són cada dia més portats a la pràctica. Els darrers anys en són un bon exemple.

La democratització de l'ensenyament ha portat segurament també la de la història, però el tancament universitari ha provocat altres enquistaments

Segurament el recolzament de les institucions és indispensable per a construir un consens historiogràfic, però lluny de reproduir els mateixos errors que s'arrosseguen des de les universitats. Acceptar un càrrec o entrar d'assessor conceptual i/o ideològic no significa tenir un poder absolut sobre la identitat de la història, quelcom que semblaria haver entès Enric Pujol tant des de la feina feta al capdavant d'una institució –pobra de recursos i voluntat vertical– com era la Casa de la Generalitat de Perpinyà o a la mateixa àrea d'història i pensament contemporani de la Generalitat. Ara bé, les rotacions polítiques a Catalunya semblen no tenir en compte un fet fonamental,

com succeeix als països més avançats d'Europa: l'interès col·lectiu per la recerca i la construcció de país, al marge de nacionalismes estofats i de dogmatismes empenyorats. ¿Per què pensar en una via –o vies superiors-, òptimes o correctes a unes altres, quan la simbiosi de unes i/o altres podrien compondre una veritable tercera via constructiva a imatge i nivell d'esferes europees en què la recerca col·lectiva neoideològica abastés la societat?

EL TREN EUROPEU

Aquest seria l'objectiu. Ja que si se'l té en compte, els conceptes emprats per la historiografia, que són aquells cargols que lliguen una veritable ciència amb vida i reconeixement extern i intern, esdevindran un vehicle de comunicació a l'abast de tothom. La visió de l'*Ictineu* o, per què no, la dels mateixos excursionistes del canvi de segle XIX al XX sobre el què és el territori

català i el que se n'ha escrit marquen cúmuls evolutius que no han de reprobar-se, ans al contrari. Queda per afegir que la post-transició trenca també des de fa més d'un quart de segle amb una manera de fer història a Catalunya de forma complexa. És a dir, pensem qui ha escrit o qui fa la història a Catalunya. Fins al segle XX, es tracta generalment d'homes provenint de famílies benestants: nacionalistes, intel·lectuals, marxitzants, etc. ¿El fet que hagin treballat sobre l'època moderna els podria atorgar una idea de país tenint en compte la polarització que ha existit a Catalunya entre els móns medieval i contemporani? La democratització de l'ensenyament ha portat segurament també la de la història, però el tancament universitari ha provocat altres enquistaments que han fet que aquells que havien controlat la redacció de la història necessitessin altres estris per definir el que s'escriuria.

No perdre el tren europeu és trencar d'alguna manera amb aquestes barreres. No deixarem d'insistir que la publicació del *Diccionari d'historiografia de Catalunya* n'és un bon exemple. Únic en les seves característiques a Europa i definidor en el conjunt del territori català, manca només d'aconseguir versions homòlogues en petit format i de gran distribució. Caldria, però, emprendre una aposta clara sobre el que s'entén com a «català» i demostrar que l'aposta científica és idèntica a tots els espais que engloben el territori per evitar oblits i problemes com els que emergeixen de la «Franja» o la «Catalunya del Nord», exigint un resultat de qualitat a tots ells. El que demostra, en canvi, que aquesta és una via positiva és la molt recent publicació d'un treball idèntic a França, bressol de la historiografia europea: *Dictionnaire Historique de la Corse* (2006). En ell hi participen més de 100 col·laboradors i aporta també definicions de conceptes, biografies, etc. En aquest cas, però, els seus autors són tan historiadors de Còrsega com alguns importants membres d'acadèmies parisenques o d'universitats prestigioses de França.

La frontera de la historiografia catalana en la seva evocació conceptual de l'època moderna rau en el seu propi interior. «Sortir» és una idea preeminent. Com suscita Étienne Balibar²⁵, la idea de frontera en un mateix no ha estat estudiada, perquè sinó veuríem que els aparells estatals superiors sempre tenen tendència a «simplificar» aquestes fronteres i, per tant, a apostar per aquesta dislèxia en casos com la recerca a Catalunya. L'interès de l'Estat («la tyrannie du national» segons Gérard Noiriel) per un no-reconeixement internacional i un enfrontament intern conceptual que tendeixi a la divisió provoca les «fronteres interiors» de Fichte, demostrant que no hi ha pitjor frontera que la pròpia interior de cadascú o d'un col·lectiu.

Per assolir un trencament amb aquesta tendència resulta necessari, a imatge de certs centres de recerca europeus –fins i tot desposseïts de poders polítics regionals– cal escoltar “allò local”. La formació de l'historiador passa pel coneixement del territori, però també per l'abandonament de l'autovergonya i descreït dels temes locals –que no localistes–. Les apostes per un treball conjunt amb historiadors i grups interdisciplinars arreu del país evocarien un treball en col·laboració que permetria millors definicions conceptuals, de manera que arrelessin més en el temps. De res no serveixen les lluites portades fins ara per sectors dogmàtics en què

La frontera de la historiografia catalana en la seva evocació conceptual de l'època moderna rau en el seu propi interior. “Sortir” és una idea preeminent

la lluita per un concepte correcte era un croada davant les lluites socials, com deia Koselleck a *història/Història*. Les terceres vies poden cometre errors, però no enrocar-se fins al tancament perpetu. I és que cal tenir imaginació i, sobretot, portar-la cap endavant, en col·lectiu, superant baralles admeses verticalment, però on només el clientelisme particular en surt beneficiat. Com deia el filòsof «nord» català Joan Borrell, «en determinades circumstàncies, prefereixo el banquer que comparteix la mateixa terra, que el proletari cosmopolita que la ignora» (agraeix la cita a Jordi Estivill).

¿El tren europeu? Catalunya és un país marcat per la realitat espanyola i, sobretot, encara pel pes del franquisme, en el qual bona part dels historiadors es justifiquen i han construït el seu discurs en paral·lel a les ideologies d'Europa. Al segle XXI, pel bé d'un interès individual –sovint explicitat com de grup–, els dogmatismes d'esquerres o nacionals segueixen influïts per la no-transició espanyola. Mirar a Europa no significa només abandonar la feina no feta i les identitats de grup, sinó tenir una voluntat de comparació real i de millora substancial.

D'alguna manera l'anàlisi de la història dels conceptes és fer també la història de les idees polítiques partint de la historiografia. És la construcció, l'asseverament i l'assumpció de mites i idees polítiques prefetes.²⁶ La historiografia catalana viu entre dos mons: el d'Espanya (amb un sentiment de superioritat o avançament) i el Europa (amb retard i amb un referent tradicional de la historiografia francesa: França només). Les transformacions universitàries que s'estan visquent i les vies alternatives obertes a escala europea –com la possibilitat de formar part de grups de recerca a l'estranger dins la Unió Europea i/o de prosseguir la recerca sobre

la història de Catalunya des d'aquells països– signifiquen el traspass de l'enfocament marxista/economicista, així com la de l'aproximació exclusivament nacionalista i, també, la davallada de la tan de moda «etiqueta progressista».

La historiografia modernista catalana necessita a més l'assumpció de la recerca d'un país que res no tenia de centralista, tot i conivir-hi l'historiador. La idea d'un colonialisme historiogràfic barceloní ha anat arrelant en les darreres dèca-

des fins a provocar allunyaments i abandonaments en la investigació (Barcelona-Pirineu; Barcelona-Ebre; Principat-terres de parla catalana a l'exterior de l'autonomia, etc.). És doncs indispensable una acceptació mútua, sense paternalismes, provocant de retruc la mateixa acceptació d'una història variada: l'existència d'un país heterogeni amb la projecció de múltiples conceptes en l'època moderna. Per fer estudis focalitzats, i anar del més petit al més gran, cal per tant utilitzar un ventall de conceptes adequats: més autocrítica, una major comparativa amb la historiografia europea/mundial (a l'estil anglosaxó) i, sobretot, «sortir fora» per adquirir altres visions –no sempre millors ni suficients, però necessàries pel bagatge historiogràfic col·lectiu.

Per assolir un trencament amb aquesta tendència resulta necessari cal escoltar “allò local”

NOTES

1. Charles-Olivier CARBONELL, *L'historiographie*, PUF, Que Sais-je?, París, 1981.
2. Miquel BARCELÓ, Borja DE RIQUER, Enric UCÉLAY-DA CAL, «Sobre la historiografia catalana», *L'Avenç*, 1982 o, anys més tard: Jordi NADAL, Borja DE RIQUER, Antoni SIMON, Jaume SOBREQÜES, Josep TERMES, Enric UCÉLAY-DA CAL, *La historiografia catalana. Balanç i perspectives*, Quaderns del Cercle, 6, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1990. Més recentment s'ha editat un compendi d'aportacions a: DIVERSOS AUTORS, *Notícia nova de Catalunya: consideracions crítiques sobre la historiografia catalana als cinquanta anys de Notícia de Catalunya de Jaume Vicens i Vives* (Ed. Josep M. FRADERA i Enric UCÉLAY-DA CAL), CCCB, Barcelona, 2005.
3. Francesc ARTAL, Pere GABRIEL, Enric LLUCH i Francesc ROCA (coord.), *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (segles XVIII-XX)*, Edicions 62, Barcelona, 1979.
4. Anthony D. SMITH, *Nacionalismo y Modernidad (Un estudio crítico de las teorías recientes sobre naciones y nacionalismo)*, Istmo, Ciencia Política, Col. Fundamentos, Madrid, 2000, p.61-62.
5. Antoni SIMON TARRÉS, «Estat i identitats en conflicte. Catalunya del 1640 al 1705, una comparació», *Revista de Catalunya*, 216, 2006, p.13-31.
6. Eva SERRA (ed.), *La Revolució catalana de 1640*, Crítica, Barcelona, 1991.
7. DIVERSOS AUTORS, *España como nación*, Real Academia de la Historia - Planeta, Documento, Barcelona, 2000.
8. Oscar JANÉ, «Una lectura alternativa de la revolta dels Angelets (v.1663-¿2004?)», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 22, 2004, p.121-138.
9. Jean NICOLAS, *La rébellion française. Mouvements populaires et conscience sociale (1661-1789)*, Seuil, París, 2002.
10. En aquest sentit, el darrer llibre d'Antoni Simon serveix de compendi conceptual: *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'estat modern* espanyol, Publicacions Abadia de Montserrat, Barcelona, 2005; Vegeu també l'aportació suggerent de Xavier TORRES, «Identitat i vocabulari: nació, terra i pàtria a la Catalunya dels Àustria», *Pedralbes*, 1993, p.41-58.
11. «Nacions abans del nacionalisme. Entre el debat conceptual i la investigació històrica» [dossier], *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 19, 2001.
12. Vegeu els coneguts treballs de Kedourie, Anderson, Hobsbawm i Gellner, però també els de Breuilly, Smith, Hastings, Hutchinson, Llobera, Schulze, Tilly, Weber, Kidd o Eriksen entre d'altres; Anne-Marie THIESSE, *La création des identités nationales (Europe XVIIIe-XXe siècle)*, Seuil, París, 1999.
13. Xavier TORRES, «Nacions sense nacionalisme: pàtria i patriotisme a l'Europa de l'Antic Règim», *Recerques*, 28, 1994, p.83-89; «Pactisme i patriotisme a la Catalunya de la Guerra dels Segadors», *Recerques*, 32, 1995, p.45-62; «La historiografia de les nacions abans del nacionalisme (i després de Gellner i Hobsbawm)», *Manuscrits*, 19, 2001, p.21-42 o «Un patriotisme sense nació: què va ser l'anomenada Guerra dels Segadors (1640-1652/1659)?», *Notícia nova de Catalunya...*, CCCB, Barcelona, 2005, pp.61-96.
14. DIVERSOS AUTORS. (Ed. Joaquim ALBAREDA), *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Eumo Editorial, Vic, 2001, p.51-70.
15. Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII*, Edicions 62, Barcelona, 1996.
16. Òscar JANÉ, *Ramon Trobat: ideologia i catalanitat a l'empària de França* (en premsa).
17. Jordi NADAL i Emili GIRALT, *La population catalane de 1553 à 1717: l'immigration française et les autres facteurs de son développement*, SEVPEN, París, 1960.
18. Núria SALES, «Naturalitzacions catalanes dels segles XVI-XVIII», *L'Avenç*, 100, p.32 i «Naturals i alienígenes», *De Tuïr a Catarroja. Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII)*, Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2002, p.95-126; En un congrés sobre el tema que es va fer a Màlaga el 2002 («Los extranjeros en la España moderna») es va abordar aquest tema, però es va ometre tractar el cas de la estrangeria entre els diferents regnes de la Península. En les comunicacions només es prenia en compte com a «estrangers» aquells que provenien d'altres països

La formació de l'historiador passa pel coneixement del territori, però també per l'abandonament de l'autovergonya i descrèdit dels temes locals

europèus actuals.; Jané Oscar, *Catalunya i França al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna*, Editorial Afers, Catarroja, 2006.

19. Destaquen els treballs de: Xavier TORRES, «Los sin papeles y los otros. Inmigraciones francesas en Cataluña (siglos XVI-XVIII)», *Mediterráneo Económico*, 1, CSIC, Barcelona, 2002, p.347-361 i Antoni SIMON TARRÉS, «'Catalans' i 'francesos' a l'edat moderna. Guerres, identitats i contraidentitats. Algunes consideracions», *Pedralbes*, 18, Barcelona, 1998, vol. II, p.391-401.

20. Joaquim ALBAREDA, «Els exiliats catalans de finals del segle XVII i principis del XVIII en els Comtats: Barretines, Botiflers, Carrasclets», *Les exils catalans en France* (eds. Jordi CANAL, Anne CHARLON, Phryné PIGENET), PUPS, París, 2005, pp.51-64.

21. Oscar JANÉ, «El Rosellón tras el tratado de los Pirineos: un caso de neoextranjería (1659-1700)», Actes del Ier Col·loqui Internacional “Los extranjeros en la España moderna”, Màlaga, 2003, t.II, p.451-464; Patrick FERTÉ, “La Natio Hispánica en Toulouse: para una prosopografía de los estudiantes españoles en Toulouse en los siglos XVII y XVIII”, *Historia de la Educación. Revista interuniversitaria*, 19, Universidad de Salamanca, 2000, p.373-412.

22. Mònica FERTÉ, «Guerra, exili i frontera al Rosselló als segles XVII i XVIII», *Les exils catalans en France, Op. Cit.*, p.35-50; Joaquim ALBAREDA, «Els exiliats...», *Op. Cit.*, p.52

23. Claire GUIU i Stéphane PÉQUIGNOT, «Historiographie catalane, histoire vive. À propos de quelques ouvrages récents», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, Nouvelle Série, 36 (1), 2006, p.285-306.

24. Jacques RANCIÈRE, *Aux bords du politique*, Gallimard, Folio Essais, París, 2004.

25. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, «Los símbolos y la historia», *ABC*, 20/09/2004.

26. Vegeu el número de la revista *Afers* dedicat als «Vint anys d'historiografia als Països Catalans (1985-2005)», 50, 2005; Xavier BARÓ I QUERALT, *La historiografia catalana en el segle del barroc (1585-1709)*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2006; En un altre nivell, però entenent-lo com un intent primigeni hi trobaríem el treball de recerca que va iniciar fa una dècada ja Jesús VILLANUEVA, *Los orígenes carolingios de Cataluña en la historiografía y el pensamiento político del siglo XVII*, UAB, 1994 (va concloure la seva tesi el 2002 amb un treball sobre els conceptes de sobirania el 1640).

27. Etienne BALIBAR, «Qu'est-ce qu'une frontière?», *La crainte des masses. Politique et philosophie avant et après Marx*, Galilée, París, 1996, p.371-380.

28. Raoul GIRARDET, *Mythes et mythologies politiques*, Seuil, Points Histoire, París, 1986, p.9-13.

Òscar Jané és investigador 'Juan de la Cierva' a la Universitat Autònoma de Barcelona.

El reconeixement del pluralisme identitari en l'escriptura de la història: el cas del Quebec

Jacques Beauchemin

Actualment, la memòria no és només objecte d'un deure, sinó que evoca cada vegada més la idea d'un dret a la memòria, o encara més, el reconeixement a la memòria. Hom pot, en aquest sentit, parlar d'una «politització» de la memòria. Potser la manifestació més sorprenent d'aquesta «politització» de la memòria rau en l'escriptura de la història. Les nostres societats tenen la necessitat de reescriure la història, per tal de posar-la al servei del present.

INTRODUCCIÓ

¿Què amaga l'interès actual de les ciències humanes per a la memòria? Àmplia qüestió a la qual hom podria respondre tot rememorant –seguint l'exemple d'Emmanuel Kattan–¹ que, a diferència d'allò que havia fonamentat la relació amb la història en les societats d'abans del «desencís del món»,² la nostra societat actual transforma les qüestions de la memòria, de l'oblit, del deute envers el passat o del deure de memòria en un problema ètic i polític alhora. Però com que el passat constitueix un lloc estratègic a «investir», les societats modernes avançades fan de la memòria un camp de batalla. ¿Que no veiem sorgir de tot arreu grups de protagonistes, contingents de víctimes de la història i categories socials oblidades, els quals reclamen reparació de perjudicis històrics, i que tots ells volen reescriure la història per tal que la societat retrobi la memòria dels *sans-parts*, per dir-ho com Jacques Rancière?³

També la necessitat de rellegir la història de manera que els protagonistes que han estat exclosos siguin integrats allà on la seva aportació ha estat subestimada constitueix una manera de regular els seus deutes amb el passat amb la finalitat de servir millor les necessitats polítiques del present. Quan l'historiador quebequès Gérard Bouchard proposa considerar els amerindis com els avantpassats dels quebequesos, no fa res més que intentar una reconciliació amb uns protagonistes la complicitat dels quals esdevé necessària per a l'assoliment de la sobirania del Quebec.⁴ Quan el mateix historiador proposa tornar a anomenar carrers, estacions de metro o parcs públics per tal de no reiterar massa feixugament el passat canadencofrancès davant aquells que se senten exclosos de la gran narració quebequesa, la seva empresa de reconciliació

de les memòries serveix encara a uns objectius clarament lligats a les necessitats del present.⁵ Aquestes transformacions de la vinculació a la memòria en les nostres societats serviran, en darrer terme, a les breus consideracions que m'agradaria presentar sobre la representació canviant del passat canadencofrancès, tal com es tracta en les ciències humanes des de fa cinquanta anys al Quebec.

EL SEGLE XX CANADENCOFRANCÈS EN LA SOCIOLOGIA QUEBEQUESA CONTEMPORÀNIA

A l'observador d'avui, atent a les transformacions de la identitat quebequesa des de la Revolució Tranquil·la, li sorprèn constatar fins a quin punt el Quebec contemporani manté una relació ambivalent amb la memòria canadencofrancesa. Ja ha passat l'època en què escriure la història del Quebec es resumia essencialment a rememorar el recorregut històric de la col·lectivitat canadencofrancesa. Al Quebec d'avui, la representació de la nació fa palesa una tensió que també fomenta una relació ambigua amb la memòria canadencofrancesa. D'una

banda, la nació quebequesa es presenta com a comunitat històrica i es relaciona amb la permanència de certs trets culturals relativament estables. El resultat n'és un fort interès pel tema de la memòria. D'altra banda, aquesta nació es posa en el joc de les relacions de forces que travessen totes les societats democràtiques que es caracteritzen pel pluralisme cultural i polític. En aquest punt la fidelitat a la memòria francòfona provoca el problema del lloc que aquesta memòria pot voler ocupar legítimament en l'escriptura de la història.

La primera representació de la nació quebequesa, que s'acaba d'esmentar, posa aquesta nació dins la perspectiva romàntica dels orígens i el destí; una nació el substrat de la qual es troba més enllà de la política. En aquesta representació, l'esdevenir de la nació s' inclou en el moment de la funda-

ció. Un moviment secret l'arrossegaria cap a la seva darrera realització en una mena d'escatologia. El segle passat, François-Xavier Garneau apel·lava a la preservació de les tradicions contra els efectes nocius de la política d'assimilació que anunciava l'Acte d'Unió.⁶ Però ¿no és aquesta també la crida que fa Lionel Groulx, aquest altre gran historiador nacionalista, el qual esgota els seus esforços en la reiteració dels orígens, i es lliura a la tasca de revelar l'essència de la «raça» i d'escriure l'epopeia del món canadencofrancès?⁷ ¿I en què consisteix aquest destí lluminós tant en un autor com en l'altre, sinó en el fet que la «raça» canadencofrancesa s'hi mantingui fidel a través dels segles? Ben a prop nostre, aquesta escatologia nacional es trobarà en Fernand Dumont, concretament en la crida que conclou el seu llibre titulat, de manera prou reveladora, *Genèse de la société québécoise*; en una crida a «unir a la tossuderia d'abans el valor de la llibertat».⁸ Trobem també aquesta mena d'imprecació en Serge Cantin, el qual

considera un deure «conduir el país com aquell qui guia un nen».⁹ Per a ells, el culte a la memòria francòfona remarca, en part, el romanticisme associat a la «raça que no pot morir mai».¹⁰

Això no obstant, en un altre pla, l'anàlisi de la nació quebequesa és indissociable de la dinàmica política que travessa totes les societats modernes avançades: el ple reconeixement del pluralisme i l'adhesió a una ètica social de la qual els ideals de tolerància i equitat constitueixen els fonaments. Aquesta dinàmica pot ser qualificada de politicoidentitària, en la mesura en què es caracteritza per una reinterpretació de les relacions de poders en la societat, a favor de la qual les relacions de classes cedeixen el lloc als conflictes identitaris.¹¹

Aquest desplaçament principal en la representació i en la interpretació sociològica de les societats contemporànies fa, en certa manera, recompondre les societats esmentades en la imatge d'un mosaic d'identitats. Des del moviment a favor dels drets cívics dels negres americans, que va esdevenir en el decurs dels anys seixanta, fins a les reivindicacions que han dut a terme actualment diversos grups amb afinitats semblants –basades, per exemple, en l'orientació sexual, l'edat o la renda–, passant per la gran pressió identitària que va generar el moviment de les dones, tot això ha promogut una nova representació de la societat en la qual les relacions de forces fan paleses no només les classes socials, com succeïa en el temps en què la societat estava estructurada al voltant del treball, sinó que més aviat manifesten una multitud «d'identitats», les reivindicacions de les quals porten, en primer lloc i sobretot, al «reconeixement» d'una particularitat. Per aquesta raó també s'han imposat progressivament, des de fa una quarantena d'anys, unes «altres» paraules al si de les històries nacionals.

Altrament, hom pot dir que la tensió que produeixen les interpretacions contemporànies de la nació quebequesa conjuga dues definicions de la comunitat *formalment* contradictòries. Hom ha de dir *formalment* perquè, habitualment, les nacions han pogut arranjar els termes d'aquesta definició contradictòria. La primera definició presenta la nació quebequesa com a comunitat «imaginada»¹² i l'altra, com a comunitat «política». La primera fa als quebequesos hereus d'un destí; la segona els fa ciutadans d'una comunitat política de la qual la nació constitueix el marc jurídic. Hi haurà alguna rèplica sobre el fet que aquestes dues dimensions no haurien de ser separades tan radicalment? Un observarà, amb raó, que en tota nació coexisteix aquesta doble relació de la societat en si mateixa. Cosa que no impedeix que l'articulació d'aquestes representacions provoqui un problema més gran en una nació minoritària. El nacionalisme de les nacions minoritàries, com és el cas del Quebec dins el Canadà, ha d'avançar en les seves reivindicacions en els termes de la defensa d'una cultura, alhora que ha de demostrar la seva plena adhesió als principis fonamentals de la democràcia i als drets de les persones.

El pensament social quebequès d'aquests darrers vint anys s'ha d'analitzar com la temptativa de preservar «l'ànima» de la nació, alhora que ha d'incloure aquesta comunitat històrica

Ja ha passat l'època en què escriure la història del Quebec es resumia essencialment a rememorar el recorregut històric de la col·lectivitat canadencofrancesa

dins l'espai democràtic d'un debat sobre els drets, les estratègies per prendre posicions polítiques i la concreció de les relacions de forces en l'espai quebequès i canadenc.

En el marc d'aquesta tensió s'interpreta avui –i tornem així al nostre punt de partida– la relació amb la memòria canadencofrancesa. Per tal de fer-ne ressaltar millor les ambivalències, voldria mostrar, molt ràpidament, que la relació amb la memòria canadencofrancesa no era, fins fa molt poc temps –diguem, vint anys–, ben bé problemàtica en la producció de les ciències humanes.

ELS ANYS CINQUANTA

La postguerra i els anys cinquanta veuen aparèixer els primers treballs de caràcter científic sobre allò que hom va anomenar *la societat canadencofrancesa*.¹³

Els anys cinquanta han estat marcats per la virulenta crítica de la cultura canadencofrancesa orquestrada principalment per les ciències socials; crítica que veu en les particularitats d'aquesta cultura les raons de l'«endarreriment» del Quebec. La crítica del cleronacionalisme i

de tot l'ambient de conservadorisme que existia, comença des d'inicis dels anys cinquanta en les pàgines del *Cité libre* i del *Devoir*, a la Facultat de Ciències Socials de la Universitat Laval i al Departament d'Història de la Universitat de Mont-real, com molt bé ha exposat Léon Dion.¹⁴ Aquesta crítica s'esforçarà a desencauar els aspectes més retrògrads que vehiculen el cleronacionalisme i denunciarà fortament el seu idealisme i el conservadorisme profund que en constituïa el corol·lari. Memòria, malauradament, plena de derrotes i de reculades. Però cal remarcar que si per a alguns calia penjar els hàbits, en el sentit de deixar fora de la memòria del segle XIX i de gran part del segle XX aquest clericalisme, també era

necessari alhora preservar el record de l'opressió nacional per poder establir la legitimitat del projecte polític que el neonacionalisme estava formulant. Calia recordar-se de l'opressió, però també calia rebutjar alhora la figura del canadencofrancès, impotent de desarrelar-se de les forces de la tradició.

ELS ANYS SEIXANTA I SETANTA

Al llarg dels anys seixanta i setanta, hom assistirà a un revifament formidable de la cultura francòfona, a través de la cançó, el teatre, el cinema i les lletres, principalment; revifament que fomentarà una nova relació amb la memòria canadencofrancesa. Aquesta cultura aparentment inepta, que als anys cinquanta havia estat condemnada arran del conservadorisme que hi feia estralls, va ser descoberta als anys seixanta dins una certa grandiositat. Sota aques-

ta nova llum, aquesta cultura duu clarament els estigmes de diversos «colonialismes» que no l'haurien feta possible. De fet, la nova lectura, més positiva, continua reconeixent-hi les seqüeles de la condició de minoritaris dels canadencofrancesos. Però, aquesta cultura no tindria també alguna cosa a dir al món? El teatre de Michel Tremblay, del qual hom ha dit que expressa allò que és universal mitjançant la singularitat de l'experiència canadencofrancesa; el parlar quebequès elevat a la categoria de llengua nacional; l'assumpció dels defectes de la cultura, tal com els revela el cinema dels anys seixanta, tot això procedeix de la voluntat de tornar a invertir positivament allò que el període precedent havia refusat.

L'empresa de reinterpretació de la memòria canadencofrancesa fa palès, en aquest cas, un esforç per tornar a valorar un passat del qual hom no intentava amagar els efectes nocius, mostrant, per exemple, que havia fundat una cultura de colonitzats. Però, alhora, les ciències humanes –la sociologia i la història, principalment– es van dedicar a rehabilitar aquest passat, i van exposar que, malgrat tot, era el patrimoni a partir del qual calia afirmar el nosaltres col·lectiu. En aquest context nou, la relació amb la memòria és ambigua, ja que es fa a partir d'un cert rebuig del passat i també de l'orgull que suposa haver sabut crear una vivència col·lectiva singular a Amèrica. Tanmateix, cal remarcar que, en aquesta nova configuració de la consciència històrica, fins i tot si la memòria canadencofrancesa es posa una mica a distància, en la mesura en què es tracta de trencar amb els atavismes del passat, a ningú no se li hauria acudit atenuar-ne les particularitats, tal com ho intentaran fer la sociologia i la història dels anys vuitanta.

A PARTIR DELS ANYS VUITANTA

De fet, la tendència més recent consisteix a atenuar la importància de la singularitat del recorregut històric canadencofrancès. Aquesta tendència ha dominat els anys vuitanta i noranta. Tindré l'ocasió d'esmentar després molt ràpidament les manifestacions més recents d'un cert retorn a interpretacions que insisteixen sobre aquesta particularitat. Però, tornant als anys vuitanta, és palès que les ciències humanes van haver de tornar a prendre posicions pel que fa a la memòria canadencofrancesa. Essencialment, hom pot dir que l'ascens del pluralisme identitari influirà fortament les anàlisis que produiran aquestes ciències. Es tractarà de renovar el discurs identitari quebequès a l'alna d'aquest pluralisme. La memòria canadencofrancesa no desapareixerà de l'horitzó, però serà representada en les múltiples relacions mitjançant les quals s'hauria constituït.

Es tracta de retrobar el plural en allò que es presenta sota la figura del singular. Aquesta recomposició de la memòria col·lectiva correspon, en realitat, a la nova representació de l'objectiu polític quebequès. Objectiu que té lloc en conjugar diversos recorreguts històrics amb la

La tensió que produeixen les interpretacions contemporànies de la nació quebequesa conjuga dues definicions de la comunitat formalment contradictòries

pluralitat de cultures; els quebequesos dels anys vuitanta i noranta ja no poden apel·lar a una memòria unívoca o, dit d'una altra manera, feta de monòlegs. La fi de les certeses quant a l'objectiu de la història quebequesa i la posada en qüestió del monopoli que aquest objectiu va creure posseir sobre la seva escriptura han tingut com a efecte obrir la via de dues tendències que, cadascuna a la seva manera, tradueixen la voluntat d'adaptar l'escriptura de la història del Quebec a la pluralitat de les veus que exigien fer-s'hi escoltar. L'hibridisme del nou objectiu quebequès imposa, naturalment, alentir la narració canadencofrancesa per tal d'obrir la història nacional a aquells que s'hi volen reconèixer.¹⁵ L'obertura al pluralisme identitari i la redacció de la història que requereix alhora tornar a definir la sobirania de la qual el tema de la diversitat és la bandera, determinaran una nova relació amb la memòria.

La primera tendència consisteix a retrobar el pluralisme constitutiu de la societat quebequesa per tal que sigui integrat retroactivament a la història. Es tracta de tornar a compondre la narració dels orígens i del desenvolupament històric del Quebec, tot traient de l'oblit el paper crucial que haurien tingut no tan sols les comunitats fundadores –autòctones, angloquebequesa i francoquebequesa–, sinó també fent palesa la contribució de certs grups. El mono-

poli de la paraula *canadencofrancesa* es posa en qüestió perquè la història del Quebec que aquesta paraula escriu hi amagaria la presència de nombroses realitats comunitàries importants. És així com han florit històries del Quebec, cadascuna de les quals cercarà tornar el que es deu als oblidats de la gran narració de la *québécoisité*. Al costat de la història nacional s'han imposat progressivament les històries del moviment obrer, del moviment de les dones o de les comunitats culturals.

La segona tendència contribueix, d'una altra manera, a relativitzar el centralisme de la col·lectivitat francòfona en la història del Quebec. Es tracta de fer fora les certeses quant a la

singularitat del recorregut històric canadencofrancès. La redacció de la història que s'efectua dins aquesta perspectiva té com a efecte la «normalització» de les característiques de la societat quebequesa d'abans de la Revolució Tranquil·la. Així s'ha fet palès allò que acosta el món canadencofrancès a les ideologies liberal i modernista, a la democràcia i als grans corrents culturals d'Amèrica, tal com s'ha demostrat, per exemple, en els treballs d'Yvan Lamonde.¹⁶ En la mateixa direcció, alguns s'han entestat a fer valer les semblances que, davant del món, presentaria el Quebec en relació amb les «noves col·lectivitats» procedents de la colonització europea.¹⁷ L'empresa, en aquest sentit, ha tingut com a objectiu replantejar la hipotètica singularitat de la societat canadencofrancesa; aquesta societat que una gran producció historiogràfica i sociogràfica havia erigit en excepció.

Hom ha volgut atenuar la profunditat del ruralisme canadencofrancès, mostrant la ràpida progressió de la industrialització i de la urbanització a inicis del segle xx. En contra de les interpretacions que fustiguen el caràcter retrògrad del pensament polític d'abans de la Revolució Tranquil·la, s'ha insistit en la modernitat del discurs polític i el tradicionalisme canadencofrancès s'ha explicat, d'altra banda, per la persistència d'una «mentalitat d'Antic Règim».¹⁸

Aquestes tendències han engendrat una relació inèdita amb la memòria canadencofrancesa en l'obra de la redacció de la història dels anys vuitanta i noranta: per primera vegada, des de la important narració de la història del Canadà que havia proposat François-Xavier Garneau al llarg del decenni de 1840, hom s'ha apartat del viarany, mil vegades recorregut, de l'excepció canadencofrancesa a Amèrica. S'ha difuminat la representació, que es va imposar fins als anys vuitanta, d'una societat dominada per una església molt poderosa, d'un Quebec «endarrerit» arran del seu lligam atàvic a la religió. En resum, d'una societat que tot i essent d'Amèrica, li havia girat una mica l'esquena. La gran paradoxa, sobre la qual, malauradament, no ens podrem aturar massa temps, rau en el fet que aquests treballs han estat dirigits majoritàriament per intel·lectuals nacionalistes i que en l'adveniment de la sobirania del Quebec es veu la continuació, per dir-ho d'una manera natural, del recorregut històric canadencofrancès. Emperò, la nova relació amb la memòria, que perfilava aquesta mena de treballs, ha tingut com a efecte buidar el projecte de sobirania d'una part de la seva significació. Tot interpretant d'una manera moderada el discurs de l'excepció quebequesa a Amèrica; tot insistint en el caràcter compost i plural de la societat quebequesa; tot refusant a afirmar massa sorollosament la presència d'una majoria d'arrels canadencofranceses, aquesta nova relació amb la memòria no es limita a desacreditar aquest projecte de sobirania, sinó que més aviat i fonamentalment contribueix, potser objectivament, a la desaparició d'allò que tota la historiografia anterior ens havia ensenyat a reconèixer com una aventura única a Amèrica.

¿UNA CONTRATENDÈNCIA?

Fa un moment he promès que abordaria ràpidament algunes de les temptatives més recents que em semblen que constitueixen una contratendència. De fet, recentment s'ha constatat una voluntat de rehabilitació de la memòria canadencofrancesa i també de la singularitat del recorregut històric francòfon. Joseph-Yvon Thériault ha demostrat, de manera convincent, que la història del Quebec no havia de ser rellegida des de l'únic punt de vista de les feixugues determinacions que estructuren les societats modernes.¹⁹ Aquest tipus de lectura té el risc, segons ell, de fer desaparèixer la «intencionalitat» que recorre tot el decurs històric. Totes les societats s'organitzen, efectivament, dins el perímetre que dibuixen els grans paràmetres de l'existència social que són el mercat i la democràcia. Però, en rellegir la història d'una col·lectivitat, cal també entestar-se a trobar la subjectivitat que es manifesta a través d'aquestes determinacions. Des del moment que diem que els actors socials fan la història, cal comprendre que aquests actors expressen sempre, en les institucions que representen, una certa representació subjectiva del seu *être-ensemble*.

Aquestes tendències han engendrat una relació inèdita amb la memòria canadencofrancesa: per primera vegada, hom s'ha apartat del viarany de l'excepció canadencofrancesa a Amèrica

La primera fa als quebequesos hereus d'un destí; la segona els fa ciutadans d'una comunitat política de la qual la nació constitueix el marc jurídic

La crida a la singularitat del recorregut històric canadencofrancès no correspon tant al descobriment d'un tresor amagat com a una certa voluntat de restablir la pertinença a la dimensió cultural i de memòria de la vivència històrica canadencofrancesa a l'anàlisi de la societat quebequesa. La historiografia i la sociografia quebequesa semblen voler la reconciliació amb aquestes dimensions culturals i subjectives de l'existència social.

¿Què indica aquesta reinterpretació, aquesta crida a la cultura i, de manera general, a la romanència de l'univers canadencofrancès? ¿Es tractaria simplement del retorn a l'escomesa a favor de la qual es trobarien novament algunes evidències que l'enaltiment de la diversitat identitària quebequesa hauria amagat? Una anàlisi d'aquesta mena seria massa breu. La representació de la societat quebequesa, que posa aquesta societat en la perspectiva del pluralisme i de la diversitat, ha pogut imposar-se, fins al punt de dominar les anàlisis més reeixides, perquè al Quebec contemporani l'han travessat importants mutacions sociodemogràfiques. L'aportació de la immigració i la diversitat de procedència dels nouvinguts; l'envelliment de la població i el lloc relativament menys important que els *baby-boomers* són cridats a ocupar en la societat; l'afirmació de reivindicacions procedents d'aquest canvi de guàrdia que tenen com a objectiu l'equitat intergeneracional; l'ascens del poder de les reivindicacions polítiques de les societats ameríndies; tot això capgira els fonaments de la identitat quebequesa. És normal

Això no correspon tant al descobriment d'un tresor amagat com a una certa voluntat de restablir la pertinença a la dimensió cultural i de memòria de la vivència històrica canadencofrancesa

que en aquestes condicions l'anàlisi sociològica tingui en compte aquestes transformacions. Si la qüestió de la identitat i, més exactament, la del pluralisme ocupa actualment tan de lloc en l'anàlisi sociològica del Quebec, és, en part, a causa d'aquests trasbalsos que posen en qüestió les tranquil·les certes d'abans. En aquest moment de canvi la figura de l'objectiu polític quebequès esdevé més incerta perquè aquest objectiu ja no s'associa tan directament, com durant els anys seixanta, a la comunitat històrica canadencofrancesa.

Però, d'altra banda, em sembla que torna a emergir aquesta idea, prou senzilla en el fons, que una societat troba la significació de la seva presència en el món en un *être-ensemble* compartit, fet de memòria i d'història. Que la interpretació d'aquesta història sigui sempre conflictiva, això és ben palès, que la memòria sigui oblidadissa i selectiva, això també és cert. Que les societats siguin comunitats imaginades, heus aquí allò que és adquirit. El sol fet de constatar la complexitat de les societats contemporànies, la seva fragmentació, la seva dificultat a situar el lloc del seu *être-ensemble* no ens hauria de portar massa ràpidament a la conclusió que tota memòria, que avança en nom d'un *nosaltres*, és il·legítima perquè es nega a la pluralitat. Al contrari, la participació de l'actor social en un projecte ètic de repartiment dels béns socials, de persecució de la justícia o de la tolerància pel que fa a la diferència es deu al seu sentiment de pertinença a la comunitat moral que constitueix «la seva» societat. Ara bé, aquesta pertinença es forja en la memòria i en la cultura. És en elles mateixes que la societat apareix com un univers de significacions compartides i on emergeix la intenció ètica de «viure bé amb i per a l'altre en un marc d'institucions justes», per dir-ho com Paul Ricoeur.²⁰

La qüestió de la vinculació a la memòria no es limita al treball ordinari de la història i de la sociologia, fins i tot si aquest és el nostre punt de partida. Al Quebec actual preguntar-se allò que hem de fer de la memòria canadencofrancesa és preguntar-se també si encara és possible que les societats modernes contemporànies es facin un nom dins la història, de treure'n ensenyaments, de retrobar en si mateixa el capital ètic a partir del qual sigui possible mantenir el discurs d'una certa solidaritat.

NOTES

1. Emmanuel KATTAN, *Penser le devoir de mémoire*. París: Presses universitaires de France, 2002.
2. Marcel GAUCHET, *Le désenchantement du monde*. París: Gallimard, 1985.
3. Jacques RANCIÈRE, *La mésentente. Politique et philosophie*. París: Galilée, 1995.
4. Gérard BOUCHARD, *La nation québécoise au futur et au passé*. Mont-real: VLB éditeur, 1999.
5. Gérard BOUCHARD, «Ouvrir le cercle de la nation. Activer la cohésion sociale. Réflexion sur le Québec et la diversité». A: *L'Action nationale* LXXXVII. Núm. 4 (abril de 1997), pàg. 133.
6. François-Xavier, GARNEAU, *Histoire du Canada de sa découverte à nos jours*. 2 vols. 4a. edició. París: Librairie Félix Alcan, 1920.
7. Lionel GROULX *La naissance d'une race*. Mont-real: Bibliothèque de l'Action Française, 1919.
8. Fernand DUMONT, *Genèse de la société québécoise*. Mont-real: Boréal, 1993, pàg. 232.
9. Serge CANTIN, *Ce pays comme un enfant. Essais sur le Québec 1986-1996*. Mont-real: Éditions de l'Hexagone, 1997, pàg. 209.
10. Louis HÉMON, *Maria Chapdelaine*. Mont-real: Boréal, 1991, pàg. 216.
11. Jacques BEAUCHEMIN, *La société des identités. Éthique et politique dans le monde contemporain*. Mont-real: Athena, 2004.
12. Benedict ANDERSON, *Imagined Communities*. Nova York: Verson, 1991.
13. Aquest tipus de preocupacions s'esmenten en una de les obres emblemàtiques d'aquesta tendència: RIOUX, Marcel; MARTIN, Yves. *La société canadienne-française*. Mont-real: Hurtubise HMH, 1971.
14. DION, Léon. *Québec 1945-2000*. Vol. I. Quebec: Presses de l'Université Laval, 1987.
15. Aquesta posició ha estat especialment desenvolupada a: Gérard BOUCHARD, *La nation québécoise au futur et au passé*. Mont-real: VLB éditeur, 1999; i a: Claude BARITEAU, *Québec 18 septembre 2001*. Mont-real: Éditions Québec Amérique, 1998.
16. Yvan LAMONDE, *Ni avec eux ni sans eux*. Quebec: Nuit blanche, 1996. Gérard BOUCHARD; Yvan LAMONDE (dir.). *Québécois et Américains*. Mont-real: Fides, 1995. Gérard BOUCHARD, *Nations et cultures du nouveau monde*. Mont-real: Boréal, 2000. Vegeu també: Yvan LAMONDE, *Trajectoires de l'histoire du Québec*. Mont-real: Fides, 2001.
17. Gérard BOUCHARD, «Le Québec comme collectivité neuve. Le refus de l'américanité dans le discours de la survivance». A: *Québécois et Américains*. Dir. per Gérard Bouchard i Yvan Lamonde. Mont-real: Fides, 1995.
18. Gilles BOURQUE; Jules DUCHASTE; Jacques BEAUCHEMIN, *La société libérale duplessiste*. Mont-real: Les Presses de l'Université de Montréal, 1994.
19. Joseph-Yvon THÉRIAULT *Critique de l'américanité. Mémoire et démocratie au Québec*. Mont-real: Québec-Amérique, 2002.
20. Paul RICOEUR, *Soi-même comme un autre*. París: Éditions du Seuil, 1990.

Jacques Beauchemin és professor del Departament de Sociologia de la Universitat del Quebec a Mont-real

Novetats editorials del Centre d'Estudis de Temes Contemporanis

El neoconservadorisme americà (i la seva deriva de Trotski a Bush)

Col·lecció IDEES-Assaig Breu, 13.
Barcelona: Angle Editorial, 2006

Gregorio Luri

«Un nou fantasma recorre el món. És el fantasma del neoconservadorisme. Totes les forces de la vella Europa s'han unit en santa aliança per a lluitar contra aquest fantasma». Després d'aquest inici irònic, i defugint aproximacions simplistes i posicionaments ideològics reduccionistes, l'autor d'aquest magnífic i estimulants assaig analitza l'atzarós recorregut intel·lectual dels neoconservadors americans o «neocons», des de Trotski a Allan Bloom passant per Leo Strauss i Carl Schmitt.

Els neoconservadors no han aparegut arran de l'elecció de George W. Bush o de la segona guerra del Golf, sinó que tenen els seus orígens en els cercles trotskistes nova-iorquesos dels anys trenta. El que avui anomenem «neoconservadorisme» és, doncs, un moviment polític de perfils difosos, format per generacions diferents –lligades entre si per la figura de Ronald Reagan– que van viure experiències polítiques molt diverses, des de l'antiestalinisme i el New Deal, fins a la caiguda del mur de Berlín i l'11-S.

Els «neocons» estan units al voltant d'un credo fonamentat en aspectes com ara la necessària sintonia entre objectius morals i interessos fonamentals de la nació; la recuperació de les virtuts tradicionals i dels valors morals; l'apropiació política del «born-again»; la seva ferria oposició al multiculturalisme; la desconfiança cap a les institucionals internacionals; un exercici de l'hegemonia nord-americana

que recorda el concepte gramscian i una confiança cega en la superioritat moral dels Estats Units.

En definitiva, aquest text –mereixedor del Premi IDEES d'Assaig Breu 2005– és un assaig brillant, ben documentat, desapassionat però apassionant que ens ofereix algunes pistes imprescindibles per a entendre un dels corrents polític i intel·lectual més influent i controvertit del nostre temps.

Modernitat del món fungible

Col·lecció IDEES-Assaig Breu, 14.
Barcelona: Angle Editorial, 2006

Jordi Julià

A mig camí entre la filosofia, la sociologia i la teoria de la literatura, *Modernitat del món fungible* es presenta com un estudi de la poesia actual que es practica als Països Catalans, per part de la generació que va néixer entre els anys 60 i 70, i que podem denominar la *Generació de la caiguda del Mur*. Aquests poetes del Tercer Mil·lenni, a través d'un *realisme reflexiu*, es proveeixen d'uns nous procediments metafòrics per forjar un nou llenguatge per referir el malestar d'aquest principi del segle XXI, aquest líquid *món fungible* dins del qual està immers l'individu contemporani tot i que estigui educat per viure un món d'ahir. La pèrdua de vincles, de compromís, de referències ètiques, morals, polítiques i econòmiques, i la dissolució absoluta del principi de felicitat en favor d'una líquida i evanescent emoció han provocat una crisi en l'ésser dels nostres dies que fa que, un cop més, ens tornem a plantejar la pregunta que va formular Hölderlin en un dels seus versos: «Poetes en temps de crisi?» Amb una clara influència del pensament postmodern d'autors tan

destacats com Eco, Virilio, Rorty, Lipovetsky, Bauman, Lacroix, Rosset o Taylor, Jordi Julià aconsegueix assajar una lúcida explicació de com la vida actual condiona la poesia que es practica en aquest moment.

Les esquerdes del liberalisme polític. Una crítica filosòfica a John Rawls

Col·lecció Temes Contemporanis, 24
Barcelona: Pòrtic, 2006

Joan Vergés

El liberalisme polític és la ideologia o tradició política dominant de les nostres democràcies occidentals. Ho és tant des del punt de vista històric pel que fa a les seves conquestes institucionals, com des del punt de vista del pensament pel que fa a les seves conquestes teòriques. Tanmateix, en termes de pensament polític, el liberalisme polític és una família ben heterogènia. En aquest llibre, s'analitza i es critica la proposta d'una de les figures centrals d'aquesta família, probablement la més important de totes: el filòsof nord-americà John Rawls. L'any 1974, Robert Nozick, inspirador del corrent neoliberal i adversari de Rawls, va escriure el següent: «Avui dia, els que fan filosofia política han de treballar segons la teoria de Rawls o bé explicar per què no ho fan». El llibre que teniu a les mans vol contribuir a desgast internament aquest paradigma rawlsian que ha dominat el pensament polític durant aquests últims trenta anys. El missatge que pretén traslladar l'obra és que potser ha arribat el moment d'afirmar que «avui dia, qui vol fer filosofia política no cal que treballi segons la teoria de Rawls, ni cal que expliqui per què no ho fa».

Editorial

Dossier: History, memory and identity

Presentation, by Enric Pujol.

Memory, history and politics, by Albert Balcells.

Memory, history and identity: the theoretical debate, by Jaume Aurell.

Oblivion, memory, history and identity: difficult relations, by Josep Monserrat.

Some considerations on the course of recent Catalan historiography, by Antoni Simon.

Memory, history and oblivion, by Paul Ricoeur.

The symbolic representation of the national past, by Marta Rovira.

Conflicting imageries. The dual memory of the Franco regime and the transition, by Xavier Díez.

Vindication of the executioners for a policy of pardon, by Dolors Genovès.

Memory, rights and responsibility: the right to reparation of the victims of violations of human rights committed as a result of repressive actions, by Ferran Armengol.

Historical presence, identity and national policy in Catalonia, by Jordi Casassas.

The politics of memory in the País Valencià. Contemporary episodes, by Gustau Muñoz.

Some reflections on history and memory in Northern Catalonia, by Joan Peytaví.

The identity of memory in the Catalan historiography of the modern period, by Òscar Jané.

The recognition of pluralism of identity in the writing of history: the case of Quebec, by Jacques Beauchemin.

Dossier: History, memory and identity

MEMORY, HISTORY AND POLITICS

Albert Balcells

What are the relations between memory and history? How are they alike and how do they differ? Do they coincide or are they contrasting? To what extent do they depend on each other? Albert Balcells reviews these questions so as to clarify the matter and propose a construction of memory based on plurality, diversity and shared values, without, however, failing to denounce the injustices of the past.

MEMORY, IDENTITY AND HISTORY: THE THEORETICAL DEBATE

Jaume Aurell

A forgetful society, or one with its memory manipulated, is a society without identity. Memory loss directly affects identity loss. Starting from these premises, the author reviews the different theoretical approaches that have fed the debate on the relations between memory, history and identity throughout the 20th and beginning of the 21st centuries.

OBLIVION, MEMORY, HISTORY AND IDENTITY: DIFFICULT RELATIONS

Josep Monserrat

The author, mainly based on the works of Paul Ricoeur, analyzes the construction of collective identity on the common representation of the past – that is memory – as one of the dimensions and one of the fundamental distinctive characteristics of national identity.

SOME CONSIDERATIONS ON THE COURSE OF RECENT CATALAN HISTORIOGRAPHY

Antoni Simon

The article reviews in a rigorous and very detailed manner the recent path of Catalan historiography starting from the implicit idea that there is Catalan *history* and *historiography*, an idea often denied beyond the Ebro. From there the author goes over its historical determinants, carries out an evaluation of its course and, finally, analyzes the debate on the so-called crisis of Catalan historiography, interpreted as a healthy crisis of growth and maturity.

MEMORY, HISTORY AND OBLIVION

Paul Ricoeur

We reproduce this article by Paul Ricoeur in which the author carries out a critical rereading of his last book, a rereading which arises from a change of viewpoint: from *writing* as the leitmotif of history according to its lexical definition as historiography, to reading or, from a broader perspective, from the literary drafting of the historical work to its reception, whether public or private, in accordance with the lines of a hermeneutics of reception.

THE SYMBOLIC REPRESENTATION OF THE NATIONAL PAST

Marta Rovira

Starting from a study and analysis of symbols and their representation, the author offers a broad review of the works of authors such as Ricoeur and Halbwachs with a view to determining the frameworks and social groups which form the experience and the memory of individuals in order to provide them with a historical conscience of their past as a community.

CONFLICTING IMAGERIES. THE DUAL MEMORY OF THE FRANCO REGIME AND THE TRANSITION

Xavier Díez

When talking about features of identity, we tend to think of the most symbolic aspects, those that distinguish the nation. When talking about Catalonia, we quickly think of the language, the traditions, the institutions and the history. With this last point, as regards the shared past, it is not always taken into account that it is drafted from a specific historiography.

VINDICATION OF THE EXECUTIONERS FOR A POLICY OF PARDON

Dolors Genovès

Democratic states with a traumatic past do three things: ask for forgiveness, make the administration serve the victims and regularize the means of compensation. No more and no less. Thirty years after the death of the dictator, in the Spanish state the millions of victims of the military dictatorship are still waiting to be asked for forgiveness. And it is up to the victims to decide whether or not they show mercy.

MEMORY, RIGHTS AND RESPONSIBILITY: THE RIGHT TO REPARATION OF THE VICTIMS OF VIOLATIONS OF HUMAN RIGHTS COMMITTED AS A RESULT OF REPRESSIVE ACTIONS

Ferran Armengol

Beyond the historical, political or ethical considerations that it involves in itself, the vindication of collective memory presents an undeniable legal dimension. Indeed, a legal system whose objective is to guarantee respect for rights and for fulfilment of obligations requires the rights and obligations recognized in the past to be respected in the future. Consequently, the past can, at the same time, be the source of recognition of certain rights and the setting for the violation of these rights, in accordance with the legal principles, rules and procedures in force at a certain time, which are those which give a legal meaning to the historical episodes.

HISTORICAL PRESENCE, IDENTITY AND NATIONAL POLICY IN CATALONIA. ELEMENTS FOR DEBATE

Jordi Casassas

The following pages are a formally provisional reflection on issues on which the author has been working for decades. However, in this article he endeavours to focus on the concatenation of arguments which make it possible to link the methodological reflection adapted to the changes that appear to have been witnessed over the last few years to the chain of events that we accept jointly as the historical account of contemporary Catalan dynamics.

THE POLITICS OF MEMORY IN THE PAÍS VALENCIÀ. CONTEMPORARY EPISODES

Gustau Muñoz

The vicissitudes of the politics of memory in the Land of Valencia are analyzed by the author from a historical and political viewpoint, starting from specific examples (homages, commemorations, erection of monuments, ...) which have marked the political scene of Valencia in the past few years.

SOME REFLECTIONS ON HISTORY AND MEMORY IN NORTHERN CATALONIA

Joan Peytaví

The people of Northern Catalonia who find it difficult to define themselves, to name themselves both individually and as a community, to outline their own area, are so intrinsically and collectively linked to their history that they have obviously neglected it. On the other hand, often designated from outside, this same people know their territory, know the contours, because they know where they are no longer at home... This is our historical memory.

THE IDENTITY OF MEMORY IN THE CATALAN HISTORIOGRAPHY OF THE MODERN PERIOD

Òscar Jané

It would be Utopian if we were to say, in the 21st century, that to talk about identities is not something that continues to irritate. Even more so if within the sphere of Catalan, and therefore European, culture, this conceptual reference is one more

element in the understanding of human and social groups, without any other kind of interpretation. It is, however, clear that the problem lies directly in this interpretation. The identity of the researcher's memory is, thus, an element located on top of the pyramid, as it predefines the final results, and under no circumstances can it be negligible when it comes to understanding the course of any historiography, which is where we rediscover the use and abuse of instruments.

THE RECOGNITION OF PLURALISM OF IDENTITY IN THE WRITING OF HISTORY: THE CASE OF QUEBEC

Jacques Beauchemin

At present, memory is not just a duty, but rather it increasingly evokes the idea of a right to memory or, even more so, the recognition of memory. In this respect we can talk about a «politicization» of memory. The most surprising expression of this «politicization» of memory may lie in the writing of history. Our societies need to rewrite history, so that it can serve the present.

1 DE NOVEMBRE ET TOCA A TU

ELECCIONS AL PARLAMENT DE CATALUNYA

La sanitat, l'educació dels nostres fills i filles, la seguretat ciutadana, l'habitatge, el medi ambient, les infraestructures, la cultura i molts altres aspectes de la nostra vida diària es decideixen al Parlament. Per això, el teu vot en aquestes eleccions serà decisiu per al teu futur i el de tots els qui vivim a Catalunya.

Molt aviat podràs decidir com vols viure cada dia.

IDEES.

Revista de temes contemporanis Butlleta de subscripció

Idees. Revista de temes contemporanis, és una publicació trimestral
Un número d'*Idees* val 6 euros. Un any d'*Idees* en val 21.

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

COGNOMS		NOM
EMPRESA/INSTITUCIÓ		ADREÇA ELECTRÒNICA
ADREÇA		MUNICIPI
CP	COMARCA	TELÈFON

Se subscriu a *Idees. Revista de temes contemporanis* per 4 números, per un import de 21 euros a partir del número

☐ TARGETA DE CRÈDIT ☐ VISA ☐ MASTERCARD ☐ AMERICAN EXPRESS ☐ 6000

NÚMERO DATA CADUCITAT

☐ DOMICILIACIÓ BANCÀRIA

ENTITAT OFICINA DC COMPTE

(signatura)

Podeu trametre aquesta butlleta per fax, per correu postal o per correu electrònic:

- Fax 93 292 54 35
- Publicacions de la Generalitat
EADOP-Àrea Comercial
Calàbria 147
08015 Barcelona
- eadop@gencat.net

Si voleu més informació:
Tel. 93 292 54 21

EDITORIAL**PLURALISME CONFSSIONAL I LAÏCITAT**

Introducció, **Jaume Renyer Alimbau**

Dret i religió a França. Laïcitat i signes religiosos als centres docents públics,

Maria Teresa Areces

La protecció de la llibertat religiosa i la manifestació religiosa en el Dret i la jurisprudència europeus, **Santiago Bueno**

El principi d'aconfessionalitat en la jurisprudència del Tribunal Constitucional,

Miguel Ángel Cañivano

L'autogovern i la llibertat religiosa, **Adoración Castro Jover**

El factor religiós com a element de cohesió a la Unió Europea, **Ricardo García**

Laïcitat i cooperació a Espanya, **María Jesús Gutiérrez**

Secularització, laïcitat i família a Espanya, **Josep M. Martinell**

Laïcitats, laïcisme i aconfessionalitat. Models de relacions entre Església i Estat,

Antoni Matabosch

Llibertat, igualtat i laïcitat en l'àmbit educatiu, **Francisca Pérez-Madrid**

Llibertat religiosa i laïcitat: un estudi comparat, **Àlex Seglers**

Cloenda, **Josep Bargalló**

ACTUALITAT DEL CETC

Congrés «Pensament polític als Països Catalans: història i perspectiva»

Passat i present del Centre d'Història Contemporània de Catalunya

ABSTRACTS